

Byggeskikken i middelalderens Nord-Norge.

Fra bruk av torv, jord, og stein som byggematerialer til
trehuset

Rudi Johan Angell Mikalsen

Mastergradsoppgave i Arkeologi
Det Samfunnsvitenskaplig Fakultet
Universitetet i Tromsø

Våren 2008

Sammendrag.

Avhandlingen omhandler den nordnorske byggeskikken i middelalderen, hvor jeg har hatt to hovedproblemstillinger:

1. Når foregår skifte i byggeskikken, fra bruken av jord, torv og stein som byggematerialer til det rene trehuset uten ytre murer?
2. Kan man bruke studiet av stratigrafi til å fortelle noe om en lokalitets byggeskikk?

Teorien er at hus med vegger av jord, torv og stein skaper langt tykkere stratigrafiske enheter når de går ut av bruk og forlates enn et trehus vil gjøre. Dermed skal man ved å studere de stratigrafiske lagenes tykkelse kunne si noe om hvilke byggematerialer husene på forskjellige lokaliteter er bygget i.

Husenes byggeskikk i Nord-Norge i middelalderen vil jeg betegne som en videreføring av byggeskikken i jernalderen. Først og fremst fortsetter man å bygge husene med ytre vegger av jord, torv og stein helt til slutten av middelalderen. Langhuset, som for en stor del går ut av bruk i sørlige deler av Norge i slutten av jernalderen og begynnelsen av middelalderen, fortsetter å være i bruk i Nord-Norge en stund til, selv om man også her etter hvert bygger mindre rektangulære hus. Innvendig virker det som om det nordnorske huset hadde trepanel innenfor de ytre veggurene og at det var de indre trekonstruksjonene som bar taket. Ved hjelp av nyere forskning som er foretatt i Salten-området i Nordland, funn gjort ved utgravninger i middelalderbyen Vågan på Vestvågøy i Nordland og fiskeværret Mjelvik kirkevær på Sandøya i Troms fylke, mener jeg at det rene trehuset uten ytre murer blir vanlig på 1500- og 1600-tallet i Nord-Norge. Med bakgrunn i de behandlede gårdshaugutgravningene som presenteres i denne avhandlingen mener jeg at trehuset har vært kjent og blitt brukt til en viss grad gjennom store deler av middelalderen i Nord-Norge. Det er funnet tegn på trehus fra flere av lokalitetene behandlet i denne oppgaven, fra tidlig- og høymiddelalder.

Analysen av stratigrafien til de ulike lokalitetene presentert i denne avhandlingen, er tvetydig. Ingen av stedene jeg har sett på, viser et tydelig skille mellom før- og etter-reformatorisk tid, slik man skulle forvente hvis man får et skille i byggeskikken rundt denne tiden. Allikevel kan man fra ulike stratigrafier se at lag med rester av trehus fra nyere tid skaper forholdsvis tynne lag, mens man fra andre lokaliteter har tykke eldre lag med rester av hus bygd med jord, torv og stein. Jeg vil derfor argumentere for at et skifte i bruk

av byggematerialer, kan ses i de stratigrafiske lagenes relative tykkelse, i forhold til hverandre. Det er derfor mitt håp at framtidige undersøkelser av lokaliteter med tykke kulturlag kan fokusere mer på avdekking av de stratigrafiske lagenes oppbygning og tolkning av husrester.

Forord.

Når det endelig nærmer seg slutten for et forholdsvis langt studentliv er jeg både litt vemodig og en god del lettet. Jeg har trivdes som student her i Tromsø, men er nå veldig glad for å endelig komme meg ut i arbeidslivet for fullt.

Først og fremst må jeg takke Reidar Bertelsen for at han har hatt tålmodighet med meg og for all hjelp han har gitt disse årene. Jeg setter spesielt stor pris på å få høre at det er positive sider ved det jeg har skrevet, selv om det må foretas en del endringer. Det er med på å holde humøret oppe når skrivingen går i motbakke.

Christian Roll Valen skal ha en stor takk for all hjelp med illustrasjonene. Han har brukt mye tid på å reintegne profiltegningene som brukes i denne oppgaven. Uten hans hjelp til dette ville jeg sannsynligvis sitte i flere uker over tiden uten å fått illustrasjonen halvparten så bra som de er blitt.

Jeg må også takke Morten Olsen for gjennomlesning av oppgaven og tilbakemeldingene han har gitt. Kritikk er godt å få, men også her gjelder det at den positive tilbakemeldingen han har gitt betyr minst like mye.

I tillegg vil jeg takke alle på institutt for arkeologi i Tromsø for et veldig koselig miljø. Ingen kontordør er stengt og alle kan omgås med alle, enten de er førsteårsstudenter eller professorer med førti års fartstid. Dette skaper et veldig fint sosialt miljø som gjør det veldig koselig å være der. Kommer nok til å vanke der ei stund, selv etter jeg har levert.

Må også huske å takke alle på arkeologiseksjonen på museet, og spesielt Roger Jørgensen og Aud Ahlquist for all hjelp, når jeg har vært i arkivet å lett empiri.

Til sist vil jeg takke min samboer Ingunn Dahlseng Håkonsen. Hun har støttet meg gjennom store deler av masterstudiet mitt, og hvis det ikke har vært for denne støtten er det ikke sikkert jeg har vært ferdig med oppgaven enda. I tillegg til all moralsk støtte, har hun også hjulpet meg mye i slutfasen, med korrekturlesning og alle datating som må gjøres, og jeg ikke forstår.

Rudi Johan Angell Mikalsen

19.05.08.

INNHALDSFORTEGNELSE

SAMMENDRAG	-I-
FORORD	-III-
INNHALDSFORTEGNELSE	-IV-
FIGURLISTE	-VI-
KAPITTEL 1: INNLEDNING	-1-
1.1 Problemstilling.....	-1-
1.2 Avgrensning av det empiriske materiale.....	-1-
1.3 Begrepsforklaringer.....	-3-
1.4 Etnisk dualisme.....	-5-
KAPITTEL 2: FORSKNINGSHISTORIE	-6-
2.1 Den norske husforskningen.....	-7-
2.2 Den nordnorske husforskningen.....	-12-
2.3 Gårdshaugene.....	-17-
2.4 Stratigrafisk metode.....	-20-
2.4.1 Hva er stratigrafi?.....	-20-
2.4.2 Singel context recording.....	-22-
2.4.3 Harris-matrisen.....	-23-
2.4.4 Sammenfatning.....	-25-
2.5 Teoretiske tilnærminger.....	-25-
2.5.1 Funksjonalisme.....	-25-
2.5.2 Sosialteori.....	-27-
KAPITTEL 3: PRESENTASJON AV DET ARKEOLOGISKE MATERIALET	-31-
3.1 Grunnfarnes.....	-31-
3.2 Ulvøy.....	-34-
3.3 Bøgard.....	-34-
3.4 Alsvåg.....	-38-
3.5 Trondenes.....	-41-
3.6 Soløy.....	-44-
3.7 Hunstad.....	-47-
3.8 Skutvik.....	-50-

3.9 Stauran.....	-52-
3.10 Saurbekken.....	-55-
3.11 Borg.....	-57-
3.12 Avslutning.....	-60-
KAPITTEL 4: DISKUSJON.....	-61-
4.1 Bakgrunnen for analysen.....	-61-
4.2 Tafonomi: Hva kan stratigrafien fortelle oss om husenes byggemateriale.....	-63-
4.3 Jernalderens og middelalderens byggeskikk i Nord-Norge.....	-67-
4.4 Trehusets introduksjon i Nord-Norge.....	-69-
KAPITTEL 5: KONKLUSJON.....	-79-
LITTERATURLISTE.....	-81-
Internettsider.....	-90-
APPENDIX A Katalog over lokalitetene	-92-
APPENDIX B Profiltegninger.....	-100-

Figurliste

Figur 1.1 Oversiktskart over lokalitetene i Nord-Norge.....	-2-
Figur 2.1 Illustrasjon av Harris-matrisen.....	-24-
Figur 3.1 Oversiktskart over gårdshaug Grunnfarnes.....	-32-
Figur 3.2, Oversiktskart over gårdshaug, Ulvøy.....	-34-
Figur 3.3 Oversiktskart over gårdshaug, Bøgard.....	-36-
Figur 3.4 Oversiktskart over gårdshaug, Alsvåg.....	-39-
Figur 3.5 Oversiktskart over gårdshaug, Trondenes.....	-42-
Figur 3.6 Oversiktskart over gårdshaug, Soløy.....	-45-
Figur 3.7 Harris-matrisen for Soløy.....	-46-
Figur 3.8 Oversiktskart over gårdshaug, Hunstad.....	-48-
Figur 3.9 Oversiktskart over Skutvik tettsted.....	-51-
Figur 3.10 Oversiktskart over gårdshaug, Stauren.....	-53-
Figur 3.11 Oversiktskart over gårdshaug, Saurbekken.....	-56-
Figur 3.12 Oversiktskart over utgravingssteder, Borg.....	-58-
Figur 4.1 Mjelvik kirkevær.....	-71-

Forsidebildet: Hus på bygdetunet Gammelsagmaro, Trofors Grane kommune. Fotograf:
Rudi Johan Angell Mikalsen

1 Innledning.

Fram til 1940- og 50-tallet var den største kilden til middelalderens byggeskikk i Nord-Norge, gårdshaugene, hovedsakelig ukjent for det akademiske miljøet. Gårdshaugen er et kulturminne som er blitt til ved at mennesker på gårder gjennom mange århundre har bodd på samme sted uten å flytte husene sine nevneverdig. Gjennom nybygging og forfall av gamle hus, tilføring av masse, og avfallsopphoping etter mennesker og dyr på gårdene, har store hauger dannet seg. Med anerkjennelsen av dette kulturminnet ble et stort materiale tilgjengelig for husforskningen. Allikevel er forholdsvis lite kjent om byggeskikken i Nord-Norge. Det er kun et fåtalls hus fra middelalderen som er totalgravd og ingen gårdshauger. Det tilgjengelige materialet består dermed for en stor del av mindre felt som kun berører en liten del av hustuftene eller gårdshaugene, og oftest er dette i tilknytning til redningsgravninger. Materialet til denne oppgaven består derfor hovedsakelig av gårdshauggravninger av forholdsvis begrenset størrelse.

1.1 Problemstilling

Min problemstilling er om byggeskikken i middelalderen, nærmere bestemt skiftet fra hus med jord, torv og stein som byggematerialer til det rene trehuset. Spørsmålet jeg stiller er hvorfor byggeskikken med jord, torv og stein varer så lenge som den gjør i Nord-Norge, og når vi kan se at trehuset blir vanlig her. All forskning tyder på at trehuset kommer senere til den nordlige landsdelen, i forhold til trenden i andre deler av landet. For å kunne svare på dette spørsmålet, ser jeg på flere gårdshauggravninger foretatt i Nord-Norge i tiden fra 1960-tallet til begynnelsen av 1990-tallet, samt utgravningen av middelalderhuset på Borg, 1999-2002. I tillegg til denne problemstillingen vil jeg ta for meg teorien om at man kan se skiftet i byggeskikken, fra hus med jord, torv og stein som byggematerialer, til trehus, ved å studere tykkelsen på de stratigrafiske lagene i gårdshaugene. Teorien er at hus bygget med jord, torv og stein vil skape tykke stratigrafiske lag når disse går ut av bruk, mens trehusene vil skape tynnere lag.

1.2 Avgrensning av det empiriske materialet

Valg av materiale for denne oppgaven falt hovedsakelig på utgravninger av gårdshauger. Dette fordi gårdshaugene dekker en lang bebyggelsesperiode, ofte fra jernalderen og helt fram til i dag, noe som gjør dem spesielt egnet til å si noe om byggeskikken i

middelalderen og tidlig moderne tid. I tillegg diskuterer jeg nyere forskning som er fortatt på stående laftebygg i Skjerstad i Salten, Nordland fylke (Brekke 2007), utgravningene fra middelalderbyen Vågan i Lofoten (Bertelsen 1991b) og fiskeværet, Mjelvik kirkevær på Sandøya i Troms fylke (Ramberg 2005, Simonsen 1980, 1991). Jeg har valgt å ikke ta med disse prosjektene i empirien til denne oppgaven, men kun å diskutere det som er gjort med dem i diskusjonskapittelet. Grunnen til at jeg ikke går dypere inn på disse prosjektene har forskjellige grunner. Skjerstad materialet er ikke arkeologisk, men består av dendrokronologiske dateringer og analyser av stående bygg. Vågan utgravningene er behandlet i flere artikler, men er ikke publisert. Å behandle dette materialet, på lik linje med gårdshaugutgravningene, vil være en hel avhandling i seg selv. Også utgravningene fra Mjelvik kirkevær er omfattende og har blitt behandlet før i rapporter og andre avhandlinger.

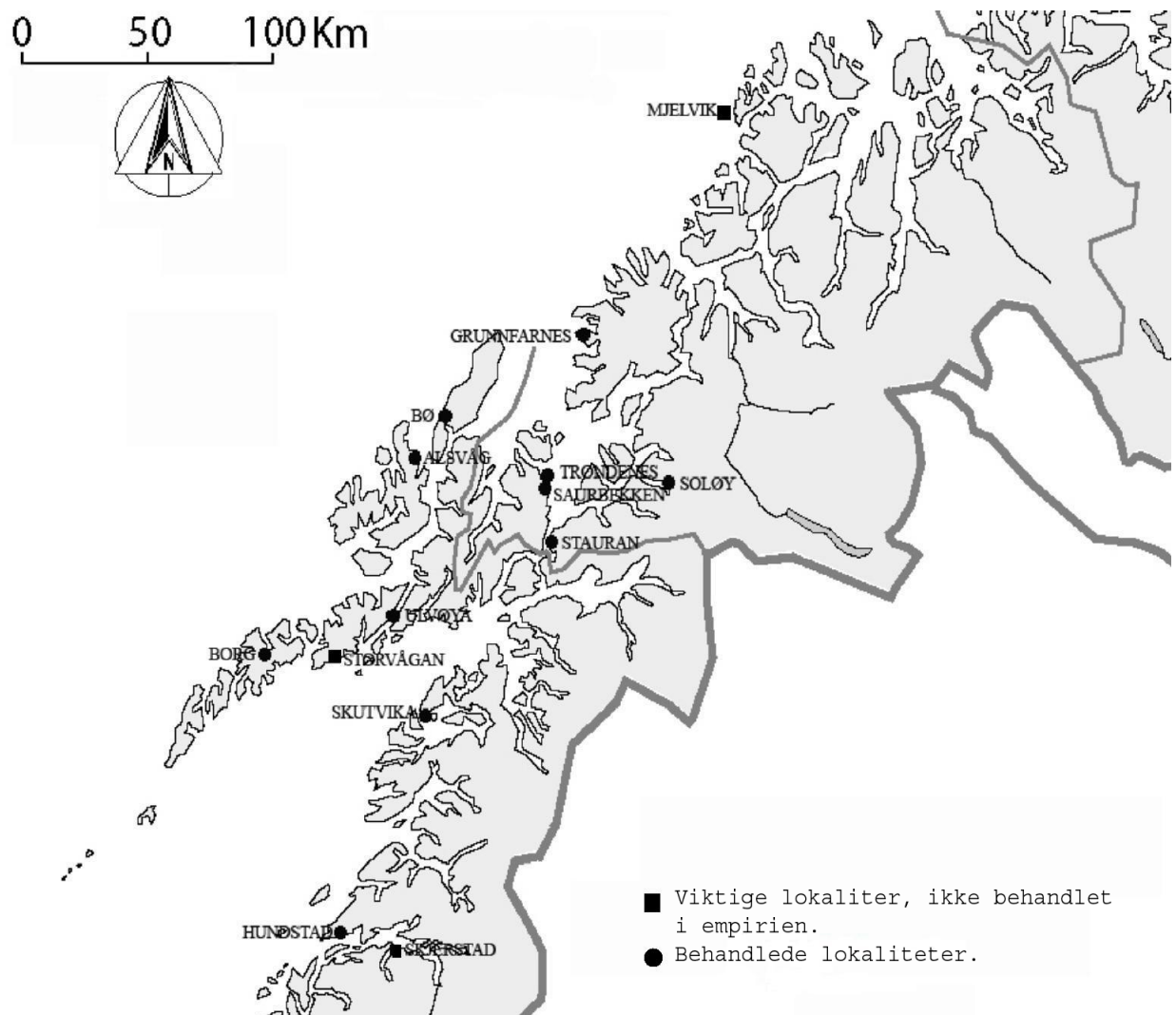

Fig. 1.1. Oversiktskart av lokalitetene i Nord-Norge.

1.3 Begrepsforklaringer

En del av begrepene som blir brukt i denne oppgaven går bygningstekniske aspekter som krever en nærmere forklaring. Først og fremst vil jeg skille mellom begrepene byggeskikk og arkitektur, og i oppgaven bruker jeg etnologen Arne Lie Christensen definisjoner. Byggeskikk brukes i denne oppgaven som begrep for den folkelige boligen, hvordan den faktisk er utformet, og hva man har brukt som byggematerialer til enhver tid og på forskjellige steder. Helt spesifikt vil det si huset som faktisk blir bygget med basis i lokale skikker og tradisjoner. Byggeskikk betegnes av etnologen Arne Lie Christensen som flere linjer som løper parallelt, møtes og påvirker hverandre.

”Begrepet byggeskikk betegner innarbeidete mønstre for hvordan husene skal se ut, og byggeskikken vil variere i forhold til tid, sted og sosialt miljø” (Christensen 1995: 13).

Arkitektur, på den andre siden, bruker jeg her som betegnelse på en ikke-folkelig prosess, der arkitekten skaper et hus på tegnebrettet. Han tar gjerne i bruk nye ideer og trender som ikke nødvendigvis blir tatt opp i den folkelige byggeskikken (Christensen 1995: 26-27).

Når man så skal behandle materialet fra de forskjellige husene som påtreffes ved de forskjellige utgravningene, kan det være på sin plass å skille mellom husets form, byggeteknikk og materialbruk. Husets form betegner jeg som det fysiske utseendet. Eksempler på ulike formmessige aspekter ved huskonstruksjonen er, om huset er et langhus eller et kvadratisk hus. Andre formelementer kan være hvordan huset fysisk er oppdelt innvendig med skillevegger. Byggeteknikk bruker jeg her om de tekniske prinsipper benyttet på husets konstruksjonselementer, som tilstedeværelsen av takbærende stolper, hvilke teknikker som er brukt i tak- og veggkonstruksjonen, med mer. Da det kommer til materialbruk kan det gjelde hvilke bygningsmaterialer som er brukt i konstruksjonen av tak, vegger og tildels gulvet, men i denne oppgaven har jeg hovedsakelig konsentrert meg om veggene.

Langhuset er en bygningsform som var vanlig i Skandinavia gjennom store deler av jernalderen. I Nord-Norge kan det se ut som om langhuset var i bruk noe lenger. Langhuset har blitt prøvd definert på forskjellige måter uten at en definisjon er blitt enerådende. Jeg vil ikke gå inn på noen diskusjon rundt de forskjellige definisjonene her, men nøye meg med å betegne langhuset som et hus som må være minst dobbelt så langt som det er bredt og som har minst to deler, en for folk og en for husdyr.

Andre bygningstekniske aspekter ved huset, både når det gjelder langhuset, men også de mindre en-funksjonsbygningene, slik som ildhus og stue, som blir vanlig i slutten av jernalderen og tidlig middelalder trenger en kort forklaring. Lafteverk er en byggeteknikk der vannrette tømmerstokker ligger oppå hverandre, mens de er flettet sammen i en knute i hjørnene. I denne byggeteknikken er det veggene som bærer hele takets tyngde. En eldre byggingsteknikk er stavverket. Stavverk er når veggene består av stående stolper ("staver") som bærer deler, eller hele takets tyngde (med eller uten indre takbærende stolper). Mellom stolpene kan det være forskjellige veggfyllinger, som for eksempel liggende planker med endene føyet inn i stavene, kalt sleppverk. Hvis plankene stilles på høykant mellom stolpene, kalles det for stavverkvegg. I tillegg kan veggene bygges av leire og kvister, ved at kvistene flettes mellom tettstilte staver og den tette flettekonstruksjonen tettes med leire. Dette er en byggeteknikk som hovedsakelig var i bruk i sydlige deler av Skandinavia, og som vi for det meste finner igjen på Østlandet i Norge.

Et annet begrep som kommer i tilknytning til diskusjonen rundt stratigrafiens utsagnsverdi, er "*tafonomi*". Tafonomi er enkelt forklart læren om kulturlagenes oppbygning. Det vil si alle aspekter som er med på å forme kulturlagene og hvordan vi kan bruke denne kunnskapen til å tolke stratigrafien. En nærmere beskrivelse av dette presenteres i kapittel 2.4 og 2.4.1.

Denne oppgaven omhandler i hovedsak materiale fra middelalderen, men også deler av jernalderen og etter-reformatorisk tid blir berørt. Det finnes flere måter å dele inn kronologien på. Jeg har valgt å bruke den kronologiske inndelingen av jernalderen til Bergljot Solberg (2003). Jernalderen er her inndelt i eldre- og yngre jernalderdelers, som igjen kan inndelt i flere undergrupper. Eldre jernalder består av før-romersk jernalder fra 500 f.kr til år 0, romertid fra år 0 til 400 e.kr. og folkevandringstid fra 400 til 560/70 e.kr, mens yngre jernalder består av merovingertid fra 560/70 til 800, og vikingtid fra 800 til 1030 e.kr. Middelalderen strekker seg fra 1030 til reformasjonen, 1537 e.kr., og er delt opp i tidlig middelalder, 1030-1200 e.kr, høymiddelalderen, 1200-1350 e.kr., og seinmiddelalderen, 1350-1537 e.kr.

Alle C14 dateringer som henvises til i teksten, er først oppgitt med den kalibrerte alderen, så kommer prøvens T-nummer og til sist, antall år før nåtid (BP). Alle dateringer er nykalibrert av meg ved hjelp av OxCal 4.0 (nyeste versjon), fra "[Oxford radiocarbon accelerator unit](#)" sine hjemmesider på internett

(<http://c14.arch.ox.ac.uk/embed.php?File=oxcal.html>). Jeg har valgt å bruke avvik 68,2 prosent for alle dateringene.

1.4 Etnisk dualisme

Denne avhandlingen har som mål å studere den norrøne byggeskikken i middelalderen. Allikevel er etnisitet vanskelig å skille klart i Nord-Norge. Flere element i de behandlede norrøne lokalitetene kan tyde på en etnisk dualisme. Det er et uklart skille mellom norrøne og samiske områder i Nord-Norge, der samiske elementer kan forekomme i typiske norrøne områder, og motsatt. Fra lokalitetene som behandles i denne avhandlingen er det funnet, det som ser ut til å være en samisk beinskje og kammager fra 1200- til 1400-talls bebyggelsen på Alsvåg, og en bygning som er tolket som en gammekonstruksjon fra 1300-tallet på Trondenes. Det er derfor med et visst forbehold vi snakker om norrøn byggeskikk. Byggeskikken som behandles er allikevel lik den som treffes i andre norrøne områder og jeg vil for de lokalitetene som behandles i denne oppgaven gå ut fra en norrøn tilknytning.

2 Forskningshistorie

”Skiftet i arkitekturen har verken vært fullstendig eller inntruffet samtidig overalt” (Simonsen 1991: 225) (arkitektur er her brukt i en betydning som helst omhandler byggeskikk). For Norges vedkommende er dette særlig tydelig i skillet mellom Nord-Norge og områdene fra Trøndelag og sørover. Byggeskikken i Nord-Norge beholdt, langt inn i middelalderen, elementer som ikke var vanlige i sørlige deler av Skandinavia. Både materialvalget og selve konstruksjonen av husene skilte seg fra det som ble brukt lenger sør.

Det har frem til i dag vært få arkeologer som har gitt dette temaet mye oppmerksomhet. Årsakene til dette har vært flere, blant annet har man manglet metoder for å oppdage konstruksjonselementer i husene langt inn på 1900-tallet samtidig som man lenge har hatt fokus på gjenstander og typologi ved arkeologiske utgravninger, framfor konstruksjonselementer. Når man så har fått mer fokus på det bygningstekniske aspektet ved bosetningene fra midten av 1900-tallet, har allikevel bygningsmaterialet bydd på problemer å identifisere. Det er som oftest færre rester etter tremateriale i huset enn rester av jord, torv og stein, da det som et organisk materiale brytes ned relativt fort. Rene trehus er vanskeligere å identifisere på overflaten enn jord og steinhus som gjerne er synlige som forhøyninger og forsenkninger i terrenget. Trehus er ofte bare synlige gjennom spor etter stolpehull og kulturlag ved utgravninger. Det er dermed først ved introduksjonen av flateavdekningsteknikken på 1960-tallet at man ble i stand til å identifisere rene trekonstruksjoner i et større omfang.

I dette kapittelet skal vi først se nærmere på forskningen som er gjort på husets utvikling i Norge fra jernalderen til middelalderen. Her blir det komparative materialet fra sørnorsk forskning presentert først, før vi går over på det nordnorske materialet. Fra Nord-Norge stammer det meste av det kjente husmaterialet fra gårdshaugene. Derfor vil forskningen gjort rundt denne fornminnetypen være svært viktig for å få et bilde på de nordnorske husenes utvikling. Gårdshaugene har vokst over flere hundre år som følge av kontinuerlig bebyggelse på samme lokalitet. Gamle hus utgjør en stor del av massene, men også avfall fra selve gårdsdriften, som husholdningsavfall og husdyr møkk har vært med på å tilføre masse til gårdshaugene. Hvilket potensial gårdshaugens stratigrafiske oppbygning har for å fortelle noe om de bygningene som har stått der er også et spørsmål som vil bli stilt i denne avhandlingen. En gjennomgang av den stratigrafiske metode, utgjør den fjerde delen av dette kapittelet. Til sist vil jeg ta for meg to teoretiske perspektiver som kan

brukes i tilknytning til husforskning. Disse to er funksjonalisme og sosial teori, og presentasjonen av disse utgjør den siste delen i dette kapittelet.

2.1 Den norske husforskningen.

Husforskning er et forskningsfelt som er representert av en bred tverrfaglighet og av til dels også et bredt og ulikt materiale. Ved siden av arkeologer, har historikere, kunsthistorikere, etnologer og arkitekter jobbet med husmateriale fra jernalder og middelalder. Hvor arkeologer fokuserer hovedsakelig på rester etter hus som man kan gjenfinne under jorden, kan andre vitenskapsdisipliner fokusere mer på det materialet som har overlevd over jorden fram til i dag. De bygningene som er blitt bevart over jorden er heller ikke bare tilfeldig. Her kan bygningenes funksjon, deres økonomiske standard eller om de hadde moderne preg for sin tid, være med på å bestemme om de ble tatt vare på og har overlevd til i dag. Dermed er det å forvente at hus fra middelalderen som overlever til vår tid helst vil være en trekonstruksjon, og da gjerne i lafteverk. Lafthus er de eneste bygg, ved siden av steinhus og stavkirkene (stavkirkene er primærkilde til forskning på konstruksjonselementer), som er bevart fra middelalderen. På den andre siden vil de husene som var bygd i jord, torv og stein være lettere å observere for arkeologer enn rester etter trehus (som nevnt over).

Hovedfokuset for undersøkelser av eldre norsk bebyggelse har i lang tid vært rettet mot laftehusene. Da lafteteknikken først er blitt observert fra sen jernalder og middelalder i Norge har fokuset ofte havnet på vikingtid og middelalder og da særlig på Østlandet, der utbredelsen av lafteteknikken var størst og tidligst. Samtidig var det arkeologiske husmateriale fra de vestlige og nordlige områdene av landet sparsommelige langt inn i det 1900-århundre. Det østnorske materialet har da ofte blitt tatt som allmenngyldig for de andre områdene i Norge med henblikk på lafteteknikkens utbredelse.

Fram til begynnelsen av 1900-tallet var det få registreringer og utgravninger av hustufter som fant sted i Norge. De første registreringene skjedde på Sør-Vestlandet, der spor etter steinvegger var synlige i landskapet. Fra 1898 til 1913 registrerte konservator Tor Hellisen 285 forskjellige hustufter på Sør-Vestlandet, mens de første hustuftene som ble gravd ut i Norge ble avdekket av Haakon Shetelig sommeren 1907 (gården Ævestad i Varhaug, Rogaland). Her ble det observert at husene fra jernalderen hadde vegger av stein og stolpebåret tak.

Den neste som satte i gang med hustufteutgravninger var Helge Gjessing, som i perioden 1916 til 1921 grov ut flere tufter. Utgravningene ble ikke publisert før i 1934 av

Sigurd Grieg i "Jernalderhus på Lista". Sigurd Grieg (1934) og Jan Petersen (1933 og 1936) gravde, hver for seg, ut en rekke hus på Sør-Vestlandet fra jernalder og middelalder og publiserte materialet. De foreslo begge at husene fra romertid og folkevandringstid på Sør-Vestlandet vanligvis hadde bærende vegger av stein. Få funn av trerester ble tolket som om husene har bestått av et stort åpent rom uten indre skillevegger. Ved noen hus ble det allikevel gjort observasjoner av mulige indre skillevegger av stein, lik de ytre murene (Petersen 1933: 79 og 81, 1936, Grieg 1934: 89, 97). Grunnen til at stein som byggemateriale har levd langt inn i jernalderen på Lista og Jæren er ifølge Grieg klimaendringer som inntreffer i keltertid, og som skapte behov for lunere hus enn de man hadde behov for i bronsealder, samtidig som tilgangen på gode byggematerialer i tre forsvant (Grieg 1934: 98, 117). I motsetning til Petersen, holdt Grieg tanken om et indre panel av tre som mulig og at det, i sammenheng med indre skjelett av trestolper, førte til en utvikling hvor man senere i jernalderen fikk stavkonstruksjoner som gjorde det mulig med rene trehus (Grieg 1934: 101, 117). Disse tankene var i overensstemmelse med den kulturvitenskapelige retningen, med sin evolusjonistiske tankegang, der den ene nyskapningen er bedre enn den forrige og avløser eldre typer i tur og orden. Slik blir tre å foretrekke foran stein, jord og torv, og laftehusene måtte naturlig avløse stavbyggene (se kapittel 2.5). Lista-husenes "primitive" preg, grunnet både et hardt klima og mangel på gode byggematerialer, blir også poengtert av Grieg (Grieg 1934: 117).

Tanken om steinveggenes bærende funksjon i langhus fra Sør-Vestlandet i eldre jernalder, i tillegg til de indre rekker takbærende stolper, ble dominerende fram til 1970-tallet gjennom arkeologer som Hagen (1953: 30-33, 198, 1962: 179-180, 1967: 191-192), Stenberger (1953: 51-52) og Skjølsvold (1970: 67). Husfunn fra vikingtid og tidlig middelalder på Østlandet blir av Stenberger tolket som trehus og da trolig laftehus (Stenberger 1953: 61-62). Hagen brakte derimot inn et nytt element i debatten når han argumenterer for at bruk av jord og torv har vært bestemt av klimatiske forhold på den vær og vind utsatte vestlandskysten. Mangelen på tremateriale har ført til at man har valgt byggematerialer som var lett tilgjengelige og som samtidig ga god beskyttelse for det fuktige kystklimaet. (Hagen 1953: 32-33, 200).

I løpet av 1960- og 1970-tallet ble det foretatt flere utgravninger av hustufter som viste at det innenfor stein- eller jordveggene har stått trevegger. Ved noen anledninger kom det nå også fram spor av hus med trevegger uten ytre stein- eller jordvegger. Disse nye funnene førte til at Bjørn Myhre i en artikkel fra 1975, "Gårdshusenes konstruksjon og

funksjon i jernalderen” hevdet at disse veggene sammen med de indre stolperekkene har vært det bærende elementet i husene fra eldre jernalder (Myhre 1975: 75-77, 1982a: 107-108). Myhre er hovedsakelig enig med Hagen, men sier at det ikke var tilgangen på byggematerialer som avgjorde hva man valgte å bruke i huskonstruksjonene, men at det heller var klimatiske forhold som spilte inn. Vegger av stein og torv har ifølge han, ikke en bærende funksjon, men heller en beskyttende rolle mot vær og vind (Myhre 1975: 76, 1982a: 108). Innvendig ser Myhre i tillegg spor etter en rominndeling, trolig med lettvegger av tre som har etterlatt få spor, men som allikevel kan sees gjennom funksjonelle variasjoner innad i boligdelen av langhuset (Myhre 1975: 77, 1982b: 195). I tillegg til de klimatiske årsakene i eldre jernalder, har sosiale og økonomiske ulikheter ført til at tradisjonen med å bo i jord- og steinhus fortsatte hos en del av befolkningen til inn på 1800-tallet (Myhre 1975: 76, 1982a: 108). Når det gjelder yngre jernalder og middelalder mener Myhre å se at byggeskikken med ytre valler og murer utenfor en indre trevegg har vedvart i de sørvestlige delene av landet. Samtidig har de indre bærende elementene blitt flyttet ut til veggene slik at rommet etter hvert blir åpent. Disse nye husene har trolig vært stavbygde, men Myhre tror også at noen av husene har vært laftet, helt eller bare enkelte rom. Kontinuiteten i byggeskikk fra eldre jernalder har ifølge Myhre hovedsakelig blitt videreført på små gårder og i utkantområder, der langhuset med flere rom og fjøs under samme tak fortsatt var i bruk inn i middelalderen (Myhre 1982a: 112, 114-116, 1982b: 205).

Arkitektene Gunnar Bugge og Christian Nordberg-Schulz ga i 1969 ut ”Stav og laft i Norge” der de tolker det arkeologiske materialet man da hadde (revidert utgave 1990). I denne framstillingen av tidlig norsk trearkitektur antyder også de at det allerede i førromersk jernalder (500 f. Kr til 0) blir vanlig med kraftigere veggkonstruksjoner av tre som har en bærende funksjon for taket. De ser da også på jord- og steinveggene man finner som et rent ytre vern av de indre treveggene (Bugge og Nordberg-Schulz 1990: 15-33). Det nordnorske materialet ser de på som representant for en eldre tradisjon enn det som er vanlig for resten av landet, ved at langhuset holder seg lenger her og ved at man i Nord-Norges første by, Vågan, bygde i stavkonstruksjon med ytre vegger av jord og stein på 1000- til 1200-tallet. Dette sammenligner dem med den samtidige atlantiske byggeskikken og det eldre jernaldermaterialet fra sørligere deler av Norge. Den nordnorske og den atlantiske byggeskikken forklarer de med en tilpassing til klimatiske forhold (Bugge og Nordberg-Schulz 1990: 45 og 50).

Marta Hoffmann argumenterer i sin diskusjon rundt Jærhuset fra 1944 at jernalderens hus på Jæren var langhus med vegger av stein og at lafteteknikken ble innført til Vestlandet i vikingtid eller tidlig middelalder. Ofte har laftehuset hatt en ytre beskyttende mur av stein. Hun mener også at fram til trepanelet ble vanlig på 1700-tallet var det vanlig å beskytte fasaden på huset med halm, torv eller stein (Hoffmann 1944: 74-75, 105 og 108-109). Bjarne Stoklund derimot, mener at lafteteknikken først tar over for stavbygget i enkelte rom av langhuset etter høymiddelalderen i Vest-Norge. Også når lafteteknikken blir vanlig ser han, i likhet med Hoffmann, eksistensen av en ytre beskyttende mur av stein. Forskjeller i materialet som man kan se fra middelalderen mellom ulike byggeteknikker forklarer Stoklund med økonomiske og sosiale forskjeller mellom gårdene. Det kan også være forskjeller mellom tettsteder/kjøpssteder og landsbygd, mellom velstående og fattige strøk, eller mellom indre og ytre strøk av Vestlandet og Sørlandet (Myhre 1982b: 213, 215) For Bjarne Stoklund er kulturutviklingen ikke en jevn utvikling, men den beveger seg i stedet frem og tilbake. Bygningsskikken kan forandres fra det avanserte til det mer enkle, ved at det for eksempel blir mangel på tømmer (Stoklund 1969: 80).

I 1980 gir kunsthistorikeren Roar Hauglid ut boken "Lafteverkets historie" som omhandler den tidlige trearkitekturen i Norge, og da med fokus på Lafteteknikkens innførsel. Han mener de Skandinaviske landene har tilhørt en nordvest-europeiske tradisjon, hvor flettverksvegger har vært det dominerende elementet i veggkonstruksjonene fra steinalder til middelalder. Hus i Norge og på de atlantiske øyene har ifølge han, som følge av et hardere klima, i stedet hatt stein og jord som ytre veggmateriale og i noen tilfeller et indre panel av tre. Bortsett fra dette har man også her fulgt den samme byggeskikken som i store deler av Europa, med de samme hallbygningene, de indre stolperekene og andre bygningselementer (Hauglid 1980: 15, 295, 299). Hauglid sier seg uenig med Bjørn Myhre i hans framstilling av at det indre trepanelet i jernalderhusene representerer stavbygde reisverkshus med en bærende funksjon for taket, mens stein murene kun har vært bygd inntil veggen. For Hauglid har steinveggene en takbærende funksjon, sammen med de indre stolperekene (Hauglid 1980: 22 og 123). Tanken om at langhuset med ytre vegger av stein skulle være konsentrert til det skogfattige Sør-Vestlandet mener Hauglid nå er motbevist, og at denne hustypen har vært brukt flere steder i landet og langt fram i tid (Hauglid 1980: 124). I vikingtiden får vi en overgangsperiode hvor hus med steinvegger og nye trehus eksisterer side om side. Men først med

middelalderen skiller Norge og store deler av Sverige seg fra den europeiske tradisjonen med at det nå blir trebygget som kommer til å dominere, med laftverk og stavverk. Det er stavverket og flettverk som hovedsakelig blir brukt i nordisk jernalder og tidlig middelalder byer, mens lafteteknikken, som er hans hovedtema kommer først til byene tidlig i middelalderen og sprer seg siden ut til landsbygden senere i middelalderen (Hauglid 1980: 16, 20, 36, 126, 137, 299).

I en kritikk av Hauglids framstilling, argumenterer Myhre og Christensen (1983) for at hans framstilling stemmer dårlig med nyere forskning. De mener å se at flettverksvegger var vanlige i før- romersk jernalder og at man fra romertid får mer regulære trebygninger med stående planker i veggene også på Vestlandet, og at de stedene hvor torv- og steinvegger forekommer har hovedsakelig fungert som isolerende elementer i stedet for å ha noen bærende funksjon (Myhre og Christensen 1983: 168).

Myhre mener det er små forskjeller mellom eldre jernaldershus og yngre jernalder-/middelalderhus. De yngre husene er hovedsakelig rektangulære og de har fortsatt ytre veggvoller av stein og torv (Myhre 1982a: 112). En forskjell som han merker seg på Sørvestlandet inn i middelalderen er at de takbærende stolpene forsvinner. Det vil ifølge Myhre bety at veggene er blitt så kraftige at de alene kan bære taket. Myhre tar det økte trykket på veggene både i vikingtid, hvor stolperekken kommer nærmere midten, og i middelalderen hvor de forsvinner helt, som et indisium for at man bygget med stavteknikk, der stolper i treveggene er det bærende elementet (Myhre 1982a: 114 -116).

Arkeologen Jochen Komber (1989) har jobbet med bygningstekniske aspekter ved norsk byggeskikk i flere år. Han mener å se at det har stått indre trevegger innenfor steinmurene allerede i husene fra eldre jernalder. Disse veggene har hovedsakelig vært bygd i stående tømmer, men det er spor etter både flettverk og sleppverkskonstruksjoner. Flere av disse byggene fra eldre jernalder har ifølge Komber stått på syllstokker. Det er i tillegg spor etter hus kun i trekonstruksjon uten ytre murer eller voller. Langhuset mener Komber har vært hovedhuset på de Sørvestnorske gårdene fra eldre jernalder og helt til begynnelsen av middelalderen (Komber 1989).

At eldre jernalderhus skulle være bygget hovedsakelig av tre, eventuelt flettverk, i sørlige og østlige deler av Norge er blitt bekreftet av senere års flateavdekninger (Berg 1997: 9, 66, Helliksen 1997: 141, 145, Løken et al. 1996: 21.). Flateavdekning har gitt mulighet for å oppdage spor etter stolpehull og nedgravninger, som ikke er umiddelbart synlig på overflaten, og dermed vanskelig å oppdage ved registrering.

Som nevnt har forskningen på byggeskikk en bred tverrfaglighet. Etnologen Arne Lie Christensen har lenge jobbet med norsk byggeskikk, og i 1995 ga han ut boken ”Den norske byggeskikken. Hus og bolig på landsbygda fra middelalder til vår egen tid”. Hans utgangspunkt for å forklare den varierte byggeskikken i landet er blant annet den varierte økologien. Byggematerialer er hentet fra det lokale området og slik har byggeskikken blitt forskjellig fra skogsbygder på innlandet til den skogfattig ytrekyst hvor husene kunne bygges i stein. Allikevel spiller andre faktorer inn, tre kan for eksempel fraktes over store avstander slik at områder uten skog kunne få fraktet tremateriale og bønder i skogsbygder eide ikke nødvendigvis skogen selv, og måtte derfor spare på tømmeret (Christensen 1995: 17-18). Når det gjelder byggeskikkens utvikling i Norge sier Christensen at langhuset bygd i stolpekonstruksjon med fjøs, bolig og flere andre funksjoner samlet under et tak var vanlig på folkevandringstidsgården, men at en oppdeling av gårdsfunksjonene i flere hus begynte allerede i denne perioden. Allikevel har langhuset fortsatt å være i bruk både i vikingtid og middelalder. Christensen mener at utviklingen i byggeskikken har vært forskjellig fra forskjellige landsdeler, mellom innland og kyst og mellom gårder med ulike sosiale og økonomiske forutsetninger (Christensen 1995: 79-80). Fra middelalderen og fram til midten av forrige århundre var tre det vanligste byggematerialet selv på den trebare kysten. Av trehusene var det laftehuset som kom til å dominere i norske bolighus (Christensen 1995: 40, 58, 78).

2.2 Den nordnorske husforskningen.

På tross av likheter i hustuftenes byggemåte og materialbruk mellom jernalderens og middelalderens Nord-Norge, og eldre jernalder i Vest-Norge, var det nordnorske husmaterialet forholdsvis lite berørt før inn på 1950- og 60-tallet. Før dette var det bare de hustuftene som var synlige i overflaten av marken som var kjent i den nordlige landsdelen. Men på 1950-tallet ble man gradvis klar over eksistensen av gårdshaugene, som er store ansamlinger av avfall og husrester fra lang tids bebyggelse på samme lokalitet (Se kapittel 2.3). Når man først ble klar over dette fortidsminnets eksistens ble det registrert mange av dem i alle de tre nordligste fylkene av Norge. I gårdshaugene kan materialet ofte være omrotet til det ugjenkjennelige eller ødelagt av nyere bebyggelse og bruk. Allikevel har dette materialet et stort potensial da man her, ofte, har hus som dekker en kontinuerlig bebyggelse over mange hundre år.

Det var først Harald Egenæs Lund og Povl Simonsen som på 1950-tallet fattet interesse for gårdshaugmaterialet. Lund undersøkte i 1958 Steigen gårdshaug (ikke pub.), mens Simonsen gravde ut Mjelvik kirkevær og Været på Sandøya, i Tromsø kommune, i perioden 1951-53. Mjelvik kirkevær tolkes av Simonsen som et fiskevær brukt fra slutten av 1300-tallet til 1700-tallet. Her ble det gravde ut deler av 12 hus og kirken på stedet. (Simonsen 1980).

Den første store sammenfatningen av det nordnorske materialet fra middelalderen og opp til 1600- og 1700-tallet gjøres av Povl Simonsen i "Fiskarbonden i Nord-Troms 1300-1700" (1980) hvor han presenterer en sammenfatning av Helgøyprosjektet og sin egen forskning rundt den nordnorske byggeskikken. Gjennom utgravninger fra blant annet Kirkeværet i Mjelvik på Sandøya, Fagerfjord på Ringvassøy og Elvejord i Lyngenfjorden, mener Simonsen å se konstruksjonsmessige detaljer som til en viss grad kan tilskrives landsdelen, og da spesielt Nord-Troms. Sent på 1400-tall og tidlig 1500-tall, ser han et klart skille innen byggeskikken i landsdelen. Før denne tid har det vanlige vært steinhus med litt jord og torv i murene, som igjen har vært det bærende elementet for det tunge torvtaket. Disse husene har skilt seg klart fra husene på Jæren i jernalderen, der de ytre veggene hovedsakelig har vært bygd av torv og taket har hvilt på indre trevegger og indre takbærende stolper. Han argumenterer allikevel for at indre paneler av tre har eksistert i våningshus og stabbur i middelalderen i den nordlige landsdelen, bare at disse ikke har hatt en takbærende funksjon. På slutten av 1400-tallet ser Simonsen en ny byggeskikk der trekonstruksjoner tar over i veggene som takbærende element, samtidig som taket blir lettere, med never i stedet for tre og langt mindre torv (Simonsen 1980: 102, 104). Først har det vært stavbygninger som har vært det nye innen arkitekturen, men først med lafteteknikken helt på slutten av middelalderen har man i Nord-Norge virkelig tatt til seg trearkitekturen (Simonsen 1980: 289). I 1999 kom Simonsen tilbake til materialet fra Helgøyprosjektet, som han sammensatte med sin senere forskning. Han skisserer her opp en del generelle prinsipper for byggeskikkens utvikling i Nord-Norge. Han ser kontinuitet fra jernalder til middelalder med likhet i byggematerialer, husform, takform og ildsted, men den gamle kombinasjonen av boligdel og fjøs under samme tak, forsvinner i middelalderen. Med en oppdeling i flere mindre hus og med hver sin funksjon, forsvinner også de indre takbærende stolpene i tiden mellom 1100 og 1300 e.kr. Mot 1500-tallet mener Simonsen at lafteteknikken tar over, takkonstruksjon blir lettere og tregulvet blir nå vanlig. Laftehusets tilkomst i den nordlige landsdelen tolker han som et element av økt kontakt med de sørlige

byene, Nidaros og Bergen, samt større kommersialisering av fisket. Dette medførte økt velstand og sammen med bedre kontakt mot sør hadde man bedre mulighet for å skaffe til veie tømmer (Simonsen 1991: 227). Grunnen til at Nord-Norge har ligget etter i byggeskikken i forhold til de sørligere områdene i Skandinavia, ser Simonsen som økonomisk betinget, med en fattig nordnorsk kystbefolkning (Simonsen 1991: 233).

Olav Sverre Johansen sier i sin sammenfatning av forskningen rundt jernaldergården fra 1979 at trehuset har vært vanlig gjennom mesteparten av jernalderen i det meste av landet. Unntakene var Vest-Agder, Rogaland, Nordland og Troms hvor yttervegger av stein og gresstorv har fått en stor utbredelse. Disse veggene har ikke hatt en bærende funksjon, men heller en beskyttende rolle for en indre trevegg (Johansen 1979: 1). For Johansen er det altså det klimatiske aspektet som er viktig for eksistensen av vegger bygd av jord, torv og stein. Allikevel antyder han at det i Nord-Norge kan ha eksistert en trehustradisjon i tiden før yngre romertid. Denne antakelsen baserer han på at de eldste daterte husene med ytre isolerende vegger av jord og stein i Nord-Norge er fra yngre romertid og at man i Sør-Norge har hatt trehustradisjon fra yngre bronsealder (Johansen 1990: 19).

På 1980-tallet begynner Reidar Bertelsen å jobbe med husmaterialet fra den nordlige landsdelen. Han argumenterer for at konstruksjonen av husene i Nord-Norge er de samme som i Sørvest-Norge, men at materialvalget var forskjellig i nord, ved at de fleste undersøkte hus fra gårdshauger i landsdelen hadde solide jordvegger (Bertelsen 2001: 113). Det var Reidar Bertelsen som først forklarte gårdshaugene med at de for en stor del bestod av restene etter bygninger, og ikke hovedsakelig av gjødsel som var forslått tidligere. Bygningsprinsippet for det nordnorske materialet i middelalderen har ifølge han vært et indre reisverk av tre med ytre vegger og tak av torv, noe som har vært det samme over hele det nordatlantiske området. Denne tradisjonen føres videre helt inn på 1500- og 1600-tallet da det rene trehuset blir introdusert i de nordnorske kyststrøkene (Bertelsen 1989: 175, 1995: 139, 2001: 113, Bertelsen og Lamb 1995: 52, Mook & Bertelsen 2007: 84,85).

En annen arkeolog som har bidratt til den nordnorske forskningen er polakken Przemyslaw Urbanczyk. Han ser på byggeskikken i jernalderen før vikingtiden som felles for hele Skandinavia. Det var snakk om to- eller treskipet langhus, med konvekse vegger og en inndeling i en fjøsdel og en boligdel for menneskene på gården. Byggematerialet og de tilhørende teknikkene var avhengig av de lokale økologiske forholdene. Torv konstruksjonene ble utviklet i områder hvor tidlig og intensivt jordbruk trengte bort

skogene, som i Danmark og sørvest Norge, samt i Nord-Norge hvor det var de klimatiske forholdene som begrenset skogens utbredelse (Urbanczyk 1992: 79-80). I vikingtiden og inn i middelalderen var langhuset det samme over hele den nord atlantiske sonen. Denne hustypen hadde gjerne ytre vegger av stein og/eller torv, og innenfor denne var et dekke av skinn eller panelvegger i oppholdsrommene. Mellom den indre og ytre vegg kunne det gjerne være litt luft slik at man fikk ekstra isolasjon (Urbanczyk 1992: 94). Grunnen til at torv ble hovedmaterialet i de nordlige områdene av Norge og ikke bare et ekstra byggemateriale som i Sør-Skandinavia, var ifølge Urbanczyk hovedsakelig grunnet de ugunstige klimatiske forholdene i den nordlige landsdelen og torvens universelle egenskaper som byggemateriale, slik at den lett kunne inkorporeres i nye trender og moter fra sørligere enger (Urbanczyk 1992: 102-103).

Den tidligere omtalte Arne Lie Christensen omtaler den historiske byggeskikken i Nord-Norge. Laftehusets bruk i Nordland, Troms og Finnmark sporer han til 1500-tallet, da embetsmenn og rike handelsmenn fikk fraktet laftehus fra sørlige deler av landet. Det ble derimot ikke vanlig med laftehus blant allmuen før på 1700-tallet, og selv da hadde husene en ytre vegg av torv. (Christensen 1995: 42, 58).

I 2003 ble boken om utgravningene på høvdinggården Borg på Vestvågøy i Lofoten gitt ut. Utgravningene som fant sted her i flere sesonger mellom 1983 og 1989 gir et bilde på forholdene for den sosiale eliten i Nord-Norge under jernalderen. Frank Herschend og Dorthe Kaldal Mikkelsen skriver om de to første husene (Borg I: 1a og 1b) som har utgjort høvdinggårds periode fra 400-tallet til 800/900 tallet. De trekker paralleller til sørskandinavisk byggeskikk fra tiden 200 til 600 tallet, både hva gjelder takbærende stolper, innganger og ildstedets posisjon (Herschend og Mikkelsen 2000: 69). Forfatterne mener det er landskapets karakter og etter hvert den økonomiske situasjonen til personen som skal bygge som er bestemmende for takkonstruksjon og veggmateriale. I Borghuset må de indre treveggene og de store takbærende stolper ha vært hentet fra innlandet øst for Lofoten da det er mangel på tremateriale lokalt (Herschend og Mikkelsen 2000: 56 og 69).

Den foreløpig siste behandlingen av nordnorsk arkitektur og byggeskikk kom i 2008. Boken "Arkitektur i Nord-Norge" tar for seg den historiske utviklingen i arkitektur, byggeskikk og bebyggelse av Nord-Norge. Jørn Henriksen ser i en av artiklene i boken nærmere på mangeromstufene langs kysten av Finnmark. Byggeskikken som han observerer i mangeromstufene i deres brukstid (1200- til 1600-tallet) sammenligner han med den tradisjonelle byggeskikken som har eksistert på vestkysten av Norge og på

atlanterhavsøyene. Det har vært et indre reisverk av tre omgitt av en ytre mur av jord, torv og stein. Fra Sør-Vestlandet og nordover til Karlsøy området i Troms har denne byggeskikken, brukt i det tradisjonelle langhuset, dominert til 1000- 1100-tallet. Fra Trondheim kjennes de første eksemplene på laftehus fra 900-tallet, og fra tidlig middelalder begynner laftehuset å dominere i byene og på landsbygda. For Nord-Norges del ble laftehuset ikke vanlig før på 1500-tallet (Henriksen 2008: 190, 193). Ut fra samtidige skrifter fremgår det at laftehus ble importert til Finnmarkskysten alt på 1500-tallet. Disse laftehusene var trolig også beskyttet av et ytre torv dekke, lik reisverkshusene (Henriksen 2008: 188). Forklaringen på hvorfor man brukte reisverkshus med ytre vegger av jord, torv og stein, er gitt som disse materialenes god isolerende egenskaper og den dårlige tilgangen på bygningstømmer (Henriksen 2008: 194).

Et nytt element kom inn i debatten med Arnstein Brekkes observasjoner i Salten regionen de siste årene. I Skjerstad, i Bodø kommune, har det blitt registrert 13 stående laftehus fra tiden før 1650 e. kr. Det eldste av disse er datert til 1510 e.kr og et annet til 1528 e.kr. I tillegg er det funnet ytterligere et titalls bygninger i og utenfor Skjerstad, i Salten, med samme lafteteknikk (Misværslaft) som tyder på at de er fra samme periode (Brekke 2006: in pres 2007: 30-31 2008).

Det var først på 1960- og 70-tallet at man for alvor fattet interesse for det arkeologiske materialet av huskonstruksjoner i Nord-Norge. Før dette var det vanlige at den norrøne bebyggelsen i Nord-Norge, i jernalder og middelalder, ble oppfattet som lik den vestnorske bebyggelsen fra samme epoke. Når man så fikk gjennomført flere undersøkelser i Nord-Norge, ble det mulig å si noe eget om forholdene i landsdelen. De første analysene av dette materialet ble sammenlignet med det vestlandske materialet. At det i Nord-Norge var brukt jord, torv og stein som byggemateriale langt inn i middelalderen, har blitt forklart med landsdelens perifere stilling og slik ikke tok til seg nye moter for byggeskikk før lenge etter resten av landet. I senere forskning er valg av byggeskikk og byggemateriale heller blitt forklart med klimatiske forhold, både mangel på tremateriale langs kysten og de isolerende egenskapene til jord, torv og stein i et hardt klima.

Fram til i dag er det kun Borg I i Vestvågøy kommune, Stauran i Evenes kommune og Hunstad utenfor Bodø hvor man har totalgravd hus fra jernalderen i Nord-Norge. For middelalderen er det kun Borg III i Vestvågøy kommune og Arstad i Beiarn kommune som er totalgravd. Ellers har alle utgravninger av hus fra jernalder og middelalder vært delvise, og oftest som del av redningsgravninger i tilknytning til utbygninger av forskjellig art.

2.3 Gårdshaugene.

Gårdshaugmaterialet spiller en vesentlig rolle for den nordnorske husforskningen. Først og fremst ved at gårdshaugene utgjør en stor del av det tilgjengelige husmaterialet for vikingtidens og middelalderens Nord-Norge. Samtidig inneholder hver gårdshaug, bygningsrester fra flere århundre med bebyggelse, slik at byggeskikkens utvikling kan studeres over lange tidsperioder på samme lokalitet.

Gårdshaugene var kjent allerede på 1800-tallet av amatører og lokalbefolkning, men det var ikke før på 1940- og 50-tallet at de ble observert og gjenkjent som kulturminner av arkeologien. Gårdshaugene er store masseansamlingene, som er akkumulert etter lang tids bebyggelse av samme sted. De kan ofte være vanskelig å se i landskapet, da størrelsen på gjennomsnittlig 50x60 meter i og 2-4 meter i høyde gjør at de ser ut som en naturlig del av terrenget. Da gårdshaugen har blitt til på grunn av gårdsdriften på stedet kan kulturlagene bestå av rester etter selve huskonstruksjonene, som jord, torv, stein og tre samt husholdningsavfall, gjødsel fra husdyrene og påfylt masse.

Den første som foretok utgravninger av en gårdshaug var Harald Egenæs Lund, ved Steigen kirke i Nordland fylke, i 1958. Han var også den som valgte ut navnet gårdshaug for denne type kulturminne. Men det var Povl Simonsen som først publiserte en undersøkelse av slike kulturminner og som kom med en tolkning av deres funksjon. I 1951 var Povl Simonsen på besøk på gården Vangen i Røst kommune. Her observert han at man har bygd husene oppe på det han kaller avfallsdyngen, og ikke ved siden av som ville være å forvente. Simonsen tolket den gangen dette fenomenet som en måte å bygge seg opp fra springfloen (Simonsen 2002: 12).

Det var allikevel Gerd Stamsø Munch som satte i gang de første, større systematiske undersøkelser av gårdshaugene (Bertelsen 2001: 110, Munch 1966). Munch var sentral i utgravningene av Greipstad på Kvaløya i Troms, i 1960-61, som både har en gårdshaug og flatmarks tufter fra jernalderen. Selve gårdshaugen ble ikke her berørt av utgravningene. Senere i 1962- 63 ledet hun utgravningene av gårdshaugen på Grunnfarnes på Senja i Troms.

I 1965 behandlet Gerd Stamsø Munch, Jens Storm Munch og Povl Simonsen materialet fra Greipstad utgravningene 1960- 61. Alle de fem undersøkte tuftene ble datert til folkevandringstid og veggene ble tolket hos alle, unntatt et uthus, til å være bygd av stein og torv uten indre paneling av tre. I uthuset var det tydelige spor etter grøft på tre

sider, som ble tolket som fundament for trevegger. Foruten dette huset observerte de kun takkonstruksjonene, gulvet i deler av våningshuset og rekkene med bærestolper, som finnes i alle husene, som sikre elementer av tre i disse tidlige husene (Munch et al. 1965).

Året etter kom så en artikkel i ”Viking” av Gerd Stamsø Munch, som tok for seg gårdshauger i Nord-Norge. Her brukte hun materiale fra gårdshaugene på Greipstad (på Kvaløya i Troms), sammen med Heggen (i Harstad i Troms) og den delvise utgravningen på Grunnfarnes (på Senja i Troms) som hun selv ledet. Når denne artikkelen ble skrevet i 1966 var det kun gjennomført to delvise utgravninger på gårdshauger i Nord-Norge (iberegnet Grunnfarnes) tross for det store antallet av slike forninner (Munch 1966). Før disse undersøkelsene på 1950- og 60-tallet har det nordnorske husmaterialet vært berørt minimalt eller så har man dratt konklusjoner ut fra den sørskandinaviske forskningen og materiale derfra.

Gerd Stamsø Munch tolket formasjonen av gårdshaugene til å være avhengig av forholdet mellom de tre næringskildene i den nordlige landsdelen. Disse var korndyrking, dyrehold og fiskeri. På grunn av funnene hun gjorde på Grunnfarnes mente hun at hovedbestanddelen av gårdshaugene bestod av gjødsel fra gårdens husdyr og at disse har bygget seg opp i løpet av perioden 1100- til 1500-tallet (Brox og Munch 1965: 4, Munch 1966: 25, 53-54, 56). Både Munch og flere andre arkeologer har foreslått at gårdshaugene begynte å skapes tidlig i tidlig middelalder eller seint i vikingtiden. Først var lagene i gårdshaugen tynne, men mot slutten av 1200-tallet ble det større etterspørsel etter fisk og det kommersielle fiskeriet vokste fram i Nord-Norge. Man kunne nå importere korn fra sør og det førte til at det tradisjonelle jordbruket ble mindre viktig. All gjødselen som husdyrene produserte var det ikke lenger bruk for og det ble i stedet dumpt like i nærheten av selve gårdsbebyggelsen. Dette medførte etter hvert til en større økning i jordsmonnets tykkelse på stedet (gårdshaugdannelse). (Brox og Munch 1965: 3, 8, Munch 1966: 32).

En annen forklaring på gårdshaugenes tilblivelse kommer fra Przemysław Urbanczyk. Han mener også at gårdshaugene begynner å formes på slutten av vikingtiden, begynnelsen av middelalderen. Men i motsetning til tidligere forklaringer ser han årsaken i sammenheng med større rikspolitiske omveltninger i perioden. Det skjer sosiale og økonomiske forandringer der kirke og stat tar over et stort antall gårder og dermed gjør mange av bøndene til leilendinger. Samtidig blir gårdsbygningene med flere funksjoner på denne tiden splittet opp i flere spesialiserte bygg. Ifølge Urbanczyk førte det føydale forholdet mellom gårdbrukeren og landeieren til at det ble tatt mindre initiativ til fornyelse

på gården. Dermed ville man la byggene forfalle der de sto uten å ta initiativ til vedlikehold, og siden de andre bygningene på gården, som det nå var langt flere av, ikke kunne flyttes, var det enkleste å bygge nytt på samme sted (Urbanczyk 1992: 120).

Når det gjelder alderen på gårdshaugene har Reidar Bertelsen i de senere år kommet fram til en eldre alder for flere gårdshauger. Flere dateringer plasserer etableringen av gårdshaugene i jernalderen og noen så langt tilbake som i eldre jernalder. De aller fleste gårdshaugene ble allikevel etablert i slutten av vikingtiden og begynnelsen av tidlig middelalder (Bertelsen 1989: 175, 2001: 113 og Bertelsen og Lamb 1995: 43). Grunnen til dette kan være at man i jernalderen bygget bolig og fjøs sammen til et langhus, mens man har antydninger for at man i middelalderen hadde skilt bolig og fjøs inn i to forskjellige bygninger. Dette førte til at man kun vedlikeholdt ett og ett bygg av gangen, mens de fortsatt måtte fungere sammen og slik ikke flyttet lokalitet. Også befolkningsvekst i vikingtid og middelalder kan ha ført til mindre mulighet for mobilitet mens et hardt klima langs kysten i Nord-Norge kan ha nødvendiggjort utskiftning av bygningsmasse oftere enn på steder med mildere klima (Bertelsen 1985a: 149 og 1989: 176-178) Den faktoren Bertelsen til sist finner som mest betydningsfull for lokaliseringen av bebyggelse på samme lokalitet over flere hundre år er blandingsøkonomiens begrensninger på mulige lokaliteter. Fiskeriene har krevd tilgang og utsyn til havet og jordbruket har krevd tilgang på beitejord og eventuelt dyrkbar mark (Bertelsen 1985a: 149-150 og 2001: 114). Utgravningene på Saurbekken i Harstad i 1970 og 72 viste seg å ikke inneholde noe gjødsel, i motsetning til det Gerd S. Munch fant på Grunnfarnes. I stedet ble det funnet avfall tilknyttet husholdet. Dette ledet Bertelsen til å forslå at gjødsel ikke var like viktig for gårdshaugenes oppbygning (Bertelsen 1995: 139). Gårdshaugenes akkumulasjon ser han som sammenhengende i stor grad med husenes forfall og nye konstruksjon på samme sted. Hus med vegger og tak av jord og stein vil derfor føre med seg store mengder materiale til oppbygningen av gårdshaugen. Først fra 1600-tallet mener han å se at gårdshaugene slutter å vokse med samme intensitet som før, og han slutter fra dette at man nå introduserer trehuset til kystbosetningene i Nord-Norge (Bertelsen 2001: 113). Med bakgrunn i nyere forskning som setter dette skiftet i byggeskikk i Salten regionen til begynnelsen av det 1500-århundre (Brekke 2006: in press, 2007: 30-31) antyder Reidar Bertelsen og Reinhard Mook at skiftet kan ha skjedd i perioden fra senmellomalder til det 1800-århundre, uten at den faktiske prosessen er klar (Mook & Bertelsen 2007: 84-85).

Forståelsen av at gårdshaugene består av bygningsrester fra gjentatt bebyggelse på samme lokalitet ledet Bertelsen til å forslå at de stratigrafiske lagenes oppbygning og respektive tykkelse kunne si noe om bygningenes byggemåter og materialvalg. Hus bygd med ytre vegger av jord, torv og stein, vil skape tykke stratigrafiske lag når huset går ut av bruk, mens den organiske nedbrytningen av tre fører til at en ren trekonstruksjon etterlater mindre spor i stratigrafien (Bertelsen pers. med.).

2.4 Stratigrafisk metode.

Materialet som brukes i denne avhandlingen består hovedsakelig av lokaliteter med tykke kulturlag. Enkelte har en tykkelse på nesten tre meter og en utstrekning opp mot 100 meter i diameter. Størrelsen på disse lokalitetene henger ofte sammen med en lang brukstid, gjerne på flere hundre år. Kulturlagene som er dannet over lange tidsrom består av lag på lag med stratigrafiske enheter som markerer forskjellig bruk av det fysiske rommet over tid. For å kunne bruke stratigrafien fra de forskjellige lokalitetene til å si noe om husene som har stått der trenger vi metoder for å beskrive og analysere kompliserte stratigrafier. Til dette formålet skal to begreper presenteres. Dette er ”single context recording” og ”Harris matrisen”, og begge vil bli behandlet i dette kapitlet.

Jeg vil i det følgende ta for meg hva stratigrafi er og hvordan kjennskap til lokalitetenes stratigrafi kan gi oss kunnskap om hvordan menneskene brukte rommet (sine omgivelser) i eldre tider. Hvordan arkeologene som har drevet utgravningene av lokalitetene presentert i denne avhandlingen, har oppfattet tafonomi (læren om kulturlagenes oppbygning) og stratigrafi er også relevant. Det er 40 år mellom den første og den siste utgravningen som presenteres i denne avhandlingen. I dette tidsløpet har det skjedd endringer i teknikker og metoder, både grunnet ny teknologi, men også på grunn av nye teorier og krav til hva som er viktig å få med i den arkeologiske registreringsprosessen. Dette har ført til relativt forskjellig vektlegginger i dokumentasjonen fra 1960- til 2000-tallet. Dermed er det viktig å undersøke nærmere hva stratigrafi er og hvordan det kan brukes i arkeologiske sammenheng.

2.4.1 Hva er stratigrafi?

Stratigrafi har på norsk to betydninger. Det er jordlagenes oppbygning over tid, og arkeologens registrering og ordning av disse samme jordlagene. I ”Norsk arkeologisk leksikon” fra 2005 heter det at stratigrafi ”betyr *“lagbeskrivelse” og er læren om*

jordlagenes avleiringsforhold og relative alder” (Østmo og Hedager 2005: 365). På engelsk skiller man derimot mellom ”Stratification” som er selve prosessen bak oppbygningen av de stratigrafiske lagene (lagene som de opptrer for oss i dag), og ”Stratigraphy” som er beskrivelsen av stratigrafien, dvs. gjenkjennelsen og registreringen av de stratigrafiske enhetene (Bertelsen og Urbanczyk 1985: 33). ”Stratigraphy” betegnes som studiet av tilblivelsen, bestanddelene, rekkefølgen og oppbygningen av arkeologiske formasjoner, ifølge ”Oxford concise dictionary of archaeology” (Darvill 2002: 410).

Stratigrafi som begrep, ble formulert og metoden ble utviklet innen geologien og ble i løpet av 1800-tallet en del av arkeologien. Problemet for arkeologien er at stratigrafien som den ble anvendt i geologien var rettet mot harde geologiske avleiringer med tidsløp på flere tusen og millioner av år. Arkeologien derimot behandler jordlag som ikke er sedimenterte og tidsrom på maks noen tusen år, eller for lokaliteter fra middelalderen bare noen hundre år. I tillegg er de stratigrafiske prosessene ganske forskjellig mellom de to fagfeltene. For geologien er det de naturlige prosessene med avleiring, forskyvninger og erosjon som har skapt de stratigrafiske lagene. For arkeologien derimot er det, ved siden av naturen, mennesket som er kilden til de stratigrafiske prosessene. Ofte kan menneskets handlinger virke på helt andre måter enn de naturlige prosessene (Fedele 1995: 82, Harris 1979: 7, Tunca 1995: 19). Det er for eksempel slik at ved naturlig erosjon av jorden vil det være tyngdekraften og landskapets form som leder avleiringene nedover den letteste veien. Hvis mennesker, derimot, står for en lignende fjerning av jordmasser gjennom for eksempel graving av et stolpehull, vil de berørte massene gjerne havne ovenfor hullet, stikk i strid med naturlig erosjon.

Stratigrafien anvendt i arkeologien kan forklares på den ene siden som alle fysiske enheter som har bygget seg opp eller fjernet masse over et vist tidsintervall, og på den andre siden, som prosedyrene for gjenkjennelse, registrering og korrelering av de forskjellige enhetene i tid, både de med menneskelige og naturlige årsaker. Det er altså den materielle manifestasjonen av hendelser i fortiden som står sentralt. Hvordan de materielle lagene forholder seg til hverandre og deres relative plassering i tiden (Fedele 1995: 81-82). Selv om målet med de stratigrafiske undersøkelsene som regel er tidfesting av lagene i forhold til når de var i bruk, er det ofte bare den innbyrdes korrelasjon mellom dem som er oppnåelig. Hvert lag som blir registrert, representerer et tidsrom der aktiviteten på stedet har resultert i et forholdsvis homogent fysisk utslag. Dette kan være deponering av møkk fra husdyr eller aktivitet knyttet til husarbeid innenfor veggene til et hus. Hver enhet

arkeologen skiller ut fra stratigrafien er subjektivt valgt etter hva han kan se, uten at dette nødvendigvis representerer den virkelige lagdelingen. I prinsippet vil hver ny dag skape nye lag uten at de kan sees med det blotte øye. Deponering av møkk eller et hus som brenner ned og etterlater et lag med aske, er prosesser som skaper nye positive lag bestående av forholdsvis homogent innhold. Arkeologisk stratigrafi består, i tillegg til de positive lagene, også av negative spor. Dette er spor etter fjerning av masser i tilknytning til graving av stolpehull, utplanering av jordlag eller lignende (Harris 1979: 43). Negative lag har i motsetning til positive lag, ikke fysisk innhold, men er spor etter fjerning av andre lags innhold. For også å kunne formidle de negative lagenes tilstedeværelse i registreringsprosessen innførte Edward Harris et nytt begrep i den arkeologiske stratigrafien; ”interface”. Interface er grensesnittet mellom de forskjellige lagene, noen kan være toppen av positive lag, mens andre er egne enheter i seg selv ved at de er de eneste fysiske spor etter negative lag, som nedgravninger eller ødeleggelse av positive enheter (Harris 1979: 43 og Fedele 1995: 85). ”Interface” eller grensesnittet markerer altså det romlige og tidsmessige skillet mellom lagene (både positive og negative) (Bertelsen og Urbanczyk 1985: 42, Harris 1979: 6, 43-45).

Man skiller som regel mellom to måter å foreta en utgravning på; det er graving i skikt og graving i stratigrafiske lag. Ved graving i sjikt fjerner man jorden i forutbestemte faste tykkelser ofte med grunnlag i jordlagenes oppbygning. Ved stratigrafisk metode derimot fjernes hvert lag slik det framtrer i stratigrafien. Man fjerner altså kun det som tilhører det spesielle laget og ingen ting mer (Harris 1979: 16). Den stratigrafiske metoden er i dag den dominerende måten å gå fram på ved utgravninger av multi-stratigrafiske lokaliteter.

Registreringen av en lokalitet må være nøye utført for at de stratigrafiske lagene skal kunne brukes til å si noe om fortidens bruk av stedet. Etter utgravningene kan ikke mengden informasjon økes, da den arkeologiske prosessen er en ødeleggende prosess (Bertelsen og Urbanczyk 1985: 29). Ressursene og tiden til rådighet samt kompetansen til arkeologen vil være bestemmende for kvaliteten på utbyttet av utgravningen.

2.4.2 Single context recording

“Single context recording” er enkelt forklart registrering i felt av individuelle stratigrafiske enheter. Hver enkelt enhet blir analysert og beskrevet hver for seg, slik at det er de personene som utfører utgravningene som også er med på å registrere og tolke innholdet i

de ulike lagene. Dette var en ny fremgangsmåte på 1970-tallet, da det tidligere var feltlederen som sto for registrering og tolkning av det arkeologiske materialet. Tolkningsprosessen ble mer demokratisk og ble utført av de som faktisk sto for avdekningen av den aktuelle enheten. Ved å dele opp det arkeologiske feltet i flere mindre enheter (synlige stratigrafiske lag) kom stratigrafien tydeligere frem og hver enkelt enhet kunne lettere tolkes hver for seg (Hodder 1999: 93-94). Dette var i motsetning til gravning i sjikt, der man gravde i faste tykkelser uten å ta hensyn til de stratigrafiske lagene. Introduksjonen av denne nye metoden for å registrere det arkeologiske materialet fra flerlags lokaliteter så dagens lys på 1970- og 80-tallet. Dermed sammenfaller den omtrentlig i tid med introduksjonen av Harris-matrisen og anerkjennelsen av at gårdshaugmaterialet i Nord-Norge inneholder bygningsrester etter flere generasjoner med hus, som kan skilles ut i stratigrafien.

2.4.3 Harris-matrisen

Målet med å studere stratigrafien til en lokalitet er ifølge Harris, å skape et notasjonssystem (system av tegn for gjengivelse) for en stratigrafisk tidsrekke (Harris 1979: 86). For å nå dette målet ser han tre steg:

1. Å skille ut de stratigrafiske enhetene.
2. Registrere og gi hver enhet et eget nummer.
3. Samordne det innbyrdes forholdet mellom enhetene.

Etter dette kan man dele enhetene inn i perioder, etter hvilke som har tilhørt samme bruksfase (Harris 1985: 105, 109, Tunca 1995: 19). Tolkning av materialet for å forstå blant annet de historiske, sosiale og kronologiske aspektene med fortiden, kan man først sette i gang med etter at man har forstått den indre kronologien til stratigrafien (Fedele 1995: 100).

Formålet med Harris-matrisen er å gi et grafisk uttrykk for notasjonen av observasjonene gjort ved utgravning av en arkeologisk stratigrafi. Ved hjelp av lover om stratigrafiens oppbygning, korrelerer man hver enkelt enhet i forhold til de andre og bygger ved hjelp av dette opp et stratigrafisk diagram. Diagrammet består av de forskjellige relasjonene mellom enhetene, der deres kronologiske forhold til hverandre er det sentrale. Disse relasjonene er først og fremst fra eldst til yngst, men også samtidighet, eller en enhet delt i to er representert (se fig. 2.1). Ved hjelp av denne metoden tar man med i beregningen to elementer som ofte ble utelatt ved tidligere forsøk på stratigrafisk

korrelering, nemlig overflatene på horisontale positive lag og på vertikale negative nedgravninger (Harris 1979: 86-89, 1985: 111). Dette er i sammenheng med at det er grensesnittet ("interface") som blir nummerert og som presenteres skjematisk i Harris-matrisen, ikke det positive lagets innhold. Harris-matrisen gjør det altså mulig å skille ut stratigrafiske enheter som tidligere ville vært mindre synlige. I tillegg er den innbyrdes kronologiske rekkefølgen mellom de ulike stratigrafiske lagene, et uunnværlig redskap for tolkningen av arkeologien på en lokalitet med kompleks stratigrafi. En gårdshaug med flere hundre års bebyggelse bestående av lag på lag med aktivitetsspor, både positive og negative, må forstås kronologisk før man kan tolke hva hvert lag har representert.

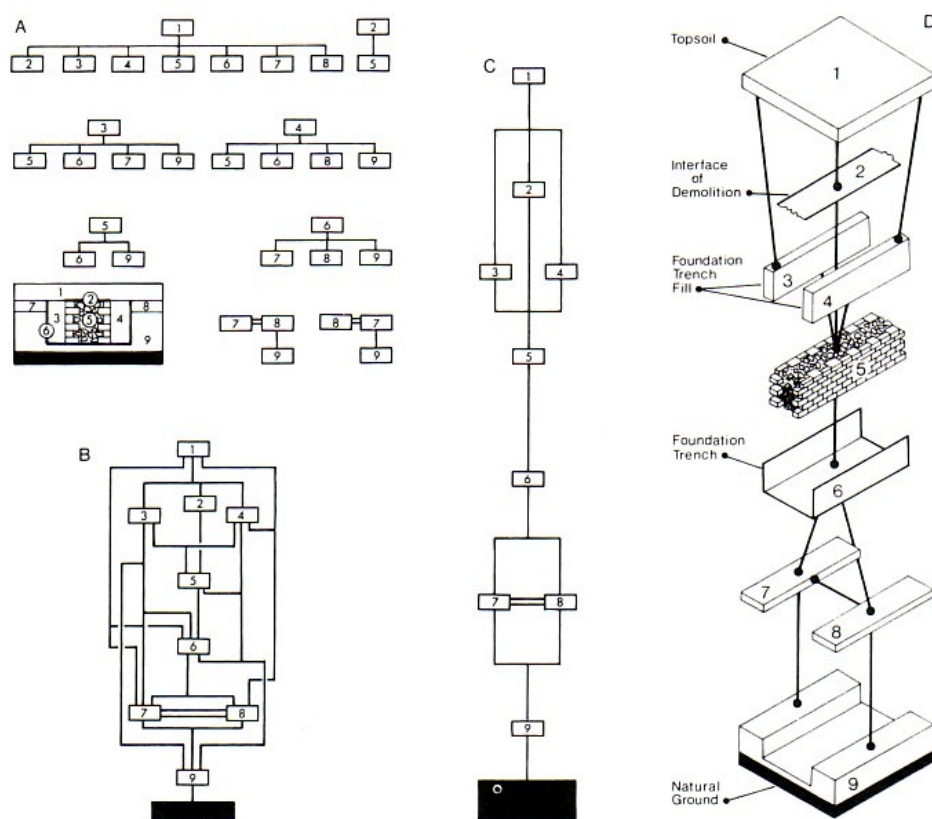

Fig.2.1. Illustrasjon av Harris-matrisen (Harris 1989/1992:39)

De stratigrafiske lovene som brukes for å forstå det innbyrdes forholdet mellom lagene er først og fremst loven om "superposition". Ifølge denne loven er de øverste lagene yngre enn lagene dypere nede (Harris 1979: 7). Da de fleste arkeologiske lokaliteter består av komplekse stratigrafier må denne loven tas med flere forbehold (Harris 1979: 51). "Principle of intercutting" betyr at et lag som kutter gjennom eller ned i et eksisterende lag må være yngre enn det laget. "Principle of incorporation" betyr at alt materiale og avfall i

et lag må være samtidig eller eldre enn formasjonen av laget. Eldre materiale kan havne i nyere lag ved at det har vært lenge i sirkulasjon, men yngre material kan ikke innblandes i eldre lag så fremt det ikke har vært omrotning av lagene. Til sist har vi ”Principle of correlation” som sier at man kan trekke paralleller mellom lag som består av det samme materialet og som opptar i omtrent den samme stratigrafiske posisjonen i relaterte sekvenser (Darvill 2002: 410).

2.4.4 Sammenfatning

Utgravningene som ble utført på 1960- og 70-tallet var i en begynnende fase av kjennskapen til gårdshaugene. Som multi-stratigrafiske lokaliteter var gårdshaugene særdeles kompliserte og krevde god kjennskap til stratigrafi. Graving i stratigrafiske lag var ikke normen på denne tiden og ”single context recording” og Harris-matrisen så ikke dagens lys før på slutten av 70-tallet. Dette førte til at dokumentasjonen fra de eldste utgravningene ikke har samme innhold som senere utgravninger. Også ressursene til rådighet og arkeologenes formål med utgravningen var med på å bestemme hvilke metoder som har vært brukt og hvilken dokumentasjon som blir tatt med.

2.5 Teoretiske tilnærminger.

Før jeg går videre med en diskusjon av empirien i neste kapittel må det brukes litt tid på forskjellige teorier som vil være relevant for den videre diskusjonen. Det er i den sammenheng to retninger som skiller seg ut som særdeles viktige for å forstå bebyggelseskultur og forandringer i denne. Disse retningene er *funksjonell teori* og *sosialteori*. Funksjonell teori eller funksjonalismen kan sies å fokusere på hvordan samfunnet og den materielle kulturen var redskaper for å forholde seg til naturmiljøet og for opprettholdelsen av livet. Sosialteori er tolkninger som fokuserer på de sosiale faktorer i oppbygning av og forandring i materiell kultur og samfunn.

2.5.1 Funksjonalisme

Med etableringen av den prosessuelle arkeologien på 1960- og 70-tallet ble det vanligere å forklare kulturer og forandringer som skjer i dem, i stedet for den rent beskrivende praksisen til kulturarkeologien. Funksjonalismen som en egen teoretisk retning springer ut

fra den tidlige prosessuelle arkeologien og er en av dens viktigste bestanddeler. Hovedfokuset til de nye arkeologene var forholdet mellom miljø, teknologi og økologi.

Økologisk funksjonalisme var på 1960- og 1970-tallet den vanligste forklaringsmodellen innen både antropologien og arkeologien. Ifølge denne modellen var det de fortidige samfunnenes behov for å være i økologisk likevekt med naturomgivelsene som forklarte hvordan samfunnene fungerte og endret seg. Samfunnets økologiske og biologiske behov, som for eksempel tilgjengeligheten av mat for befolkningen og opprettholdelse av en bestand med byttedyr, blir sikret av kulturen (Olsen 1997:134). Med den økologiske funksjonalismen ble de teknologiske og økonomiske aspektene satt i førersetet. Man skilte mellom gjenstander med praktisk og symbolsk funksjon (Olsen 1997: 176-179). I vår sammenheng vil vi kunne trekke på elementer fra den økologiske funksjonalismen for å forklare hvordan klimatiske faktorer kan være med på å bestemme husenes utseende og materialvalg. Kaldt og vått vær kan være med på å forklare hvorfor man valgte å bygge tykke vegger av stein, jord og torv. Steder som er utsatt for sterk vind, kan ifølge denne teorien ha tilpasset seg dette ved å foretrekke en spesiell husform i stedet for andre. Povl Simonsens tidligste forsøk på å forklare gårdshaugenes eksistens på Røst i Lofoten med at de har vært en beskyttelse av bebyggelsen mot springfloen i et hardt klima (Simonsen 2002: 12), er økologisk betinget funksjonalisme. I tillegg til alle forklaringene rundt byggeskikken med jord, torv og stein som klimatisk betinget brukes klimaet på ytre kysten av Vest- og Nord-Norge som forklaring på en relativ mangel på gode byggematerialer i tre.

Funksjonalismen forklarer samfunn eller sosiale systemer med at de har en egen "fornuft" i form av iboende behov. Måten disse behovene blir tilfredstilt på forklarer hva som skjer i eller med disse systemene (Olsen 1997: 133). De fleste funksjonalistiske forklaringene som ble framsatt på 1960- og 70-tallet hentet inspirasjon fra systemteorien. Denne teorien hevder at alle systemer, både biologiske, geologiske, tekniske eller sosiale, var styrt og oppbygd av de samme delene. Hvert system besto av flere subsystemer som virker sammen. Systemteorien formulerer universelle regler og lover for hvordan disse systemene fungerte (Olsen 1997: 140). Den materielle kulturen vil ifølge struktureringsteorien reproduseres som følge av samfunnets behov for å være i likevekt, både ut mot de ytre økologiske betingelsene, men også mot de ulike sosiale subsystemene som er avhengig av hverandre. Huset kan ses på som et slikt subsystem, som betinges av de andre subsystemene og samfunnets betingelser ut mot naturen og omverden. I denne

sammenheng kan Przemyslaw Urbanczyks (1992) tolkning av gårdshaugenes tilblivelse som betinget av føydalsystemet og funksjonsdelingen på gårdene i flere mindre hus (se side 14), trekkes fram som et eksempel på systemteori. Anthony Giddens derimot, mener at samfunnets ulike deler ikke reproduseres ubevist fra menneskenes side, men at de reproduseres med spesifikke mål (Giddens 1979: 215-216). Når en husform vedvarer over flere hundre år en plass, mens det andre steder skjer større forandringer, kan dette skyldes at menneskene i samfunnet har grunner til at de viderefører denne formen. Man kan tenke seg at man vil markere avstand til noen, samhörighet med noen andre, eller at man vil beholde en forbindelse med fortidens samfunn.

2.5.2 Sosialteori

På 1980-tallet begynte flere arkeologer, under betegnelsen post-prosessualisme, å ytre skepsis til deler av den prosessuelle arkeologien. Både det positivistiske vitenskapsidealet, fokuset på krysskulturelle analogier og den universelle tolkningen av fortidige samfunn, ble kritisert. I tillegg ble de funksjonalistiske tolkningene problematisert. Man følte at den funksjonalistiske tankegangen, der den materielle kulturen ble sett på som et redskap for å forholde seg til miljøet, gjorde samfunnet og den materielle kulturen passiv (Hodder 2005: 207-208). Kritikerne så i stedet på materiell kultur som brukt av mennesker for å nå sosiale mål. Det kan være å øke sin sosiale status, vise samhörighet med andre eller markere ulikheter. Menneskene hadde muligheten til å påvirke verden rundt seg og det var deres motiver og intensjoner som skulle stå sentralt i fortolkningen av fortiden.

Tidlige laftehus langs kysten av Finnmark har vært importert hit av embetsmenn og rike handelsmenn på 1500-tallet (Christensen 1995: 24, 42, 58). At denne byggeskikken skulle vært mer funksjonell for klimaet her, enn nedgravde hus med vegger av jord, torv og stein som var den samtidige byggeskikken i Finnmark, er ikke åpenbart. Man kan her gjerne tenke seg at lafteteknikken har representert en tilknytning til samfunn og elite lenger sør i landet. Når lafteteknikken etter hvert blir vanligere blant de lavere sosiale lag kan det blant annet forklares med deres streben etter å nå en høyere sosial status.

Sosialteorier skiller seg fra det funksjonalistiske teoriene ved at man i stedet for å forklare den materielle kulturen kun som et svar på ytre faktorer, fokuserer på hvordan vi uttrykker oss gjennom tingene vi lager og bruker (Meskell 2005: 236). En slik måte å forholde seg til fortidige samfunn på, er ved hjelp av strukturalisme. Strukturalismen har hentet sin modell fra lingvistikken, slik at også ikke-språklige fenomen, som slektskap,

matskikker, myter og materiell kultur, kan bli analysert som språk (Olsen 1997: 194). To sentrale personer innen strukturalismen er amerikanerne James Deetz og Henry Glassie. Begge jobber med endringer i den materielle kulturen i 1700- og 1800-tallets Amerika og ser endringene som en manifestasjon av kunstige/naturlige motsetninger. Det er altså det skarpe skillet mellom natur og kultur (naturlig/kunstig) som de mener kjennetegner den mentale holdningen i denne tiden av det amerikanske samfunnet (Deetz 1988: 222-227). Til andre tider og steder kan andre motsetningsforhold være bestemmende for den materielle kulturen. For eksempel kan motsetningen mann/kvinne være betydningsfull for hvordan man bygger og bruker boligene. Andre motsetninger kan være, blant annet profan/verdslig eller rent/skittent (Deetz 1988: 222). Deetz sier at et hvilket som helst objekt formet av menneskene fra et hus, et stykke kjøtt eller kroppen vår, gir oss tilgang til tankene til de som skapte dem. De forskjellige objektene kan bli gitt en hvilken som helst form ut fra et stort utvalg mulige former, men spekteret av varianter vil være mindre innenfor den kultur eller tid man lever i (Deetz 1988: 220). Hver kultur har tradisjoner og regler for hvordan man utformer et hus, men ved å dele dem opp i mindre samlinger av regler, kan den individuelle husbygging være nyskapende uten å bryte med tradisjonen (Glassie 1975: 68). En husbygging kunne trekke på elementer fra eldre tradisjoner som fortsatt var i bruk og ny typer for å skape lokale nyskaping, som var lik eksisterende bygg, men allikevel skilte seg ut på enkelte områder (Glassie 1975: 89). Hvordan vi tenker på arkitekturen i en kultur, er knyttet opp mot hvordan vi tenker om andre ikke-arkitektoniske aspekter i den samme kulturen. Teorier som søker å forklare arkitekturen kun basert på arkitektoniske sammenhenger uten å se til resten av samfunnet, vil være relevant, men ikke tilstrekkelig (Deetz 1988: 228, Glassie 1975: 189-190). Det vil for eksempel være relevant å se på samfunnsform, religion og forskjellige sider ved den materielle kulturen før man tolker endringer i husformen. Huset fungerer innenfor strukturer som relaterte menneskene som levde i det til andre mennesker i samfunnet. Samtidig relaterer huset menneskene til naturen rundt, da materialet til huset var hentet derfra og det var lokalisert mellom menneskene og naturen (Glassie 1975: 116). Deetz kritiserer den funksjonelle tolkningen der kultur sees som et redskap for å tilpasse seg naturen og at mennesker bare er rasjonelle skapninger som kun kan forstås ut fra sunn fornuft. For Deetz er sunn fornuft kulturelt relativt. Mennesker har i fortiden gjort ting som for oss vil virke urasjonelt, men for dem var helt logisk. Slik sett vil forandringer i fortidens kulturer være langt mer komplekse enn vi tror (Deetz 1996: 34). Huset har hatt både en praktisk og symbolsk verdi og ofte har den

symbolske verdien vært utslagsgivende for hvor og hvordan man har bygget (Christensen 1995: 23). Lokalisering av langhusene på Borg på Vestvågøy i Lofoten på en høyde, vil i dag trolig ikke bli sett på som et helt logisk valg med tanke på avstanden til nærmeste vannkilde og hvor værutsatt man vil være der. I tillegg måtte man fylle ut masser for å få plass til det store vikingtidshuset (Borg I:1). I jernalderen kan man derimot foruten de funksjonelle årsakene, som høydens dreneringsevne, ha vektlagt andre egenskaper, som for eksempel husets monumentale posisjon på høyden, godt synlig fra store avstander (Näsman og Roesdahl 2003: 284).

Handel og kapitalisme blir av Matthew A. Johnson (1989, 1996) og Mark P. Leone (1988) brukt som argument for forandringer i den materielle kulturen. Leone behandler deler av det samme materialet som Glassie og Deetz. Han ser relevansen i deres strukturalistiske fremgangsmåte, men stiller spørsmål med hvorfor endringer i den materielle kulturen skjer noen steder mens andre nærliggende områder ikke blir berørt. Hans konklusjon er at dette henger sammen med den kapitalistiske kulturens tilstedeværelse i samfunnet. Noen steder er handel mer utviklet og innførsel av nye gjenstander og ideer, fører til endringer i den lokale kulturen, mens andre steder ikke berøres i like stor grad. Kapitalisme er ifølge denne tolkningen, ikke bare et økonomisk system, men en kultur eller mentalitet (Leone 1988: 235-237). Ut fra denne tanken er det menneskers og samfunns deltagelse i en kultur der det er handel og tilførsel av eksterne gjenstander og ideer som bestemmer når endringer i den materielle kulturen skjer. Noen forslag til hvorfor trehuset uteblir så lenge fra det nordnorske materialet, har vært at handelen var veldig liten i nord og at det var først med det økende omfanget av tørrfiskhandelen i seinmellomalderen at de økonomiske rammene var på plass og viljen til forandring slo gjennom (Simonsen 1991: 227, 233).

Anthony Giddens utviklet en samfunnsteori som hadde som mål å ta hensyn til både individenes handlinger og de overordnede sosiale strukturene. I hans *Struktureringsteori* er de sosiale strukturene i et samfunn ikke statiske, men er i et gjensidig avhengighets- og påvirkningsforhold til menneskelige handlinger. De sosiale strukturene er både en betingelse for og et resultat av handlinger. Det vil si at menneskelige intensjoner er viktige, men at de handler innenfor kulturelle systemer de ikke kan ha full oversikt over. Det kan ligge intensjoner bak hvordan man uttrykker seg i den materielle kulturen, men visse kulturelle rammer legger grenser for hva man kan gjøre. Struktureringsteorien sier også at de fleste endringer skyldes kontakt mellom forskjellige samfunn. Når forskjellige

samfunnstyper møtes, fører det til spenning og friksjon innad i de forskjellige samfunnene og det åpnes for nye tanker og ideer (Olsen 1997: 164-168).

I den materielle kulturen vil gjenstandenes opprinnelige funksjonelle former blir tilført nye meninger av de menneskene som bruker dem. Disse symbolske meningene gjenstandene blir tilført, er ikke nødvendigvis bevist tilført av menneskene som bruker dem, men skapes gjennom bruk. En gjenstand med primært en funksjonell betydning kan gå over til å få en mer symbolsk betydning ved at bruken forandres, eller hvem som har tilgang på dem. Status symboler vil for eksempel miste sin rolle hvis de blir tilgjengelig for større deler av en befolkning (Olsen 1997: 179-182). Fra middelalderen er det kjent at når man bygde nye stuebygg med ildsted i hjørne, kunne den eldre stuen med sentralt åreildsted skifte funksjon til ildhus (Christensen 1995: 46, Hauglid 1980: 213, Stoklund 1982: 24-25).

Alle de nevnte teoretiske retningene er blitt brukt i tolkninger av det norske husmaterialet til forskjellige tider. En kombinasjon av de forskjellige teoriene vil være nødvendig for å forstå det kompliserte bildet som byggeskikken i Nord-Norge gir. Funksjonelle valg må ha ligget til grunn for hvor man har bosatt seg og for hvilke materialer man har valgt å bruke og hvordan man har formet husene i eldre tider. Allikevel kan ikke alle valg som er gjort kun forklares ut fra rent logiske funksjonelle årsaker, men sosiale og ideologiske forklaringsmodeller må også overveies.

3 Presentasjon av det arkeologiske kildematerialet.

Kildegrunnlaget for avhandlingen består i all hovedsak av utgravningsrapporter fra gårdshaug- og tufteutgravninger i Nord-Norge fra 1960-tallet til i dag. I dette kapittelet vil jeg introdusere de forskjellige lokalitetene som er valgt ut for å undersøke husenes utvikling i middelalderens Nord-Norge. Først presenteres gårdshauger med et langt livsløp og dermed også store akkumulasjoner av husmateriale over en lang tidsperiode. Disse er Grunnfarnes, Ulvøy, Bøgaard, Alsvåg, Trondenes og Soløy. Etter disse kommer gårdene Hunstad, Skutvik, Stauran og Saurbekken som var bosatt over en kortere periode og ble lagt øde i høy- og seinmellomalder. Borg III er kun tuften etter et enkelt middelalderhus og viser dermed kun en side av byggeskikken. Empirien er valgt ut for å kunne gi et bredt og nyansert bilde av landsdelens utvikling. De valgte gårdene skal, i tillegg til å ha en geografisk utbredelse som dekker den nordnorske middelalderbebyggelsen, også representere de ulike sosiale klassene i Nord-Norge i middelalderen. Gårdshaugen på Trondenes tilhører for eksempel de økonomisk bedrestilte, mens gårder som Saurbekken og Stauran som ble lagt øde i middelalderen, har hatt en mindre viktig økonomisk stilling. Mengden og formen av informasjon fra hver lokalitet varierer. Dette skyldes både utgravningenes forskjellige størrelser, både i tid og utstrekning, teknikker som er brukt og det teoretiske grunnlaget som er lagt til grunn for de forskjellige utgravningene. På grunn av dette er det store forskjeller på informasjonen til rådighet fra de ulike lokalitetene.

3.1 Grunnfarnes.

Gårdshaugen på Grunnfarnes i Torsken kommune i Troms fylke er relativt stor med sine 70 x 40 meter og en høyde på 2-2,5 meter. Haugen ble delvis gravd i 1962-63 av Gerd Stamsø Munch. Dette var den første større utgravning som var foretatt av nordnorske gårdshauger, ved siden av Trondenes som ble påbegynt samme år. Selve utgravningsfeltet var en rute på 4 x 4 meter i retning nord- nordvest, sør- sørøst på gårdshaugens høyeste punkt. Utgravningsrapporten herfra er veldig omfattende og alt er nøye registrert, slik at både jordlagenes utforming og gjenstander og materialers plassering er nøye dokumentert. Rapporten har derimot ingen sammenfatning eller noen mer dyptgående analyse av materialet utenom beskrivelsen av de utgravde lagenes oppbygning. Utgravningens lagdeling var opprinnelig i sjikt, slik at lagtykkelsen skulle være på ca 10 cm uavhengig av

jordlagenes faktiske stratigrafi. Lagene ble allikevel på mellom 6 og 20 cm og fulgte noen av de stratigrafiske lagene (Munch 1966: 41-42 og Munch 1962/63).

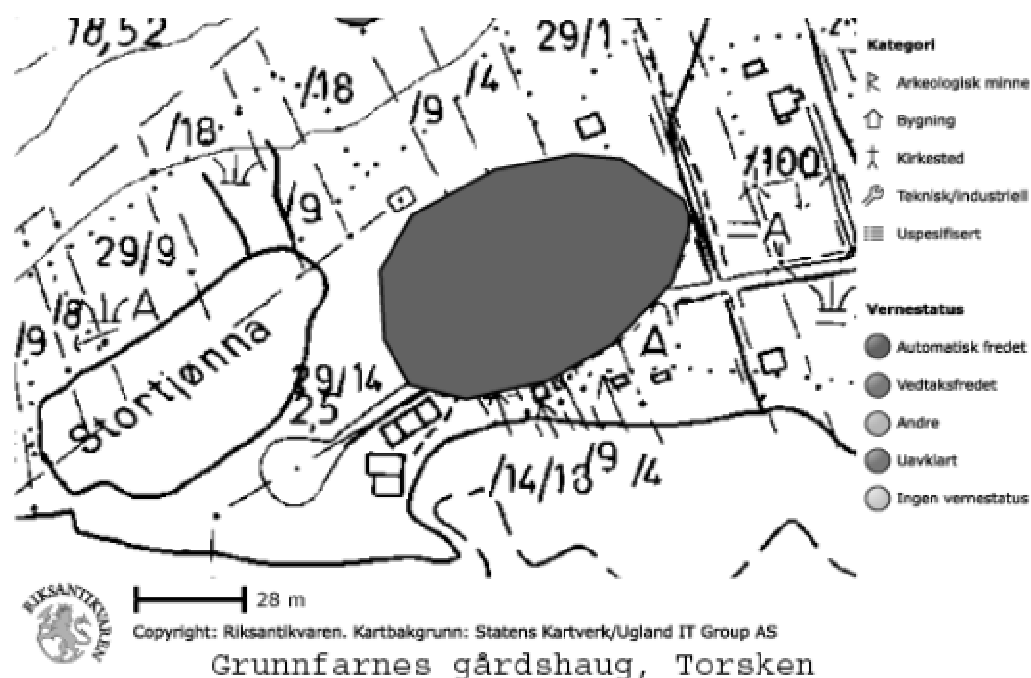

Fig. 3.1. Grått skravert område tilsvarer gårdshaugens omkrets.

Feltet er delt inn i 17 gravde lag, som ikke må forveksles med gårdshaugens egentlige stratigrafiske lag (se Appendix A og B). Fra toppen inneholdt lag 1 og 2 kritt-piper og må dermed dateres til etter 1610 e.kr. (det vil si etter tobakkens innførsel til Norge), mens lag 17 består av steril grunn. Lagene derimellom plasserer seg i tidsrommet fra vikingtid til begynnelsen av 1600-tallet. Feltet inneholder mange bygningsrester, men hvilke bygninger på gården materialet representerer, er usikkert.

Fra lagene 2 til 4 og kanskje også lag 5, har man funn av bygningsrester som kan tyde på at her er feltets yngste konstruksjon. Det er rester av en nedrast mur som står i forbindelse med en trestolpe, flere tynne planker og mindre trepeler. Disse lagene mener Gerd S. Munch viser tydelige spor etter et hus. Mange av plankene var gamle båt-bord med båtsøm og tolkes av Munch til å ha utgjort deler av et nedrast tak av never og båt-bord (Munch 1962/63). Båt-bord har ofte vært gjenbrukt i takkonstruksjoner på mange andre lokaliteter langs kysten av Nord-Norge.

I de underliggende lagene var det flere funn av murer, trestolper og planker uten at noen entydige konstruksjoner kan dokumenteres. Fra lag 5 og ned til lag 12 var et kompakt

gjødsellag. Dette gjødsellaget var spesielt tykt og seigt i lag 8, hvor det i tillegg kom fram en hellelegning, som kan ha utgjort et gulv. Dette kan tyde på at området her har vært tilknyttet husdyr, en mulig fjøs (Munch 1962/63).

En steinsetting av nevestore stein som Munch tolker som en mulig døråpning ble funnet i lag 9. På denne steinsettingen har to tynne og smale bord på henholdsvis 80 og 85 cm hvilt. Det var mange planker og stolper i hele dette laget. En nord- sørgående vegg av stein har dannet vestgrensen for et plankeområde. Det har langs denne veggen vært flere planker som har ligget i 90 graders vinkel på den. I veggen av feltet ble det i tillegg funnet en del planker regelmessig ved siden av hverandre i sørvest- nordøstlig retning. Flere av disse var naglet sammen med en underliggende tversgående planke. De fleste bordene ellers i feltet var store kraftige båtbord, enkelte festet sammen med trenagler eller jernnagler. Pelene sto ofte inntil plankene. Forekomsten av båtbord kan tyde på at vi i dette laget igjen har med deler av et tak å gjøre. Murer av stein og en mengde planker, hvor en del har vært sammenbundet, kan her tyde på at vi har et enkelt trehus, der treveggene har hvilt på steinmuren (Munch 1962/63).

Dypere, i lag 11, har vi flere spor som kan være rester av et hus. Et element som dukker opp i dette laget er store torvstykker som har vært flyttet hit og lagt ned (Munch 1962/63). Hvilket formål disse har hatt er usikkert, men de kan tilhøre veggkonstruksjoner eller tak. To andre bygningsrester fra dette laget er verdt å nevne. Det ene er en mur av hovedsakelig store flate steiner øst i feltet, mens det i norddelen av oppmuringen var flere planker i nord- sørlig retning som ifølge Munch, kunne se ut som en tram, dvs. en bred dørtrapp (Munch 1962/63). De fleste plankene og en stor del av stolper og peler slutter i dette laget. I de påfølgende lagene er det spor av bygningselementer (stolper og noen planker), uten at det er helt klart hva de har vært brukt til.

Vi kan datere lag 13 til tidlig middelalder på grunn av funn av et vektlodd, mens vi i lag 15, har beinnåler som kan trekkes tilbake til vikingtiden. Det er i tillegg gjort en C14 datering fra et ildsted i bunnen av gårdshaugen (lag 17) som gir en datering på 972-1152 e.kr (T-2231: 1010+-60 BP).

Mengden av funn og bygningsrester var relativt liten fra selve utgravningsfeltet. Dette står i kontrast til at det andre steder på gårdshaugen er observert bygningsrester og flere løsfunn. Allikevel tyder funnene i lag 2-4 (eventuelt lag 5) på et mulig tak av båtbord fra 1600-tallet. Flere store stolper og noen steinrekker kan tyde på at det er rester fra flere hus lenger ned (Munch 1966: 49).

3.2 Ulvøy

Gårdshaugen på Ulvøy i Hadsel kommune, Nordland fylke, ligger omtrent midt på øya og har en størrelse på 30 x 40 meter. Den ble undersøkt i 1976-77 av Anne-Louise Haack Olsen. Rapporten fra utgravningene er preget av jordlagenes oppbygning, med farge nyanser og jordens sammensetning, mens eventuelle bygningselementer var mindre representert. Mengden av bygningsrester var da heller ikke særlig stor i det undersøkte området, noe som kan reflektere et underskudd av konstruksjoner på denne delen av gårdshaugen. Størstedelen av det utgravde området blir da også karakterisert av Olsen som et avfallslag (Olsen 1976/77).

Det ble fortatt flere prøvestikk før hovedfeltet ble åpnet. I alle disse feltene var det stor konsentrasjon av trekullholdig jord, mye barkeflak og en god del trestykker. Selve hovedfeltet, på 6 x 5,5 meter, ble delt inn i fire felt som ble behandlet hver for seg (se Appendix A og B). Kulturlaget var på ca 0,9 meter i det utgravde området. Det ble forsøkt å grave hvert lag mest mulig etter den eksisterende stratigrafien, men på grunn av en del stein var dette ikke alltid mulig.

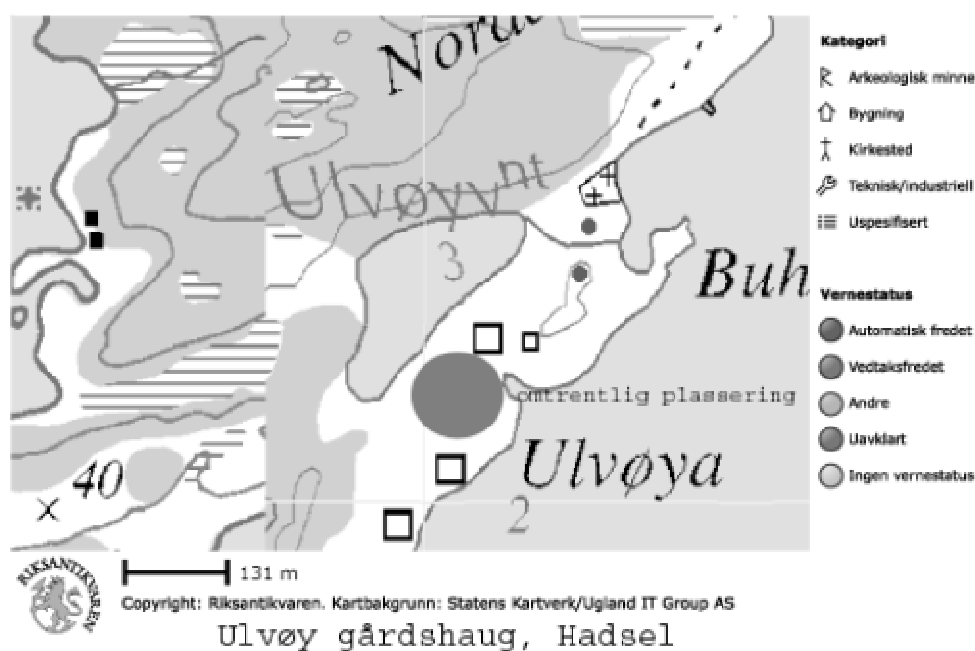

Fig.3.2. Grått skravert område tilsvaret omtrentlig plassering av gårdshaug.

I hovedfelt 1, 2 og 3 er det få spor etter eventuelle konstruksjoner utenom en del funn av gjenstander forbundet med hushold. Dette har vært baksteheller, stjerpotte, kleberkar, glasert keramikk og kritt Piper. I hovedfelt 4 derimot ble det i lag 2 funnet et stykke med brent leirklining med avtrykk av kvistfletting, samt flere mindre stykker med

ubrent leire. Disse ubrente leirestykkene viste seg i lagene 3 og 4 å være mer sammenhengende og ble da tolket til å muligens ha utgjort et husgulv (Olsen 1976/77). Denne tolkning er i etterkant blitt revurdert på grunn av at leirelaget var rent, uten innblanding av trekull eller annet, og at det manglet spor etter veggkonstruksjoner. Leirelaget kan da, ifølge Olsen, i stedet stamme fra en leireklint veggkonstruksjon. Under leirelaget i nivå 5 var det forekomster av ubrent og delvis forkullet tre i to lag. Disse to lagene kan enten være restene etter et tregulv eller en trebygd konstruksjon. Det siste alternativet virker mest sannsynlig for det nederste laget, da det her er både nord- sør og øst- vest orienterte fiberretninger på trestykkene.

I bunnen av feltet, lag 7, finner man mye trekullholdig masse med et brunt organisk materiale som muligens er oppløst tre. Lenger mot vest i det samme laget er det en del store ubrente trestykker, som kan være plankerester. Dette kan være rester etter veggkledning eller et nedrast tak.

Det er gjort to dateringer fra hovedfeltet på Ulvøy, der det ene er tatt fra bunnen av felt 1 og ga en datering på 1055-1265 e.kr (T-2352: 840+-70 BP), mens den andre prøven som ble tatt fra bunnen av lag 4 ga en datering på 1177-1281 e.kr (T-3192: 790+-70 BP). Den siste er ganske usikker da den forholdsvis høye alderen ikke stemmer helt med dens plassering i stratigrafien og det andre gjenstandsmaterialet. Gjenstandsmaterialet gir en generell antydning om at gårdshaugen har vært kontinuerlig bebodd siden tidlig middelalder.

Foruten de få spor etter leirklining og mulige trekonstruksjoner i felt 4 er det en påfallende mangel på huskonstruksjoner. Dette kan muligens tyde på enten en nøye utplanering av torvveggene etter eldre hus eller at dagens hus på gårdshaugen er plassert over de gamle (Olsen1976/77). I tillegg tyder et lite antall forskjellige kulturlag, sammenlignet med andre gårdshauger og blanding av forskjellige funntyper i lagene på at jordmassene her har vært utsatt for en del omrotning, noe som kan føre til utviskning av synlige aktivitetsspor (Bertelsen 1985: 156).

3.3 Bøgard

Gårdshaugen ligger på innmarka til gården Bø på Andøyas vestsida nede ved sjøen. I nær tilknytning til denne, oppe under fjellfoten på samme gård, ligger de to eldre ødegårdene Sletten og Bakkan med funn fra jernalder og middelalder. Selve gårdshaugen er svært

skadd etter lang tids fjerning av masser. Det var i disse dype sårene i gårdshaugen man i 1980 og 81 fortok gravninger for å skaffe seg store og lett tilgjengelige profiler (se Appendix A og B). Selve utgravningen ble ledet av Inger Storli i august 1980 og juni 1981.

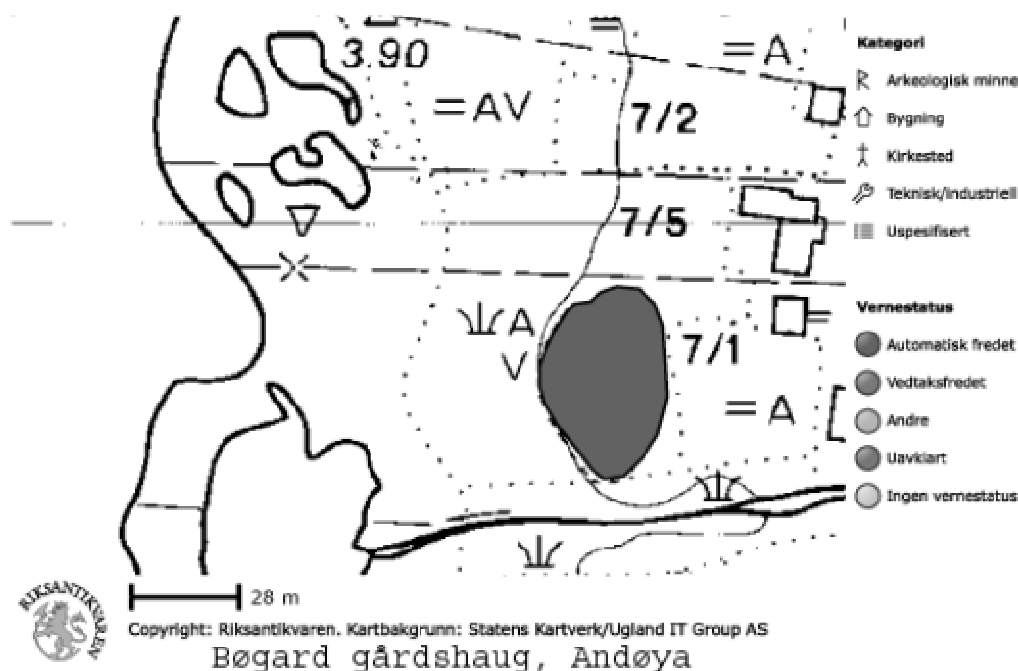

Fig. 3.3. Grått skravert område tilsvarer gårdshaugens omkrets.

Det første året opprettet man flere profiler langs sår i gårdshaugen som ble nevnt profil A-G, H-I, P-Q og Q-R. Langs hele profilen A-I bestod de to øverst meterne av kompakt gjødsel, med mye innblanding av kvister, treflis og noe bein. Lenger ned i profilen, mellom enhet 4 og 5, dukker det opp i profil D-E flere tykke tømmerstokker omgitt av leire. Dette representerer muligens et nedrast tømmerhus (Storli 1982). I samme lag som tømmerstokkene, i profil F-G, fantes en steinsetting. Plasseringen like ved tømmerstokklaget kan tyde på en tilknytning mellom disse to elementene i en og samme konstruksjon. Fra steinsettingen ble det tatt trekullprøver, hvor den ene ga dateringen 1440-1619 e.kr (T-4131: 400+-50 BP). Under disse lagene igjen kommer man til ren og fet jord uten nevneverdige innslag av bein eller tre.

Det ble foretatt fire C14 prøver fra profil A-G. De var henholdsvis:

T-4011: 1490-1654 e.kr. (300+-70 BP). Fra D-E profil, lenger ned enn midten

T-4012: 1150-1281 e.kr. (810+-80 BP). Fra F-G profil, lag 28, rett over steril grunn.

T-4131: 1440-1619 e.kr. (400+-50 BP). Fra profil F-G, fra steinsettingen like under midten.

T-4181: 433-674 e.kr. (1450+-120 BP). Fra profil P-Q, lag 26 (nederste kulturlag i maritim sand).

T-4013: Yngre enn 1650 e.kr. (130+-40 BP). Fra profil D-E, lag 3

Den andre profilen fra samme år, Profil P-Q, var hele 12 meter lang. Her var mengden gjødsel langt mindre enn i profil A-I. I stedet bestod denne delen av gårdshaugen hovedsakelig av parallelle, tynne lag med mye treverk og bygningsrester. Denne profilen viser lite før-reformatoriske tegn og de fleste bygningsrestene er da trolig også fra nyere tid (Storli 1982).

Under en meter med kulturlag dukket steril grunn fram, men dette viste seg å være et underlig element da det etter 30 centimeter med steril grunn dukket opp to nye kulturlag. Det kan forklares med at den sterile sanden er blitt brukt som fyllmasse for å planere jorden. De to nye kulturlagene representerer muligens bosetningsspor fra tidlig middelalder (Storli 1982). I overgangen mellom den sterile sanden og det øvre av de to nye kulturlagene påtraff man et mørkere lag som kanskje kan være et gammelt torvlag. Hva dette torvlaget representerer, er ikke helt klart. Det kan være fra en ødeperiode eller det kan være torvlag etter en vegg.

Den siste profilen fra 1980, Q-R, bestod i likhet med profil A-I for det meste av gjødsel oppblandet med kvister og treflis.

I 1981 begynte man utgravninger på et nytt sted i gårdshaugen, også her benyttet man seg av eksisterende "sår" i gårdshaugen. Det ble her gravd en 40 meter lang og 3,5- 4 meter dyp grøft gjennom gårdshaugen. Denne profilen var svært utrygg så man kunne ikke gjennomføre verken profiltegninger eller noen nøye undersøkelser. Det ble allikevel konstatert at profilen hovedsakelig består av gjødsel, samt mye stein i den øverste meteren.

Samme år tok man til på en ny profil, M-N. De samme endringene i lagene som i profil A-I ble observert her. Øvre del består av gjødsel innblandet kvister og treflis, mens man lenger ned treffer på den samme sterile grunnen og de to etterfølgende kulturlagene som i profil P-Q.

Det ble også gravd to 1x1 meter store felt i gårdshaugen. På grunn av den begrensede størrelsen er eventuelle konstruksjoner vanskelig tilgjengelig herfra. Av registrerbare elementer kan nevnes det som ser ut til å være rester etter et gulv i lag 5 i det første kvadratet. Fra det andre kvadratet ble det observert en rund steinsetting med et trelag like inntil i lag 2, mens det i de to underliggende lagene var tremateriale som krysset feltet i øst- vestlig retning, og kan ha vært et mulig tregulv. Også i lag 7 ble det funnet en del

trerester som kan henseile på en trekonstruksjon (Storli 1982) uten at det er klart hva det har vært.

Denne gårdshaugen er særegen ved at en del av haugen består av møkk fra topp til bunn, mens en annen del består av flere huskonstruksjoner over hverandre. Dette tyder på utnyttelsen av rommet må ha vært veldig stabil over en lang tidsperiode her (Bertelsen 1995: 146).

3.4 Alsvåg

Alsvåg gård i Øksnes, Nordland ligger i dag på en gårdshaug med en utstrekning på ca 60-70 meter i øst- vestlig retning og 70-80 meter nord- sør, og som er opp til 3 meter høy på det meste. På gårdshaugen ligger det som er blitt tolket som Nord-Norges eldste bevarte trebygning. Deler av hovedbygningen er anslått til å være mer enn tre hundre år gammel og er i dag en del av Øksnes bygdemuseum. Selve hovedhuset er et laftet to etasjes hus med stående bordkledning. Bebyggelsen rundt gårdstunet har en gang bestått av hele 16 hus, mens det i dag kun består av det store hovedhuset og to uthus. Selve gården ligger på godt jordbruksland og har en god havn, noe som sammen med dens sentrale plassering i forhold til de omkringliggende gårdene, har medført at dette var en rik gård.

Utgravningen av gårdshaugen fant sted juni 1989, ledet av Bjørn Helberg. Det ble gravd to prøvesjakter og i tilknytning til dem, opprettet man et 2,5 x 2 meter stort hovedfelt (se Appendix A og B). De fire-fem øverste lagene i hovedfeltet var en del omrotet av senere aktivitet på gården, spesielt av et vannrør som var gravd ned her.

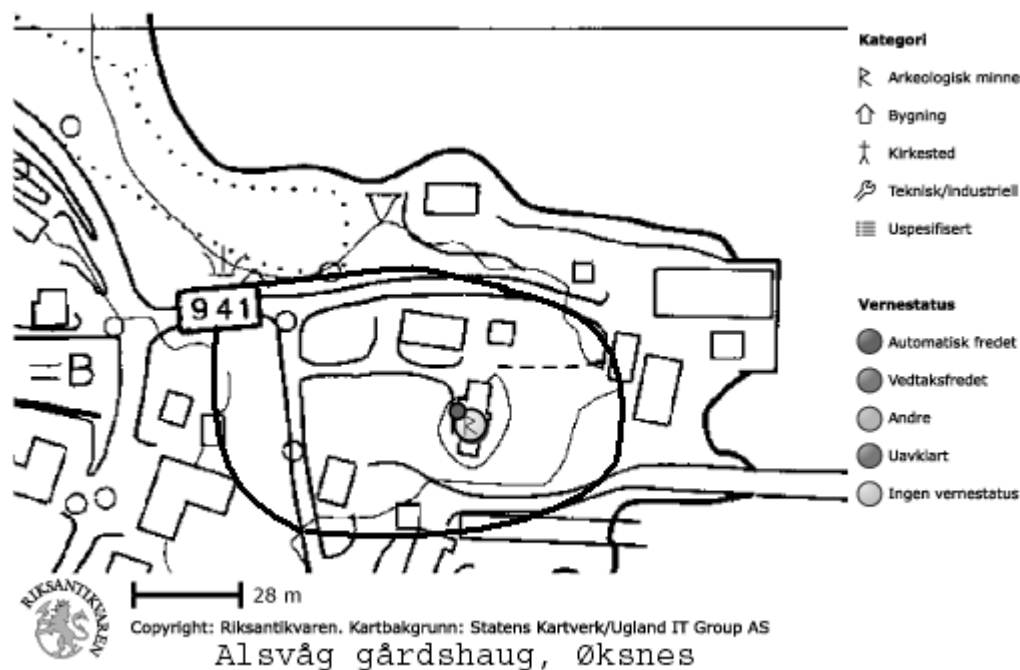

Fig. 3.4. Svart omriss tilsvarer omtrentlig omkrets på gårdshaug.

Det øverste laget i hovedfeltet er blitt datert til senere enn 1600 e.kr på grunn av funn av gul murstein fra 1600-tallet (Helberg 1990). I de neste lagene var det en del treverk som kan tyde på trekonstruksjoner. Dette kom spesielt fram i lag 4, der Helberg tolker en ansamling av treverk i nordre deler av feltet til å være rester etter en dør. I det sørvestre hjørnet tyder funn av båtbord og en del never i midten av feltet på at vi i dette laget, også har et mulig tak (Helberg 1990).

Lagene 5, 6 og 7 består alle av et hellefelt på over 1 meter i bredde. På hver side av hellefeltet dukker det opp to trepåler som muligens har fungert som et gjerde på hver side av steinleggingen. Det ser ut til å ha vært en utendørs steinlagt vei eller sti mellom husene på gårdstunet. Mens lagene over har bestått av feit, mørk jord, inneholder lagene 8-9 og 13, for det meste av møkk. Hellefeltet og møkklagene kan da henseile på en tilknytning til husdyrhold (Helberg 2002: 9). Av annet materiale kan nevnes at det yngste skomaterialet fra feltet ble funnet i lag 7. Funn av for eksempel baksteheller og spesielle skotyper i lag 9, tolker Helberg til at vi nå er nede på kulturlag fra middelalderen (Helberg 1990).

I lagene 10-12 dukker det fram et nytt hellefelt. Dette feltet kan trolig også settes i sammenheng med husdyrhold, da deler av lag 11 og 12, og store deler av 13 består av kompakt møkk (Helberg 2002: 9). Helberg ser også rester av et mulig tregulv i lag 10 ved at det ble funnet rester av to store felt med treverk i nordøst og sørvest del av feltet

(Helberg 1990). Den samme trekonstruksjonen kommer også fram i laget under. Funnmessig holder disse tre lagene seg innenfor jernalder og middelalderen. Lag 10 mener Helberg tilhører middelalderen på grunn av funn av blant annet baksteheller, typer av skomateriale og tekstilfragmenter (Helberg 1990). Funn av blant annet et vevesverd i hvalbein funnet i lag 11, som kan tilbakeføres til jernalderen, gjør at Helberg mener vi i dette og det underliggende laget, er i tiden mellom jernalder og middelalder (Helberg 1990). Fra lag 13 peker funn av fragmenter av skifer bryner på jernalder.

Om de nederste lagene i utgravningsfeltet er det forholdsvis lite å si når det gjelder bygnings elementer. Ved lag 17 og 18 har man nådd steril grunn og dermed tiden før bosettingen på Alsvåg.

Helberg har datert lagene 8 og 9 til henholdsvis senmiddelalder og høymiddelalder, basert på forandringer i skomaterialet. Skomaterialet består mest av frontsnøre sko og en del sidesnøre sko, som begge vanligvis dateres til 1200- og 1300-tallet. Lag 9 til 14 inneholder til dels store mengder baksteheller som plasserer dem innenfor jernalder og middelalder. Baksteheller opptrer ikke i lagene 1 til 7 og de kan da ikke henføres til de nevnte periodene. Vevesverdet av hvalbein i lag 11, gjør at Helberg tror gårdshaugen har sin opprinnelse i yngre jernalder (Helberg 1990).

Det er foretatt tre dateringer fra hovedfeltet og en fra et eldre prøvestikk:

T-6324 (Prøvestikk 1985): 1049-1264 e.kr. (850+-90 BP). Bunn av gårdshaug, ca 2,5 meter ned (Bertelsen: 1986).

T-9303: 1294-1397 e.kr. (620+-75 BP). Fra lag 11

T-9304: 1021-1155 e.kr. (960+-65 BP). Antas å være fra bunnlag (lag 17- 18)

T-9305: 1050-1260 e.kr. (855+-80 BP). Fra lag 11

Skomaterialet viser også at det var en økning i importen av profesjonelt tilvirkede sko, i høymiddelalderen. At det også er profesjonelt tilvirkede sko til barn og dukker, tyder i tillegg på at Alsvåg i middelalderen har hatt en solid økonomi (Helberg 2002: 10). Funn av kømmager og det som mulig er en samisk beinskje fra 1200-1400-tallet i en av prøvesjaktene, kan i tillegg tyde på etnisk variasjon her (Helberg 1990: 9).

Av strukturer som har tilhørt selve bosetningen er det få, men i lag 5-7 og i lag 10-12 ble det avdekket et hellelignende steingulv. Steinleggingen kan sannsynlig tolkes som en steinlagt vei eller sti mellom husene på gårdstunet (Helberg 2002: 9). Helberg tror at den sentrale gården lå mer sentralt plassert på gårdshaugen enn der utgravningen fant sted (Helberg 1990).

3.5 Trondenes

Trondenes utgjør et av Norges aller viktigste kulturarvområder med verdens nordligste steinkirke. Trondeneskirken, som trolig er etterfølgeren til en tidligere trekirke på samme sted, er regnet til å være påbegynt en gang på 1200-tallet og var lenge Nord-Norges desidert største kirke. Rundt kirken går en steinmur med to tårn som vender ned mot havet. Denne muren er blant annet blitt tolket som en forsvarsmur for kirken. I tillegg til disse to imponerende byggverkene er det en større gårdshaug som befinner seg like utenfor og til dels under kirkemuren samt flere steinbygninger fra middelalderen. Deler av en kjellermur under den gamle prestegården, antas å være fra middelalderen. Det samme tror man om en jordkjeller på prestegården og noen murrester under nåværende kirkestue. J. S. Munch mener at disse bygningene er reist en gang på 1300-tallet med bakgrunn i mureteknikken (store blokker med pinning av mindre stein i mellomrommene) (Munch 1981).

Den gamle prestegården som ligger litt nord for kirkemuren er blitt anlagt på det som var restene etter en eldre jernaldergård og gjennom årene har denne lokaliteten utviklet seg til en stor gårdshaug. Hele gårdshaugen har en utstrekning på ca 120x80 meter og har opp til 2 meter tykke kulturlag.

Over tre sesonger fra 1962 til 1964 ble det utført ganske omfattende utgravninger på Gårdshaugen (se Appendix A og B). Utgravningen ble i alle tre årene ledet av Yngvar Ramstad. Dokumentasjonen fra disse utgravningene har skapt en del problemer for denne oppgaven, da det ikke forligger noen rapporter eller annen behandling av materialet. Det eneste materialet som forligger er de samlede dagboknotatene til Ramstad, og det er disse jeg har tatt for meg i analysen av gårdshaugmaterialet.

Første sesong var utgravningsfeltet formet som en F, med 1,5 meter brede grøfter. Feltet strakte seg over et ca 30x50 meter stort område. A-feltet var en grøft fra nord til sør, B-feltet gikk fra A-feltets sørligste punkt og mot vest og C-feltet gikk også fra A-grøften mot vest, men litt lenger mot nord. Man delte så feltet inn i ruter på 1,5x1,5 meter. Sesongen 1963 utvidet man feltet mot øst, med et 4 meter bredt og 15 meter langt felt parallelt med A-grøften. Da dette ble for stort for denne sesongen, bestemte man seg for å fortsette med den sørlige delen av feltet (nytt felt var 4x5 meter). I 1964 utvidet man igjen feltet fra året før, 5 meter mot sør, langs A-grøften.

Fig. 3.5. Svart omriss tilsvarende omtrentlig omkrets av gårdshaug.

I alt ble det funnet restene av 8 eller 9 hus under utgravningene. Få tegn på husdyr eller håndverk fra de utgravde lagene tyder, ifølge Ramstad, på at man har gravd i de sentrale delene av gårdskomplekset (Ramstad 1962-64). Den øvre meteren som ble avdekket, viste rester av diverse murer, hellelegninger, tregulv og andre trekonstruksjoner. Her var det mye husgeråd, keramikk, kritt-piper og lignende som daterte lagene til de siste århundrene (etter 1600-tallet). En veldig fint hellelagt gårdsplass kunne dateres til 1600-årene. Langs det 1,5 meter brede utgravningsfelt kunne man grave seg ned en trapp med fem trinn. På begge sider av trappen var det rester av trevegger. Trappen ledet ned til to kjellergulv som var dekket av nedraste tak, vegger og hyller. Rett over dette gulvet ble det funnet en 2-skillingsmynt fra 1691.

De dypere lagene som var fra middelalderen og kanskje enda eldre, var mer kompakte og inneholdt mye treflis, kvist, torv, dyrebein og gjødsel. Det ble funnet to klare bygninger fra de nedre lagene. Den øverste var en gammeliknende bygning, 5-6 meter i diameter. Under et jordlag lå store neverflak på hverandre som takstein fra ytterkanten og inn mot midten. Det brune jordlaget over neveren har trolig vært en del av taktekingen (Ramstad 1962-64). Under neveren ble det funnet trestykker, 50-60 centimeter lange, som lå radiært fra ytterkanten av huset og inn mot midten. Ramstad tolket dette til å være en lav loddrett vegg inne i bygningen (Ramstad 1962-64). Et slikt lag med radiært stilte bord manglet i stor grad i den sørlige delen av huset, som ble gravd ut i 1964. Omkring var en

svak voll av stein og trekull som var ca 10-20 centimeter høyere enn neverlaget. Blant steinene var det antydninger til små stolpestubber. De var ca 10-20 centimeter utenfor de antatte veggbordene da de ble funnet, de var 5-10 centimeter lange og 3-6 centimeter i diameter. Gulvet ser ut til å ha vært av grov, grå grus som var svart p.g.a. mye trekull. Sentralt i denne bygningen har vi en steinsamling med mye aske og trekull, som trolig har vært et ildsted. Radiusen fra nord og inn til ildstedet i sør var på ca 2 meter. Funn fra dette laget innebefatter et bryne, en dambrikke og et håndteinhjul av kleber. Denne gammeliknende bygningen ble datert til 1300-årene (Ramstad: 1962-64).

Litt nord for gammebygningen og noe dypere, er et 10- 15 centimeter tykt trekulllag. Dette er helt tydelig et brannlag, med forkullede stolper og bord inne blant trekullmassene. Trekullmassene ender mot sør ved noen store steiner som kanskje har vært muren til det som trolig har vært en nedbrent bygningen.

15-20 centimeter under restene av gammebygningen, dukket det opp et gulv av en årestue med tykke planker som ligger som en firkant rundt et stort åpent ildsted midt på gulvet. I vest, mot A-grøfta, og mot øst er det avdekket kun tre gulvplanker hver, mens det i nord er syv og mot sør er fire. Gulvet er 3,5 meter bredt og minst 5 meter langt. I sør (1964-feltet) ble det funnet 2 planker og mange trestykker rett sør for gulvet. Rett utenfor de sørlige plankene, var det en ca 15 centimeter bred brun stripe som muligens er restene etter en vegg. Det er i tillegg funnet stolpehull et stykke utenfor tregulvet i nord, vest og øst. På grunn av hullenes innbyrdes avstand er det, ifølge Ramstad, nærliggende å gjette på at det har stått en loddrett tilevegg mellom dem (Ramstad 1962-64). Utenfor stolpehullene er det ting som tyder på en mulig ytre forhøyning. Sør og øst for den sørlige stolperekken er det en forhøyning av grønnlig sand og torv, mens det i vest er stein og jord/leire som heller ned mot to treplankene sør for gulvet. Aske og forkullede partier på noen planker kan tyde på at huset har brent. Like nord for ildstedet fant man restene av en stolpe som, ifølge Ramstad, trolig har støttet opp mønsåsen (plassert langs midtaksen) (Ramstad 1962-64). På den nordligste gulvplanken er det to hakk inn i overkanten, begge ca. 30 centimeter brede og plassert like langt fra hver plankende. De har trolig fungert som bærestolper eller stolper for en sleppvegg. Norddelen av gulvet har to rekker med plugghull. Noen av hullene har pluggene enda i. Disse er tolket til å ha festet gulvet til underliggende bjelker, uten at det er direkte spor etter bjelkene (Ramstad 1962-64).

Under tregulvet kom man ned på et eldre gulv. Det bestod av 3 langsgående bjelker og noen planker på hver side av ildstedet. Dette eldre gulvet er tolket av Ramstad til å ha

tilhørt den samme årestuen som gulvet over. $\frac{1}{2}$ - $\frac{3}{4}$ meter utenfor gulvet var det en forhøyning av grønn sand og torv, ca. 40-50 centimeter bred. En del stolpehull utenfor tregulvet, tyder på en indre vegg av tre. Et par steder var en tynn mørk stripe mellom stolpene, som talte for veggbord. En lignende mørk stripe på en av husets kortsider, ble tolket til å være et inngangsparti (Ramstad 1962-64). Ramstad daterer denne bygningen til 1200-tallet.

I 1983 ble det foretatt en mindre utgravning ved gavl siden av stiftsgården i den nordlige delen av gårdshaugen. Nederst i dette feltet påtraff man en stein- og jordvegg som ble C14 datert til 400-175 f.kr (T-5431: 2240+-100 BP) (Bertelsen 1985b: 96)

3.6 Soløy

Soløy gårdshaug i Lavangen kommune, Troms fylke ble undersøkt i to sesonger, 1980 og 1981. Grunnen til utgravningene var en planlagt veiutbygning som ville krysse rett over gårdshaugen. Den første sesongen ble ledet av Reidar Bertelsen og omfattet 10 prøvesjakter, hver på 1 kvadratmeter, spredt over hele det berørte området. Ut fra disse prøvesjaktene ble det bestemt å legge hovedfeltet i 1981 til det området som viste den mest kompliserte stratigrafien. Utgravningene i 1981 ble ledet av Przemyslaw Urbanczyk og Reidar Bertelsen. Hovedfeltet var på 3x3 meter, noe som er en beskjeden størrelse i forhold til tilgjengelig tid og økonomi. Grunnen til denne størrelsen på feltet var at man her tok i bruk en veldig nøye registrering av det utgravde feltet, noe man mente hadde vært en mangel ved tidligere utgravninger av historiske lokaliteter. Man gravde i stratigrafiske lag og hvert funn ble nøye registrert i det forholdsvis lille feltet. Til og med hvert bein fikk nivellert sin posisjon i det utgravde feltet.

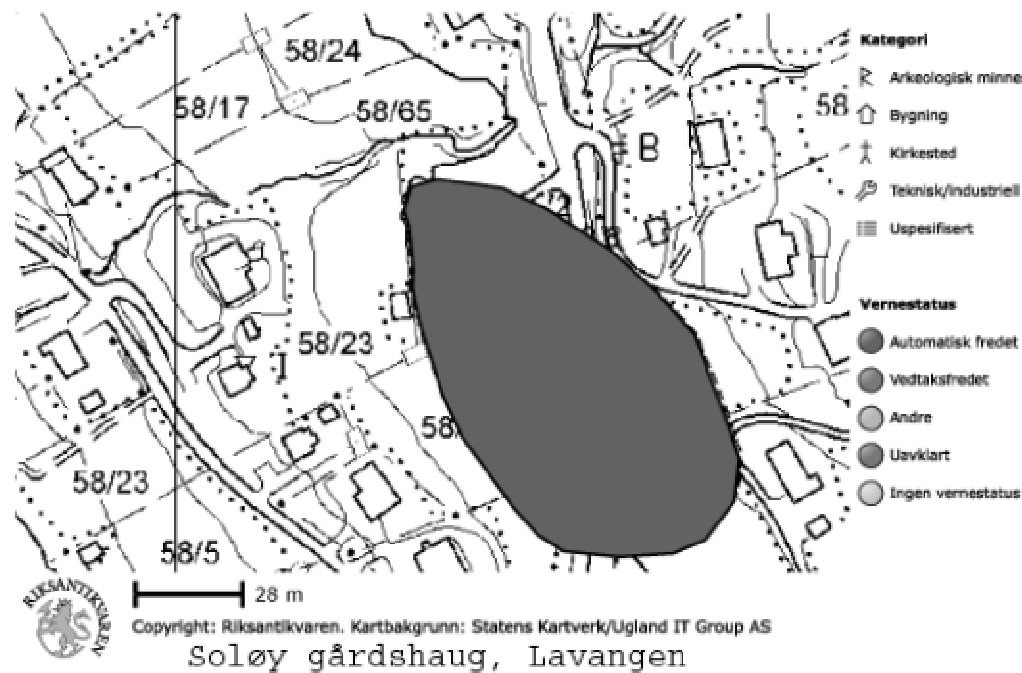

Fig. 3.6. Grått skravert område tilsvarer gårdshaugens omkrets.

I det ca 1 meter dype hovedfeltet (kulturlagenes dybde) ble det i alt registrert 58 forskjellige lag (se Appendix A og B). Enhetene 36-50 består av lag med rester av blant annet torv- og nevertak, vegg lag og vegg fundamenter. Disse lagene representerer da trolig restene etter det eldste huset i gårdshaugen, "hus 1". Lag 38 tolkes ganske sikkert som en torvvegg (Bertelsen og Urbanczyk 1985: 168). Enhetene 14-28 utgjør en lignende enhet og kalles hus 2 (Bertelsen og Urbanczyk 1985: 37). Dette huset består av lag med rester etter ildsted og gulv, men ingen som kan tilbakeføres til vegg- og tak-konstruksjonene.

Av funn bør nevnes at keramikk hovedsakelig var funnet i lagene 1-3. Glass ble kun funnet i lag 1 og 2, og kleberstein i lagene 16 og 32 (Bertelsen og Urbanczyk 1985: 143). De tidligste kritt pipene finnes i lag 4 og er av Hollandsk type som ikke var i bruk før rundt midten av 1600-tallet. Delvis på grunnlag av disse funnene har man anslått at lag 1-7 var yngre enn middelalder (Bertelsen og Urbanczyk 1985: 144). Gjennom klassifikasjon av innhold i de forskjellige lagene mener Bertelsen og Urbanczyk å se indikasjoner på en tredje bygning, kalt hus 3, i lagene 30-45. Disse lagene inneholdt et eldre og yngre gulv, avfallsgrop og en rad med tre stolpehull, som trolig har vært en ytre vegg (Bertelsen og Urbanczyk 1985: 170). Hus 1 og Hus 3 har da flere overlappende lag som gjør det vanskeligere å tolke hva som tilhører hva. Lag 38 som er restene av en torvvegg kan da ha tilhørt hus 3 i stedet.

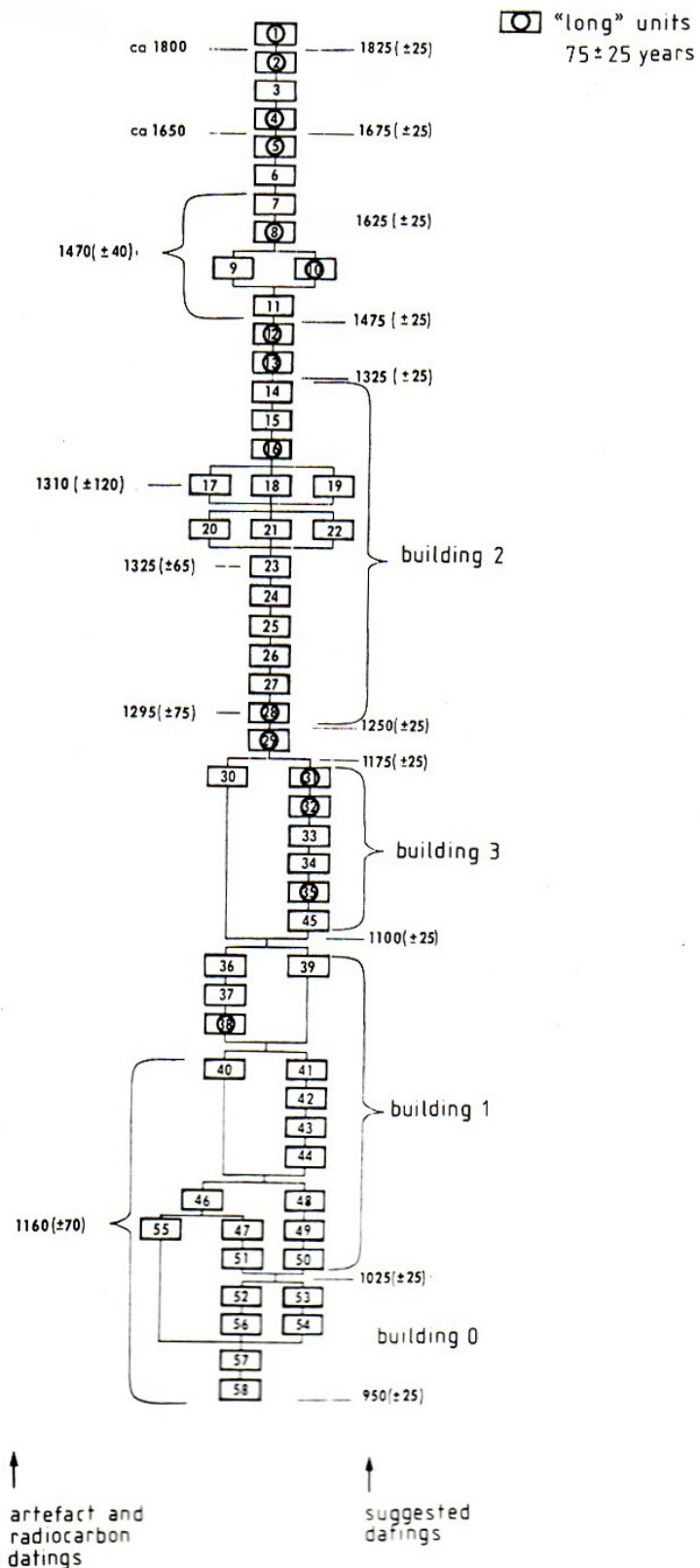

Fig.3. 7. Harris- matrise for Soløy, med dateringer og konstruksjoner. (Bertelsen og Urbanczyk 1985:129)

Det ble tatt fire C14 dateringer fra denne gårdshaugen. To stammer fra utsiden av en grøft, tatt i 1979 og gir henholdsvis dateringene 1443-1620 e.kr (T-2992: 390+-50 BP)

(samsvarer trolig med lagene 7-11) og 1185-1275 e.kr (T-2991: 800+-60 BP) (samsvarer trolig med lagene 48-58) (Bertelsen og Urbanczyk 1985: 187). De to andre er tatt fra selve utgravningene. Den ene er tatt av fiskebein i lag 23 og dateres 1299-1399 e.kr (T-4473: 610+-60 BP), mens den andre er av fiskebein fra lag 28 og ga dateringen 1275-1395 e.kr (T-4474: 660+-80 BP) (Bertelsen og Urbanczyk 1985: 188).

Soløy Gårdshaug har trolig bygd seg opp i en periode fra slutten av 900-tallet til begynnelsen av 1800-tallet. Oppbygningen av gårdshaugen tyder på kontinuitet i bebyggelsen, uten synlige brudd.

3.7 Hunstad

Gården Hunstad ligger ca 7 kilometer øst for Bodø sentrum. Området framstår som en svak forhøyning, slik at den er blitt tolket som en gårdshaug. Gårdshaugens størrelse er relativ liten med 30x40 meter i utstrekning og litt over en meter høy på det meste. Gårdens beliggenhet er 200 meter fra sjøen og 24 meter over havet.

De arkeologiske undersøkelsene på stedet, ble gjennomført i 1992 og 1993 som følge av planer om anleggelse av en gang- og sykkelsti i området. Begge sesongene ble ledet av Marit Chruickshank, med Premyslaw Urbanczyk som andre feltleder i 1993. Det ble gravd stratigrafisk i begge sesongene. Omfanget av det utgravde området var på 352 kvadratmeter (36 x 9,5 meter). Første sesong ble det avdekket en veggrøft på 26 meter etter et mulig langhus. I sesong to (1993) hadde man som mål å totalgrave det antatte langhuset fra året før. I løpet av de to feltsesongene ble det avdekket minst åtte bosetninger, bestående av langhus og små kvadratiske hus (Chruickshank 2002: 27) (se Appendix A). Bosetningen på dette området, dateres til perioden 500-1200 etter Kristus, med hovedvekt på vikingtid (Chruickshank 1995, 2002: 28).

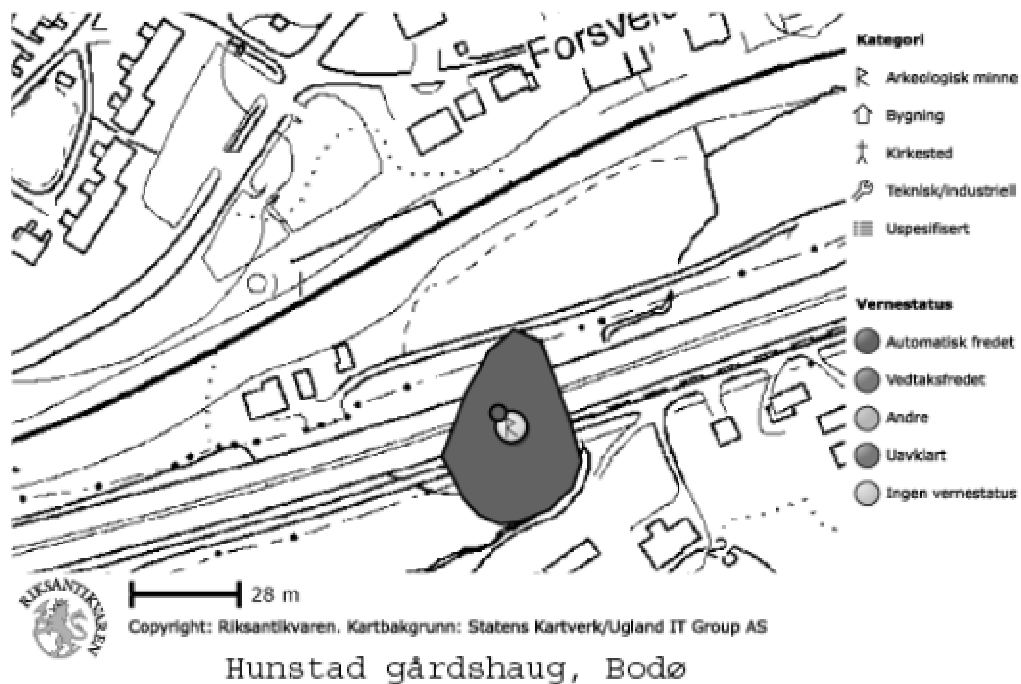

Fig.3.8. Grått skravert område tilsvarer gårdshaugens omkrets.

Den eldste bosettingsfasen: Her ble det funnet fragmenter av veggrøfter til to langhus (Hus G og H). Det eldste huset ble C14 datert til 875-1025 e.kr (T-11601: 1085+-75 BP) og 778-983 e.kr (T-11603: 1150+-95 BP) (to motstående veggrøfter). I fyllmassene fra den eldste grøften ble det funnet en sølvpenning fra Olav Kyrres regjeringstid (1065-1080 e.kr.). Disse to husene er svært dårlig bevart, men deres konstruksjon likner de yngre langhusene med veggrøfter med stolper. Over dette laget var et brunaktig, kompakt kulturlag som kan ha vært rester av nedraste torvvegger og tak (Chruickshank 1995, 2002: 29).

Andre bosettingsfase: Etter første bosettingsfase var området uberørt en tid før det på nytt ble bebygd på akkurat samme sted som før (Hus F). Dette huset skiller seg fra de andre langhusene ved at det i den sørvestlige halvdel av huset har hatt veggrøft med stolper i, mens det i den nordøstlige halvdel mangler veggrøft og i stedet finnes kun en stolperække. Selve huset har innvendig vært ca 26 x 4,5 meter. Av funn som ble gjort på gulvnivået kan det nevnes blant annet vevlodd, spinnehjul, bryner og fragmenter av kleberkar (Chruickshank 1995, 2002: 29). Funnene ble hovedsakelig gjort i husets nordøstre del. Dette ble dermed tolket som å være langhusets boligdel. Fjøsdelene hadde altså bare stolperække, mens boligdelen hadde veggrøft med stolper. Huset er av Chruickshank, tolket til å ha hatt tradisjonelle, tykke torvvegger og torvtak. Huset er datert,

på grunnlag av funn og dets plassering i stratigrafien i forhold til andre lag, til 1000-1100 tallet. Det ble i tillegg funnet nok et hus i denne fasen (Hus E). Dette var det kun fragmenterte deler av, med to korte grøfter (Chruickshank 2002: 30).

Tredje bosettingsfase. På dette stadiet dukker det opp tre små kvadratiske hus på det utgravde området (Hus A, B og C). To av husene var i god forfatning og ble totalgravd (Hus A og B).

Hus A var nedgravd ca 30 cm dypt (det eneste av de fire husene som var nedgravd) og var 4x4 meter stort. Dette kvadratiske huset hadde veggrøfter rundt alle fire veggene. I disse veggrøftene var det dype stolpehull i alle fire hjørnene og et mindre stolpehull midt på hver side. Denne stolpesettingen kan tyde på at huset er bygd i en stavkonstruksjon med fyllinger av sleppverk. I det sørlige hjørnet av huset var et kraftig ildsted som er C14 datert til 904-1153 e.kr (T-11600: 1010+-70 BP). Fra gulvet er det gjort få funn, men en beinkam og vevlodd av keramikk var iblant dem. Hva huset er brukt til, er vanskelig å si, men ifølge Chruickshank kan funn av et vevlodd tale for en mulig bruk som vevstue, likt et Sørskandinavisk grophus (Chruickshank 2002: 30), mens det kraftige ildstedet kan tale for en bruk som badstue (Chruickshank 1995).

Hus B hadde en indre størrelse på 3,5x3,5 meter, det manglet ildsted og var ikke nedgravd. I dette huset ble det observert tydelige rester etter et tregulv, hvor plankene langs ytterkantene lå i motsatt lengderetning enn lenger inn på gulvet. Rundt huset ble det heller ikke observert rester etter torvvegger og det er mulig å tolke det som en trebygning. Her er det blant annet funnet skår fra klebergryter, ett spinnehjul og to skiferbryner. Chruickshank tolker husets funksjon som en mulig arbeidsstue, kvinnehuse, eller et bolighus hvor ildstedet er fjernet i etterkant (Chruickshank 1995, 2002: 30-31).

De små kvadratiske hustypene finner vi ikke i Nord-Norge før fra 13-1400-tallet, men da ikke med hjørneildsted. Hjørneildstedet sies å komme først på 15-1600-tallet (Chruickshank 1995).

Fjerde bosettingsfase: Her dukker det yngste langhuset opp. Hus D var 26 meter langt og 5 meter bredt. Det hadde som de eldre langhusene svakt buete vegger og veggrøfter med stolper. I den sørvestlige delen av huset, var det i tillegg en stolperække innenfor veggrøften. Av funn gjort i dette huset, er det skår av klebergryter, fragmenter av baksteheller, vevlodd, spinnehjul, bryner, en beinnål og det som er blitt tolket som toppen av en bispestav fra 1000-tallet. Huset er datert ut fra stratigrafien, til 1100-tallet (Chruickshank 1995, 2002: 31). Like vest for hus D fant man en grunn grop som tolkes

som et anneks. Flere båtnagler i det øverste laget, tyder på at båtbord har vært brukt i bygningskonstruksjonen (Chruickshank 1995).

Siste bruksperiode: De nyeste restene vi har bevart fra gårdshaugen er en dyp nedgravning (mulig brukt til jernframstilling) og et ildsted, som begge dateres inn på 1200-tallet. Ildstedet dateres ved hjelp av C14 til 1056-1275 e.kr (T-11598: 825+-80 BP), noe som er den yngste dateringen fra Hunstad (Chruickshank 1995).

Nesten alle de avdekkete langhusene ble funnet med eksakt samme beliggenheten oppå hverandre. Alle langhusene har i tillegg hatt buete langvegger, veggene har vært markert av stolpehull og de har hatt veggrøfter. Det har vært satt stolper i veggrøftene, men det er også eksempler på stolperækker innenfor grøftene. De kvadratiske husene har vært i bruk i perioder når det ikke har stått langhus på det avdekkede stedet, men langhusene har vært både før og etter disse. Et av de avdekkede kvadratiske husene var nedgravd og hadde hjørneildsted. Chruickshank tolker disse husene som mulige nordnorske versjoner av grophus, med lignende spesialfunksjoner som de sørskandinaviske grophusene (Chruickshank 1995, 2002: 30, 32). Grophus har vært vanlige på gårdene i Syd-Skandinavia mot slutten av jernalderen, men er ikke tidligere kjent fra nordnorske gårder. De kvadratiske husene er datert til perioden 1000-1200-tallet, og deres innførsel tolker hun som en mulig refleksjon av et mer fysisk skille mellom det offentlige og private som kommer med blant annet kristendommen og en voksende sentralmakt. Bruk av det Chruickshank tolker som et nordnorsk grophus, kan vise til god kontakt med omverden. En del av funnmaterialet taler da også for at de som bodde her har vært blant de økonomiske bedrestilte i samfunnet. Funnet av det som er blitt tolket som toppen av en bispestav, i restene av det yngste langhuset, gir inntrykk av at de som har bodd her har tilhørt et høyt sosialt sjikt (Chruickshank 2002: 32).

3.8 Skutvik

Gårdshaugen "Gammelgård" på Skutvik ligger på Hamarøyas vestsida i Nordland. Den 40x60 meter store, og litt over en meter dype haugen, lå 10-15 meter over havet, mellom en bergknaus i nord og havet i sør, vest og øst. Utgravningene av gårdshaugen skjedde i 1988, på grunn av mulig bygging av en idrettsbane på stedet. Først ble det maskinelt gravd en 20 meter lang prøvesjakt, i nord-sør retning, for å få et bilde på stratigrafien. I prøvesjaktens østre profilvegg viste funn av never og treverk at det her kunne befinne seg rester av hus. I tilknytning til den østlige profilen av prøvesjakten ble det dermed avtorvet et 20x14 meter

stort felt. Et 6x3 meter stort hovedfelt ble lagt til den nordlige delen av gårdshaugen (se Appendix A).

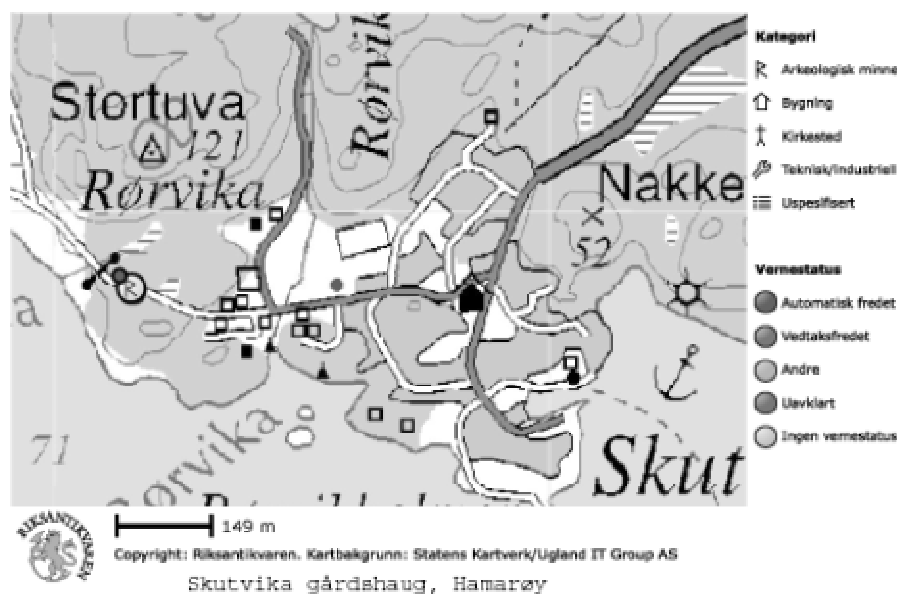

Fig. 3.9. Skutvik tettsted i Hamarøy.

Av lag med konstruksjonselementer i hovedfeltet er de viktigste lagene 2a til 6. En steinsetting i nord- sørlig retning begynner i lag 2a og fortsetter i lag 4. Under den overliggende steinsettingen dukket det i lag 4a, fram treplanker, som muligens har vært tilknyttet steinmuren. Funn fra disse lagene mangler helt baksteheller, mens fragmenter av kleberstein først dukker opp i lag 4a. Av keramikk er det kun funnet noen skår fra lagene 4 og 5b. Under et lyst sandlag bestod lag 5a mest av never og lag 5b av treplanker og trestokker. I lag 6 ble det funnet flere treplanker samt noen innslag av never. Lag 11 representerer gårdshaugens etableringsfase (Lind 1988, 2002: 22-24).

Ut fra lagenes oppbygning og innhold mener Keth Lind å se at det her har vært to generasjoner med hus (Lind 2002: 24). Treplankene i lag 4a kan muligens ha vært et tregulv, som har vært forbundet med en husvegg, representert med steinkonstruksjonen fra lag 4. Neveren, tre og syllstokker som framkom i lag 5a og 5b, var trolig også rester av et hus. 5a bestod for det meste av rester etter et nevertak. Dette lå oppå deler av en syllstokk, nedrast vegg og et tregulv i 5b. Det utgravde området avdekket halvparten av huset i lag 5a og 5b, og i denne delen var det ikke funn av noe ildsted. Nordveggen i dette huset ser ut til å ha falt innover i huset og nevertaket har rast ned over veggen. Den nedraste veggen hadde en åpning som mest sannsynlig har vært en døråpning med dørstokk. Dørstokken skilte seg fra den øst- vest gående syllstokken på husets langsida som var mer enn 5,5 meters lang.

Det som muligens har vært syllstokken på husets kortside i vest, ble avdekket i 1,5 meters lengde før den forsvant inn i profilveggen. Denne kan kanskje i stedet tolkes til å være en mulig del av veggkonstruksjonen. En annen trestokk på over tre meter i nord- sørgående retning kan også ha vært en del av veggkonstruksjonen. Takets konstruksjon har bestått av et lag torv, to lag med never, et med torv, et nytt neverlag og under dette har man funnet langs- og tversgående bjelker som har tilhørt selve takkonstruksjonen (Lind 1988, 2002: 24). Dateringer fra huset (5a/5b) basert på funnene angir en brukstid i høymellomalderen og at lokaliteten ble fraflyttet engang i seinmellomalderen. Det ble funnet i alt 6 keramikkskår, hvor 3 kom fra lag 4 og 3 skår fra lag 5b. Kleber ble ikke erstattet med keramikk, på den nordnorske landsbygda, før mot slutten av seinmellomalderen eller begynnelsen av etter-reformatork tid. Dermed kan den relative mangelen (lite) av keramikk fra lagene på Skutvik, tolkes som at stedet ble fraflyttet allerede i middelalderen. Funnet av beinkammene i lag 4a og 5b tyder også på en tilknytning til middelalderen. En glassperle som ble funnet i lag 4a er sannsynligvis fra Merovingertid, men ble funnet i en kontekst som var middelalder. Huset i lag 5a og 5b ser ut til å være et trehus med plankevegger reist på syllstokker. Taket har vært konstruert av never og torv, og gulvet bestod av treplanker. Ifølge Lind er dette det eneste huset, ved siden av Mjølvik, i Nord-Norge som er identifisert som et rent trehus fra middelalderen (Lind 2002: 25).

3.9 Stauran

Gården Stauran i Skånland i Troms fylke er en grunn gårdshaug som trolig kun var bebodd i perioden vikingtid til seinmellomalder. Gården kom i kirkens eie og nevnes i tre dokumenter fra Trondheim ca 1400 e.kr. Erkebiskopen nevner Stauran som en ødegård i 1432 e.kr. Gården Stauran var en forholdsvis liten gård som dekket et område på ca 100x500 meter mellom foten av en bratt fjellskrent og Tjeldsundet i vest (Urbanczyk 2002: 34).

Utgravningene av lokaliteten kom i gang i forbindelse med forbedringer av riksvei 19 og varte i to sesonger fra 1988 til 1989, og dekket den sørlige delen av gårdshaugen. Det ble totalt gravd 429 kvadratmeter fordelt på flere grøfter (se Appendix A). Den vestlige delen av feltet viste seg å ha den mest komplekse stratigrafien, med flere lag over hverandre, og en tykkelse på opp til 1 meter. Restene etter bygninger ble da også funnet i denne delen av feltet (Urbanczyk 1988-89, 2002: 35). Lokaliteten vil i det følgende bli presentert etter faser fra eldst (fase 1) til yngst (fase 3).

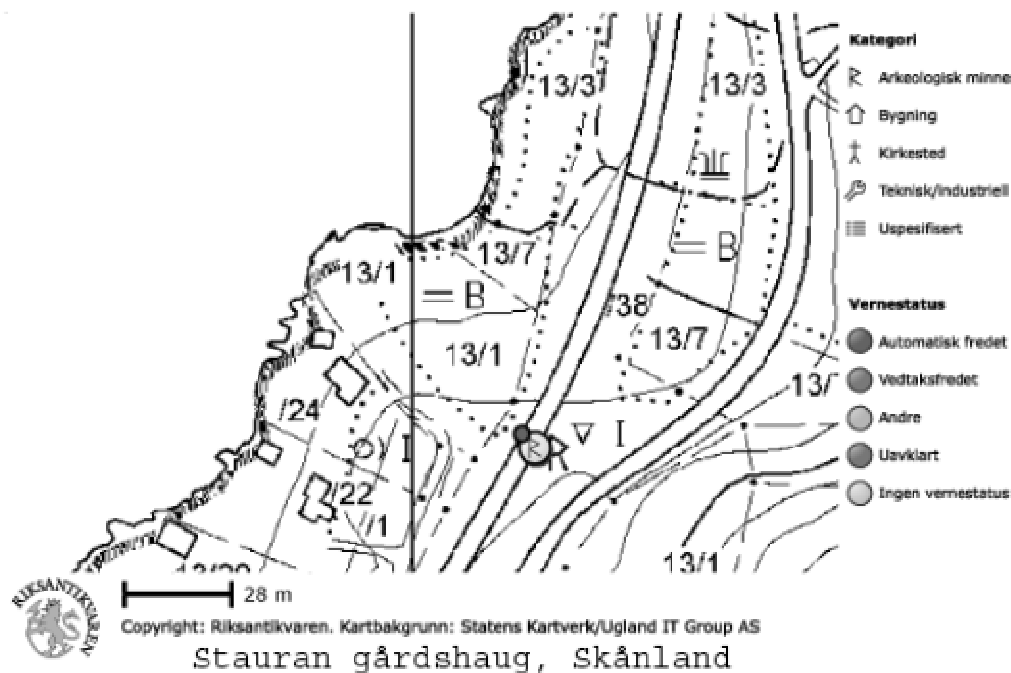

Fig.3.10. Gårdshaug avmerket på kartet (R).

Fase 1: Det ble funnet flere kullgroper i dette laget. 8 jevnt plasserte stolpehull, tyder på en rektangulær konstruksjon (Hus 1) orientert i samme retning som kullgropene. Det er gjort to C14 dateringer fra disse konstruksjonene. En datering er tatt fra tre i et av stolpehullene og gir dateringen 900-1153 e.kr (T-10187: 1015±75 BP). Den andre dateringen er fra trekull hentet i en av kullgropene, og den gir dateringen 993-1155 e.kr (T-10181: 980±75 BP). Mangelen på kulturlag og funn tar Urbanczyk som et tegn på at fase 1 ikke var bebodd, men ble brukt som et produksjons område for folk fra nabogården, Steinsland (Urbanczyk 1988-89, 2002: 35-36).

Fase 2: Etter en fase hvor det vokste ny torv i vestdelen av feltet (området var ikke i bruk) bygde man et nytt, forholdsvis lite rektangulært bygg med indre størrelse på 47,5 kvadratmeter. Dette huset var delt inn i en boligdel på 27,5 kvadratmeter med grusgulv, et rektangulært ildsted i midten og smale forhøyninger langs veggene (trolig benker), og en fjøsdel på 20 kvadratmeter med hellegulv. Boligdelen hadde tykke torvvegger og hadde langs både sørvest og nordvest veggene to rekker med stolper. Den indre stolperekken var gravd ned i en grunn grøft, som ble fylt med stein, mens de ytre stolpene stod i separate stolpehull. Enten har man prøvd å isolere dette rommet bedre, eller så har man restaurert. Fjøsdelen har i tillegg til tykke torvvegger bare hatt en indre stolperekke langs hver vegg. Den indre delingen i to rom, er synlig i forskjellen i veggkonstruksjonen, gulvets karakter

og de to inngangene på midten. Det er ingen spor etter en indre delevegg, men Urbanczyk tror allikevel at den har vært der (Urbanczyk 1988-89). Huset er hovedsakelig observert på overflaten, foruten en liten seksjon med noen stolpehull som ble utgravd. Funnene fra gulvnivået tyder på en bruksfase for dette huset til sen vikingtid. I tillegg er det tatt to C14 prøver fra denne fasen. Den ene prøven er fra et stolpehull i det sørøstlige hjørnet av huset som ga en datering på 977-1163 e.kr (T-10186: 985+-90 BP). Den andre dateringen er fra bunnen av en grøft fra samme periode som huset og viste perioden 780-1151 e.kr (T-10184: 1065+-140 BP) (Urbanczyk 2002: 36-37).

Fase 3 a: Delvis over hus to fra fasen før, dukker det her opp et nytt og betraktelig større hus (hus 3). Dette var kraftigere konstruert enn det tidligere huset, med tykke vegger av torv og en lett tømmeramme som har båret taket. Bare halvparten av huset ble utgravd. Denne halvparten hadde vært boligdelen, med tykke vegger av torv og et sentralt ildsted. Boligrommet var på 47 kvadratmeter, med et nyere tilbygg lagt til bakveggen på 25 kvadratmeter. Tilbygget var en lett trekonstruksjon med et langt ildsted. En uregelmessig rekke med stolpehull parallelt med veggen tyder på et tak over annekset. Taket har trolig hvilt på fem stolper som var plassert i husveggen. Disse stolpene var ikke nedgravd, men i stedet støttet av den omsluttende torvveggen. Urbanczyk tror de ytre veggene rundt annekset var bygd av torv, men at de ikke har overlevd. Ildstedet og funn av ganske mye jernslag tyder på at denne utbygningen har fungert som en smie (Urbanczyk 1988-89). Størrelsen på selve huset kan da være et tegn på at man ved denne tiden har fått en bedre økonomi, kanskje gjennom at man her har fungert som smed. Ut fra funn daterer Urbanczyk fase 3a til sen vikingtid/middelalder. Det er gjort to C14 dateringer fra dette laget. Den første er tatt fra trekull fra ildstedet i tilbygget og ga dateringen 984-1149 e.kr (T-10185: 1005+-50), mens den andre er fra et stolpehull av et gjerde, som ga 1042-1210 e.kr (T-10183: 900+-80 BP) (Urbanczyk 2002: 38-39).

Fase 3 b: I dette laget ble det funnet et nytt torvhus (hus 4), bygd over huset fra fase 3a. Dette huset var like stort som det forgående, men tilbygget fra den forrige perioden manglet helt her. Det ble gjort kun en datering fra dette laget og den viste 1045-1225 e.kr (T-10182: 870+-75 BP) (Urbanczyk 1988-89, 2002: 39).

Fase 3 c: Dette huset var nesten helt ødelagt av pløying. Det som kunne observeres, tydet på et torvhus av samme proporsjoner som de to forgående (Urbanczyk 1988-89, 2002: 39).

Bosetningen på Stauran ser ut til å ha strukket seg fra yngre jernalder til høymiddelalderen. Bosetningen av en slik marginal lokalitet ser Urbanczyk som et tegn på yngre vikingtids/tidlig middelalders folketetthet. Grunnen til dette var et gunstig klima i denne perioden som gjorde det mulig å utnytte marginale lokaliteter og den økonomiske oppgangen skapt av kontakt med kontinentet (Urbanczyk 2002: 37).

3.10 Saurbekken

Saurbekken (også kalt Heggen) er en mindre nabogård til storgården Øvre Harstad i Harstad kommune (kun 750 meter fra hverandre). Gårdshaugen består av bygningsrester fra perioden slutten av 900-tallet til midten av 1300-tallet e.kr. Gården ble ikke ryddet igjen før i 1870, da det ble en husmannsplass. Selve gårdshaugen gjenspeile den korte brukstiden ved å være forholdsvis liten, 50-40 meter i diameter og opp til 1,1 meter dype kulturlag i det utgravde feltet. Beliggenheten er ikke som mange andre nordnorske gårder som ligger nært havet, men er derimot 450 meter fra sjøen og 49 m.o.h. Alle funn som er gjort på lokaliteten er fra tiden før Svartedauden, 1349 e.kr. (Bertelsen 2002: 15-16).

Utgravningene foregikk i 1970 og 1972 og ble i begge sesongene utført av Inger Marie Holm-Olsen og Reidar Bertelsen. Hovedfeltet var på 5x5 meter midt i gårdshaugen, der 2,5x5 meter ble gravd i 1970 og andre halvdel i 1972 (se Appendix A). Et mindre felt vest for hovedfeltet, gravd i 1970, ga lite informasjon da det var sterkt omrotet på grunn av nærhet til gate (Bertelsen 2002: 16, Holm-Olsen og Bertelsen 1971). Utgravningene av hovedfeltet ble, på grunnlag av erfaringer fra Grunnfarnes og utgravningene av Bryggen i Bergen, utført stratigrafisk. Utenom de øvre 20 centimeterne av kulturlagene som var omrotete på grunn av pløying, ble det registrert fire bygningsfaser i hovedfeltet, hvor fase 1 er eldst.

Fig.3.11. Grått skravert området tilsvarer gårdshaugens omkrets.

Fase 1: Her ble det avdekket et hus som dekket halve utgravningsfeltet. De avdekkede delene av huset var en del av østre langvegg, samt ca. 7 kvadratmeter av jordgulvet (1,4x5m). Huset har hatt en vegggrøft med vertikalt stilte veggstolper med et mellomrom på 0,8-0,9 meter mellom hver stolpe. Ved det ene stolpehullet var det horisontale trefiber som muligens kan tolkes som panel mellom stolpene. Utenfor stolperekken ble det observert en voll av gresstorv, som var mellom 1,1 og 1,4 meter bred og ca 0,4 meter høy. Opprinnelig har denne vollen trolig vært minst 0,6 meter bred og 1 meter høy. Inne i huset var det, 1,4 meter innefor veggstolpene, tre mindre stolpehull (ca 0,2 meter i diameter) med en innbyrdes avstand på henholdsvis 1,5 og 1,8 meter. Disse er tolket som takbærende stolper. I tillegg til disse elementene var det et mulig ildsted og et jordgulv med mange funn som tyder på at dette har vært et bolighus eller boligdelen av et langhus. Ut fra funnene ble huset datert til 1000-tallet. Det ble i tillegg gjort to C14 dateringer fra dette laget. Den første ble gjort på tre fra en stolpe og ga 900-1175 e.kr. (T-1547: 990+-110 BP), mens den andre var av trekull fra jordgulvet og ble datert til 1044-1215 e.kr. (T-1546: 890+-70 BP) (Bertelsen 1973: 29, 31-32 og 2002: 17).

Fase 2: I dette laget var det rester etter torvvegger og jordgulv. Like ved disse bygningsrestene var en mødding som lå oppe i ruinene av det underliggende huset. Dette laget er datert til 1100-tallet (Bertelsen 2002: 17-18).

Fase 3: I dette laget var det et ildsted som ble satt i tilknytning til et mulig jordgulv. I tillegg ble det funnet rester etter en hellelegning. Denne fasen er forslått datert til begynnelsen av 1200-tallet (Bertelsen 2002: 17).

Fase 4: Det øvre laget bestod av et ildsted og et jordgulv som, ble datert til overgangen mellom 1200- og 1300-tallet, hovedsakelig på grunn av funn av et randskår av Nord-engelsk grønnglassert keramikk. Dette kan tidligst dateres til 1200-tallet (Bertelsen 2002: 17).

I denne sentrale delen av gårdshaugen var hovedbestanddelen av kulturlagene bygningsrester og husholdningsavfall, slik at vi her kan se flere bygningsfaser i en ellers kortvarig brukt gårdshaug.

Lagene i utgravningsfeltet ble hovedsakelig identifisert som gulv, vegger, tak og møddinger, mens gjødsellag ikke ble klart observert. Funnene stammer nesten alle fra husholdningsaktiviteter og tyder på at de undersøkte lagene er fra gårdshaugens sentrale bebyggelse (Bertelsen 1995b: 139)

3.11 Borg

Etter oppdagelsen av kulturjord på Borg under pløying i 1981, ble det i perioden 1983-1989 satt i gang arkeologiske utgravninger som avdekket seks bygninger. Det eldste var et 67 meter langt (ytre mål) langhus fra folkevandringstid, kalt Borg I:1b. Over dette huset var et 83 meter langt vikingtids langhus med buede vegger kalt Borg I:1a, som er det største langhuset avdekket i Skandinavia. En kopi av dette huset står i dag som museumsbygg like ved siden av funnstedet. Disse to langhusene var treskipete trehus, med ytre isolerende vegger av torv. Litt øst for de to eldre husene fant man tre mindre bygninger (Borg II) som er datert til overgangstiden mellom Vikingtid og Middelalder. I den største av disse bygningene var de takbærende stolpene flyttet ut i veggene og huset var dermed enskipet. Hundre meter nordøst for Borg I og II ble det registrert ytterligere en tuft, Borg III, som på overflaten ble sett som tykke torvlag. Denne tuften ble prøvegravd i 1986 og 1987, hvor man fra C14 dateringer, kunne plassere brukstiden av denne til tidlig middelalder.

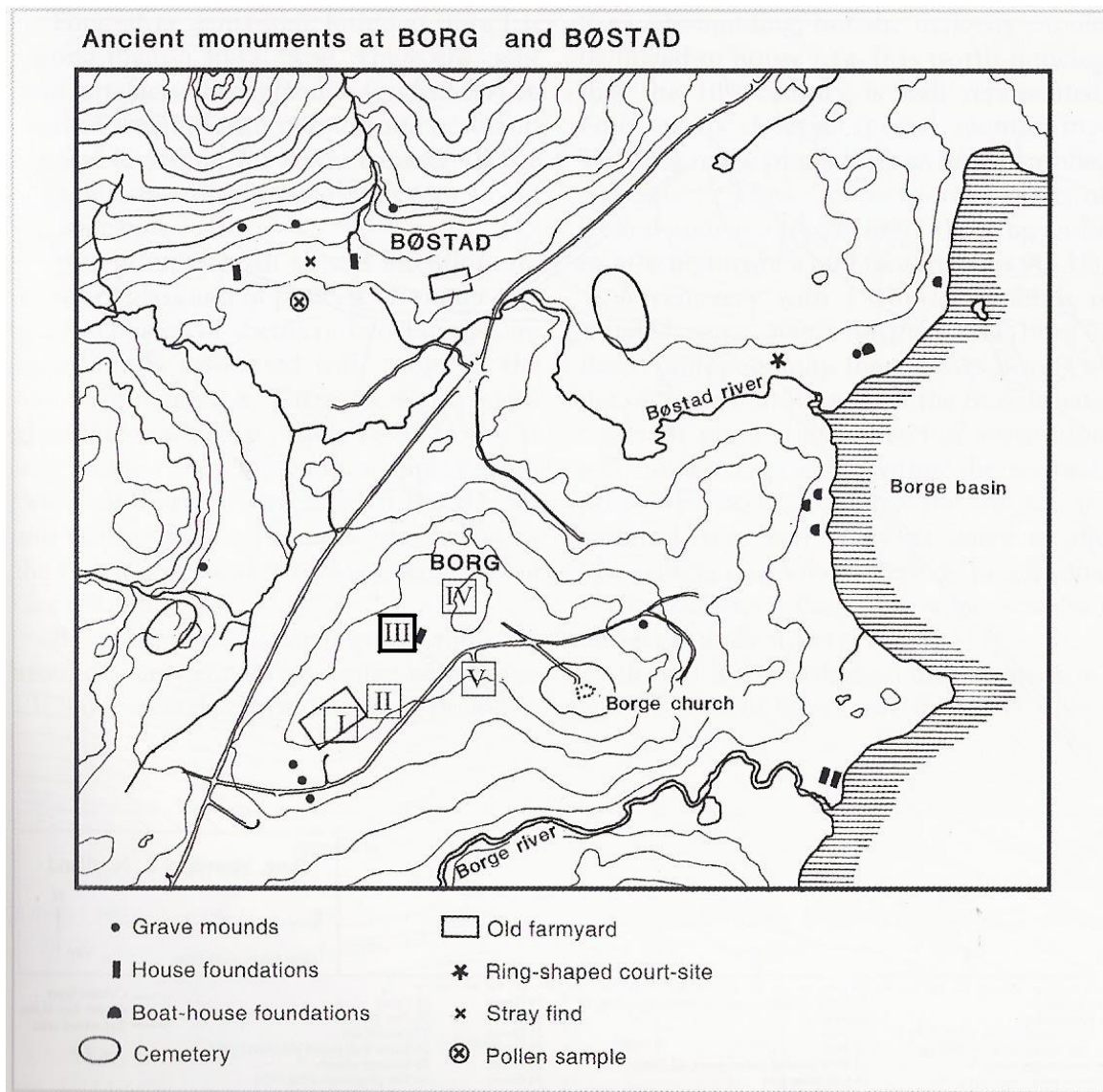

Fig. 3.12. Utgravingsområde, Borg III uthevet. (Johansen og Munch 2003: 13)

Under ledelse av Brit Solli ble tufta totalgravd 1999-2002 som del av feltkursene for nye arkeologistudenter ved Universitetet i Tromsø. Huset var et enskipet langhus med buede vegger hvor de takbærende stolpene var plassert i husets langvegger. Det var 39-40 meter langt og 3-5 meter bredt, og delt i en fjøsdel og en boligdel. På utsiden av veggene var et tykt lag med torv, som Solli mener kan ha hatt både en støttende og isolerende funksjon (Solli 2006: 282). C14 prøver tatt fra gulvlaget i husets boligdel er datert til perioden 1000-1300 e.kr.

T-14704: 1039-1156 e.kr. (930±55 BP).

T-14706: 974-1161 e.kr. (990±90 BP).

T-14921: 1252-1391 e.kr. (700±75 BP).

T-14922: 1215-1277 e.kr. (785+-50 BP).

T-14923: 1015-1224 e.kr. (865+-45 BP).

Midt på gulvet i boligdelen ble det funnet spor etter ildsteder. I tillegg var det av funn i boligdelen blant annet fragmenter av klebergryter, fiskesøkker, vevelodd, spinneshjul og to typer bryner (eidsborgtypen og blågrå type av kaledonsk bergart). Det ble også funnet en del glassperler og noen metallgjenstander, men ingen av funnene tydet på tilstedeværelsen av økonomisk bedrestilte, slik som i det store huset fra vikingtiden (Borg I:1a) (Solli 2006: 283). Mangel av andre forholdsvis vanlige gjenstander, gir også et mulig dateringsgrunnlag for når denne lokaliteten gikk ut av bruk. For eksempel mangelen på keramikk fra Øst-England fra perioden 1250-1350 e.kr. Man kan allikevel ikke ta mangel av et element til å være et sikkert dateringsgrunnlag, noe man ser ved at det også her manglet funn av baksteheller (Solli 2006: 283). Dette er et veldig vanlig funn fra jernalder og middelalder i Norge, og gjenfinnes i nesten alle utgravde hustuffer. Da alle dateringene ellers i huset gir middelalder, kan ikke mangel på baksteheller være representativt. C14 dateringer fra to ildsteder i sør enden av boligdelen som er tolket til å være brukt i siste bruksfase av huset ga dateringene:

T-14920: 1155-1283 e.kr. (805+-80 BP).

T-16258: 1162- 1266 e.kr. (825+-60 BP).

Nord for boligdelen var inngangspartiet, som trolig har vært skilt fra boligdelen med en lettvegg. Denne tolkningen har Solli kommet til ved at det ble funnet en del kleber i boligdelen, mens det var mangel på det i inngangspartiet. Nord for inngangspartiet har vi spor i undergrunnen som tyder på at det har stått en lettvegg, her som et skille til fjøsdelen. På vestsiden av fjøsdelen i nord er det spor etter et utbygg med eget ildsted. Dette utbygget tegnet seg tydelig på overflaten som en opphopning av torv. Slike utbygg er ganske typisk for middelalderens langhus, spesielt på Island (Solli 2006: 284). Ildstedet er C14 datert til 995-1163 e.kr (T-14926: 965+-85 BP), mens en annen datering fra veggrøften i utbygget ga 1044-1223 e.kr (T-14919: 875+-80 BP). Fjøsdelen hadde to innganger, en pent hellelagt inngang i vest, som trolig har vært brukt av menneskene på gården, og et tråkk i vest, som da har vært inngangen for dyrene (Solli 2006: 284).

Her har man altså et eksempel på at tradisjonen med langhuset har vært i bruk, ikke bare i jernalderen, men også i middelalderen. Det er allikevel et element som har forandret seg, og det er de takbærende stolpene som er flyttet ut i veggene og dermed gjort huset enskipet i motsetning til de treskipete langhusene fra jernalderen (Solli 2006: 290). I

sammenheng med at denne typen hus var forholdsvis sjeldne i middelalderen, tolker Solli dette til at huset har vært et symbol på gammel makt og tradisjon. Samtidig har de høye og solide torvveggene som omga huset gitt det et nesten uinntagelig og borglignende utseende, noe som skal kunne ha med navnet Borg å gjøre (Solli 2006: 292).

3.12 Avslutning

Materialet til rådighet fra de forskjellige lokalitetene kan være høyst varierende. Noe som kan sees som et uttrykk for forskjellige metoder brukt på de forskjellige utgravningene. Hvor man skal grave, hvilke utgravningsteknikker og registreringsteknikker som skal brukes er bestemt av den arkeologen som har ansvaret på de forskjellige utgravningene. Lokalisering av utgravningsfeltet kan til en viss grad også være bestemt av hvilke områder som blir berørt ved eventuelle utbygningssjekter (redningsgravninger). På Soløy ble det utført redningsgravninger på grunn av veiutbygninger. Arkeologene valgte her å søke etter den mest kompliserte stratigrafien innenfor det berørte området før de valgte hvor de skulle legge hovedfeltet. Bøgaard og Alsvåg er to utgravninger som derimot ikke har truffet på gårdens sentrale bygninger. Allikevel har vi fra disse lokalitetene, spor som kan vise til andre bygninger og konstruksjoner på gården og hvordan de har vært bygd.

Mengden av huskonstruksjoner påtruffet under alle de aktuelle utgravningene er stor og dekker et langt tidsrom. Jeg har valgt å trekke fram de elementene som synes å falle innenfor en periode med forandringer i husenes konstruksjon.

4. Diskusjon

Denne diskusjonen rundt den nordnorske byggekikken vil bli delt i to deler. Den første omhandler byggeskikken i Nord-Norge i middelalderen og når vi fikk et skifte fra byggeskikken med jord, torv og stein som byggematerialer i husets vegger til det rene trehuset. Den andre delen omhandler spørsmålet om gårdshaugenes stratigrafi kan brukes til å si noe om byggeskikken. Teorien er at gårdshaugenes hovedbestanddel er restene etter gårdens gamle hus, og at man med overgangen fra byggeskikken med jord, torv og stein til trehuset skal få markant tynnere stratigrafiske lag.

4.1 Bakgrunnen for analysen.

For å forstå endringene som skjedde i den nordnorske byggeskikken på slutten av middelalderen må vi først se på den byggeskikken som dominerte fram til den nye byggeskikken ble vanlig. For Nord-Norges del var langhuset med ytre isolerende vegger av torv, den dominerende byggeskikken fra eldre jernalder og ut i middelalderen. Allikevel kan det ses flere endringer i byggeskikken i perioden yngre jernalder til middelalderen, som ikke har påvirket bruken av jord, torv og stein som byggematerialer i veggene i nevneverdig grad.

Husets form var i Norge lenge dominert av langhuset med buede vegger som fikk huset til å se ut som skroget på en klinkbygd båt. Langhuset var et delt hus med hver sin del for folkene på gården og husdyrene, og der et stort sentralt åreildsted var plassert sentralt i boligdelen. Denne formen dominerte gjennom store deler av jernalderen til den ble avløst av flere mindre hus med hver sin funksjon i siste del av vikingtiden og begynnelsen av middelalderen (Brekke, Nordhagen og Lexau 2003: 44, Christensen 1995: 79-80, Myhre 1975: 98). Oppdelingen i flere mindre hus gjorde at man fikk egne stuer, ildhus, stabbur, loft, fjøs og stall med mer. På tross av dette var langhuset fremdeles i bruk flere steder langs vestlandskysten og i Nord-Norge langt ut i middelalderen. Fra Nord-Norge har vi funn av langhus fra flere av de behandlede lokalitetene, som for eksempel Borg III og Hunstad, alle fra yngre jernalder eller middelalderen.

Byggeteknikken for langhuset, var i jernalderen hovedsakelig basert på det treskipete huset med to indre takbærende stolperækker på langs av huset. Disse stolpene bar det meste av takets tyngde og måtte dermed være solide. Også det toskipete huset, med en rekke takbærende stolper, stolper eksisterte, men var ikke like vanlig. Ved slutten av

vikingtiden og begynnelsen av middelalderen, ble det vanlig at de takbærende stolpene ble flyttet til husets vegger, slik at det nå var veggene som bar hele takets tyngde. Dette medførte at den takbærende konstruksjonen i veggene måtte være veldig kraftig. Flettverk og stavverk ser ut til å ha utgjort hovedelementet i veggene for store deler av Østlandet gjennom hele jernalderen, men også for de områdene hvor det var vanlig med ytre murer, ser det ut til at man har hatt indre stavverkskonstruksjoner som taket har hvilt på og som har vært fylt med stående eller liggende panel (henholdsvis stavverkvegg eller sleppveggkonstruksjon). De mindre gårdshusene som blir vanlig i begynnelsen av middelalderen ble trolig først hovedsakelig bygget i stavteknikk, slik som langhusene hadde blitt, men fra 1100- og 1200-tallet begynte lafteteknikken å bli den vanlige teknikken for disse husene (Brekke, Nordhagen og Lexau 2003: 44-61, Christensen 1995: 78-80, 83, Hauglid 1980: 16, 20, 126, 137, 299).

Mye tyder på at valg av byggematerialer var forskjellig i ulike deler av landet. På Sør-Vestlandet har man atskillige spor etter jord, torv og stein i veggene på husene fra eldre jernalder, mens mye tyder på at dette ikke var normen i andre deler av Norge. Fra begynnelsen av middelalderen var tre det mest vanlige byggematerialet i hele det norske området, utenom Nord-Norge, selv på den trebare kysten (Christensen 1995: 40). Lafteteknikken som kom til å dominere gårdsbebyggelsen i sørlige deler av Norge, ble først introdusert i byene på 1000- og 1100-tallet, og spredte seg videre til landsbygda på 1100- og 1200-tallet (Hauglid 1980). I Nord-Norge skjedde ikke dette i like stor grad. Langhuset kom til å være vanlig her langt ut i middelalderen, selv om enkelte funksjoner ble flyttet ut i mindre hus. De takbærende stolpene inne i huset ble flyttet ut i veggene også her, men jord og torv forble vanlig i veggens konstruksjon til langt ut i middelalderen. Det nordnorske materialet er ikke alene om denne byggeskikken. Langs kysten av Vestlandet og i fjellbygdene er det kjent langhus med jord, torv og stein som byggematerialer i veggene langt inn i middelalderen, men da bare på et fåtalls gårder. Fra jernalderen var det tidligere hovedsakelig kjent hustufter (langhus) fra Vest Agder, Rogaland, Nordland og Troms, noe som trolig skyldes at det i resten av landet i jernalderen var det rene trehuset som dominerte (Johansen 1979: 1). Trehusene var vanskeligere å identifisere før flateavdekningsteknikken kom i bruk i Norge på 1970- og 80-tallet, enn husene med jord, torv og stein som er synlige i markoverflate. I tillegg til deler av Vestlandet og Nord-Norge var denne byggeskikken også vanlig blant den norrøne befolkningen på de nordatlantiske øyene. Dette er i første rekke Island, Grønland og Færøyene, som sammen med Nord-Norge betegnes Det

nordatlantiske området. Det nordatlantiske området samt de vestlige deler av Skandinavia, ser ut til å ha en ensartet byggeskikk gjennom vikingtiden, bestående av langhuset med to takbærende stolperækker, langild og avrundete vegger (Stoklund 1982a: 25). I middelalderen skiller det nordatlantiske området seg fra det øvrige Skandinavia ved å fortsette byggeskikken med bruken av jord, torv og stein som byggematerialer.

4.2 Tafonomi. Hva kan stratigrafien si oss om husenes byggemateriale?

Bakgrunn for denne diskusjonen er antagelsen om at de stratigrafiske lagene i en gårdshaug for en stor del er skapt av bygningsrester og ved å studere de stratigrafiske lagenes respektive tykkelse, kan man si noe om bygningsmaterialene som er brukt. Da massive vegger av jord, torv og stein i tillegg til tak av torv, vil tilføre betydelige større mengder masse til gårdshaugens oppbygning enn restene av et rent trehus, vil de stratigrafiske lagenes tykkelse gjenspeile byggematerialene som er brukt i husene på gårdshaugen gjennom tidene.

Det var Bertelsen som først foreslo at gårdshaugenes akkumulasjon hovedsakelig bestod av restene etter tidligere bebyggelses forfall og nye konstruksjon på samme sted. Gårdshaug skal altså ved siden av en betydelig mengde møkk fra husdyr som er observert ved flere av de undersøkte lokalitetene, som for eksempel Bøgard og Grunnfarnes, også bestå av gamle gårdshus som er gått ut av bruk (Bertelsen 1995: 139, 2001: 113).

Et trehus som brenner ned eller som rives, skal i seg selv i prinsippet ikke gi mye masse til gårdshaugens oppbygning. Hvis huset brenner vil restene etter det hovedsakelig bestå av et forholdsvis tynt lag med aske, og hvis det rives må man gå ut fra at en god del av materialet blir gjenbrukt nyere konstruksjoner. I tillegg er tre som et organisk materiale svært utsatt for forråtnelse og dermed forsvinner store deler av materialet. På den andre siden vil jord, torv og stein tilføre gårdshaugen betydelige mengder masse som ikke brytes ned i like stor grad som tre, og som ikke vil bli redusert i nevneverdig grad i tilfelle bygningen skulle bli utsatt for brann. Dermed skulle man forvente å se forskjeller i de stratigrafiske lagenes tykkelse fra lag som er skapt når husene hadde ytre vegger av jord, torv og stein til lagene som er skapt når husene ble bygd kun av tre (torvtaket var fortsatt i bruk blant allmuen helt opp på 1900-tallet). Bertelsen mener at skiftet fra hus med kompakte ytre vegger av jord, torv og stein til det rene trehuset skjer langs kysten av Nord-Norge først på 1600-tallet, da han mener å se at gårdshaugene slutter å vokse med samme intensitet som tidligere (Bertelsen 2001: 113).

Jeg vil i det følgende forsøke å analysere de forskjellige gårdshaugenes stratigrafier for å se om det er mulig å si noe om byggeskikken ut fra lagenes tykkelse. Gårdshaugene som går ut av bruk i løpet av middelalderen, det vil si Hunstad, Skutvik, Stauran, Saurbekken og Borg III, er alle mindre aktuelle til dette formålet da de ikke strekker seg fram i tid til trehuset blir den vanlige byggeskikken på gårdene. Fra Hunstad og Saurbekken er det spor av enkelte trehus i middelalderen, men disse utgjør kun mellomfaser i byggeskikken og trer ikke ordentlig fram i profilene herfra.

Fra gårdshaugene som dekker et lengre tidsrom har flere av dem ikke påtruffet den sentrale bebyggelsen. Dette gjelder Grunfarnes, Ulvøy, Bøgard og Alsvåg. Fra Grunfarnes er det registrert 17 forskjellige lag fordelt på ca 230 cm med kulturlag i det utgravde feltet. Omtrent halvparten av profilen består av kompakt gjødsel, fra lag 7 til og med 12. Fra lag 9 er det funnet restene av et mulig trehus fra 1100-1300 e.kr. Restene av trehuset utgjør et ca 13 cm tykt lag midt i gjødsellaget. Lenger nede, i lag 11, er et torvlag som kan henføres til en huskonstruksjon datert til ca samme periode som lag 9 (litt eldre). Dette laget er ca 18 cm tykt. De yngre lagene som kan dateres til tiden fra 1600-tallet til moderne tid har hatt en tykkelse på mellom 10-15 cm, men da gårdshaugen er gravd i sjikt kan lagtykkelsene vanskelig tilbakeføres til den reelle stratigrafien. Hvis man studerer profiltegningene, er det heller ikke her noe tydelig mønster i stratigrafien utenom gjødsellagets dominans.

Fra Ulvøy er det derimot forsøkt å grave stratigrafisk. Dette førte til at det ble registrert 7 forskjellige lag fordelt på et ca 90 cm tykt kulturlag i det som er kalt hovedfelt 4. Lagene er delt etter jordsmonnets utseende, og forskjellige bygningselementer har ikke fått egne nummer, noe som kan forklares med at lagene var en del omrotet. Innholdet i det utgravde feltet var hovedsakelig avfallslag med få bygningsrester. Lag 1 og 2 som trolig er moderne lag, etter funn av kritt Piper i de samme lagene i hovedfelt 1, er forholdsvis tykke. Trelaget fra et tregulv eller en trekonstruksjon under lag 5 (ikke et eget lagnummer) sees på profiltegningen som et forholdsvis tynt lag. Det er allikevel lite fra denne utgravningen som tyder på noen tydelige konstruksjoner eller tydelige variasjoner i stratografiens lagtykkelse. At kun 7 stratigrafiske lag er registrert fra denne lokaliteten gjør at en analyse av lagenes tykkelse er veldig vanskelig.

De ulike profilene som ble tatt fra Bøgard inneholdt for det meste 1-2 meter tykke kulturlag, hovedsakelig bestående av gjødsel, og med få bygningsrester. Profilen P-Q er valgt ut da det er herfra det er kjent flest bygningsrester. Denne profilen bestod av flere parallelle tynne lag med treverk, hovedsakelig fra etter-reformatorisk tid. Disse lagene var

på til sammen ca 1 meters tykkelse. Under disse lagene var det dessverre ikke flere klare bygningsrester, men kun et påfyllingslag med masser til planering. To kulturlag nede i påfyllingslaget var fra tidlig middelalder og et mulig torvlag i tilknytning til dem kan ha vært tilknyttet en konstruksjon, men dette er usikkert. Sporene herfra viser ingen tydelig skille i tykkelse på lag med trekonstruksjoner og lag med konstruksjoner av jord, torv og stein, men de tynne lagene øverst med trerester kan brukes til fordel for argumentet om at trekonstruksjoner skaper tynne stratigrafiske lag.

Fra Alsvåggravningen er det registrert 18 forskjellige stratigrafiske lag, der de 7 øverste trolig stammer fra tiden etter reformasjonen. Disse lagene, samt lag 8 fra seinmiddelalderen, er generelt tynnere enn lagene fra lag 9 og ned. Dette bildet på lokalitetens stratigrafi skulle kunne underbygge hypotesen om at de tynne lagene skal opptre hovedsakelig med trehusets introduksjon på 1500- og 1600-tallet og at eldre lag skal være tykkere på grunn av bruken av jord, torv og stein som byggematerialer. Ser man derimot på innholdet av lagene er det få rester etter bygninger. Kun lag 2-4 inneholder rester etter det som ser ut til å være en trekonstruksjon, mens det i resten av feltet under kun er funnet rester etter to hellefelt og en del kompakt møkk.

Trondenesutgravningene var veldig informative når det gjaldt hus fra middelalderen, men det er ikke noen gode profiler eller lagbeskrivelser herfra som kan gi et godt bilde på stratigrafiens oppbygning og tykkelse på lagene.

Vårt beste grunnlag for å analysere stratigrafien er undersøkelsene på Soløy, der man søkte etter gårdshaugens mest komplekse stratigrafi før man valgte ut utgravningsfeltet. Målet med utgravningen her var å få frem så mye av stratigrafien som mulig og gjøre en nitidig registrering av hvert lag og dets innhold, slik at den stratigrafiske prosessen (lagenes oppbygning og omforming) kan undersøkes. I alt ble det registrert 58 forskjellige lag i en ca 1 meter dyp profil. Bebyggelsen strekker seg over en periode fra 900- til 1800-tallet, der lagene 1-7 regnes som yngre enn middelalderen. Til sammen ble det funnet restene av tre forskjellige bygninger på stedet, alle var trolig tilhørende middelalderen og ingen er tolket som rene trehus. Ser man på profiltegnningene av lokaliteten er det lite som tyder på tynnere lag i tiden etter reformasjonen. Det er allikevel enkelte ting som må taes med i beregningen. De 7 øverste lagene som kan dateres til tiden etter reformasjonen dekker et forholdsvis langt tidsrom, fra 1500-/1600-tallet til 1800-tallet og de inneholder ingen entydige spor etter konstruksjoner. De resterende 51 lagene dekker tiden fra ca 1100 e.kr (lag 58) til reformasjonen, i tillegg stammer alle de tre observerte

huskonstruksjonene fra disse lagene. Dette ses spesielt tydelig hvis man ser på Harris-matrisen som er laget for Soløy. Det yngste huset består av lagene 14-28, det andre huset, lagene 30 til 45 og overlapper med det eldste huset som består av lagene 36-50. Dermed kan det slås fast at hvert hus som er avdekket fra middelalderen utgjør en betydelig del av den totale stratigrafiens innhold. De etter-reformatoriske lagene kan fortsatt ikke sies å være tynne, men dette henger trolig sammen med at hver av dem dekker en lang periode og at de ikke representerer en enkelt huskonstruksjon, men flere bruksfaser.

På tross av en ganske kompleks stratigrafi fra Soløy, er mangelen på klare bygningsrester fra etter-reformatorisk tid påfallende for undersøkelsen. Derimot kan det sees fra både Bøgard og Alsvåg profiler med betydelige mengder bygningsrester fra denne perioden. Lagtykkelsene fra disse to lokalitetene gir et inntrykk av at bygningsrester etter trebygninger skaper forholdsvis tynne stratigrafiske lag.

En av årsakene til forskjellene i utsagnsverdien av stratigrafiene fra de forskjellige utgravningene er hva som blir vektlagt i registreringen og tegningen av profilene. Fra noen felt er det for eksempel registrert et stort antall stratigrafiske lag, som på Soløy hvor det ble observert 58 forskjellige lag, mens andre steder kun har noen få forskjellige lag, for eksempel Ulvøy der kun 7 lag er registrert. Et annet hensyn man må ta er at de stratigrafiske lagenes tykkelse også kan fortelle om brukstiden for de forskjellige aktiviteter. Tykke lag kan dermed representere en lenger akkumulasjonstid enn tynnere lag (Bertelsen og Urbanczyk 1985: 186). Dette ser vi for eksempel fra Soløy der de 7 øverste lagene dekker en periode på 200-300 år, mens de resterende 51 dekker et tidsrom på 400-500 år. Hva de forskjellige lagene representerer kan forklare en del av dette, ved at forskjellige bygningsrester fra samme hus er registrert som forskjellige lag.

Til sammenligning ble det i tilknytning til Helgøyprosjektet foretatt en analyse av gjennomsnittlig vekst for gårdshauger i tidligere Helgøy kommune, Troms fylke. Undersøkelsene ble gjort av Holm-Olsen og berørte 8 av de 15 gårdshaugene som det ble foretatt utgravninger i. De forskjellige gårdshaugene hadde blitt bunndatert og sammenlignet med tykkelsen på gårdshaugen. Ut fra dette kunne Holm-Olsen finne en gjennomsnittlig vekst per 10 år fra etableringsfasen til år 1900 e.kr. Tallene hun fikk tyder på en ganske lik vekst for de ulike lokalitetene, med 2,1 cm per 10 år som det minste og 4,4 cm som det meste. Allikevel viser de eldste gårdshaugene de minste tykkelsene per 10 år (de 6 eldste varierer mellom 2,1 og 2,8 cm) og de to yngste som er henholdsvis 4,4 og 3,4 cm (Holm-Olsen 1980: 8). Denne analysen gir et annet bilde på lagtykkelsen enn vi skulle forvent,

men den er gjort uten å ta hensyn til at veksten må ha vært ujevn gjennom tidene og ulik i forskjellige deler av gårdshaugen (Bertelsen 1995: 141). I tillegg har de forskjellige utgravningene vært av forskjellige størrelser, de fleste små (noen på bare 1 kvadratmeter) og lagt til forskjellige steder på gårdshaugene (sammensetningen av jordsmonnet var variert). Noen av utgravningsfeltene påtraff avfallslag, bestående av matavfall, forkastete gjenstander eller gjødselansamlinger. Andre traff på påført fyllmasse, mens andre igjen traff på bygningsrester (Holm-Olsen 1980: 4-7). Det samme kan sees fra de utgravningene som er behandlet tidligere i dette kapittelet.

Et forhold som må tas med i beregningen av tykkelsen på de stratigrafiske lagen er at selv om veggene i et hus er bygd i tre, varte tradisjonen med å bygge taket av torv langt inn i moderne tid. Det betyr at et trehus fortsatt kan etterlate seg tykke lag med torv i stratigrafien etter at taket raser sammen. Det er fortsatt å forvente en viss forskjell i lagtykkelsen mellom hus med vegger av jord, torv og stein, og trehuset, men den vil ikke være like tydelig som om også taket i trehuset var av tre.

Denne analysen av stratigrafiens utsagnsverdi for bruk av byggematerialer kan ikke gi noe entydig svar. For å kunne gjøre det, trengs det flere undersøkelser og et annet fokus på hvordan utgravningene og registreringene utføres.

4.3 Jernalderens og middelalderens byggeskikk i Nord-Norge.

Hvilke fordeler hadde så jord, torv og stein som byggemateriale for husets vegger? Først og fremst har disse materialene gode isolerende og beskyttende egenskaper. Dette kan ha vært svært viktig i de områdene hvor vi kjenner denne byggeskikken fra. Kystens værharde klima, med mye vind og nedbør har krevd at husets vegger var solid bygget, og godt beskyttet mot fuktighet, som leder til råte i ubeskyttet tre. I tilknytning til dette er kystens flora, med hovedsaklig bjørketrær, også mindre egnet som byggemateriale for rene trehus. Slik har jord, torv og stein utgjort et lett tilgjengelig og egnet byggemateriale. Mangel på gode byggematerialer i tre er ofte blitt framsatt som forklaring på valg av byggematerialer i Nord-Norge (Urbanczyk 1992: 79-80). Bruk av jord, torv og stein kan dermed være et tegn på at man har spart på trematerialet. Andre indikasjoner på at godt trematerialer var lite tilgjengelige og at man måtte spare på det, er forekomsten av båtplanker og båtsøm (båtspiker) i mange jernalder- og middelalderhus. Også den nordnorske bruken av byggeteknikken skjelterverk i senere århundrer kan ses som et bevisst materialbesparende tiltak. Skjelterverk er en teknikk hvor nedre og øvre del av veggen bygges i lafteteknikk,

mens man i midten fylte på med loddrette staver og planker. Denne teknikken var vanlig i bygg som måtte være tørre og luftige, som naust og stabbur. Flytting og gjenbruk av bygningsdeler har også vært ganske vanlig (Hage 2008b: 156). Det virker som de fleste bygningselementene som kunne gjenbrukes, ble gjenbrukt. Gjenbruk av båtbord i boligene kan også skyldes at treet var spesielt motstandsdyktig på grunn av at det var saltvannsimpregnet, men også en symbolsk tilknytning til havet kan ha vært viktig.

Langhuset vedvarte som hovedhus på gårdene i Nord-Norge en god stund etter at det ble vanlig med flere mindre hus på gårdene lenger sør i Norge. Hvorfor langhuset levde så lenge i den nordligste landsdelen, kan skyldes måten man drev jordbruket her. Fisket var den viktigste næringsveien og krevde at mennene på gårdene var borte i lange perioder hvert år. Husdyrholdet ble hovedsakelig drevet av kvinnene, mens jordbruket ikke hadde like stor betydning. Flere spesialbygninger var dermed ikke nødvendig til jordbruksdelen av gårdsdriften, mens forskjellige hus til fiskeriene var nødvendig. Naustet var en egen bygning allerede i eldre jernalder, mens oppdelingen i egne bygg til dyrene virker å være begrenset før en stund ut i middelalderen. Da det ikke ble vanlig å dele gården opp i flere bygg før senere i middelalderen, kan dette være med på å forklare hvorfor langhuset fortsatt ble bygget i de samme byggematerialene som i jernalderen. Å bygge mange mindre hus med jord, torv og stein ville krevd store mengder masse, noe som ville vært upraktisk. Flere mindre hus ville dermed vært lettere å bygge og vedlikeholde hvis de var i tømmer. Det større langhuset med flere funksjoner samlet under samme tak har derimot ikke krevd samme mengder med jord, torv og stein som flere mindre hus eventuelt ville krevd (se Myhre 1975: 101). Siden fiskeriene var det viktigste næringsgrunnlaget i Nord-Norge, supplert med husdyrhold og litt jordbruk, har behovet for flere mindre bygninger til forskjellige gårdsfunksjoner vært mindre enn når jordbruket har vært hovednæringen. Samtidig har flere mindre hus krevd store mengder tømmer for å oppføres og vedlikeholdes. Dermed kan videreføringen av langhuset ha vært med på å videreføre materialene man bygde med.

Allikevel bør vi ta med i beregningen at også andre forhold har spilt en rolle for hvorfor byggeskikken med langhuset og bruken av jord, stein og torv som de ytre veggens byggematerialer har vart lengre i Nord-Norge. I det nye samfunnet som oppstod etter vikingtiden, der kongen og kirke fikk konsolidert sitt styre over landet og med framveksten av byer, hovedsakelig fra Trøndelag og sør, kom Nord-Norge til å utgjøre en periferi (Bertelsen 1991b: 22, 25-26). Byggeskikken kan være et svar på denne stillingen

landsdelen fikk, og at man ønsket å vise tilbake på fortidens storhetstid. Langhuset var et symbol på høvdingmakt og kan ha skapt en følelse av makt og prestige i en landsdel som mistet mye av sin innflytelse i middelalderen. Man kan også ha ønsket å bevare et eldre sosialt ideal, der ætten stod i sentrum og hvor de fleste verdslige og sakrale gjøremål skjedde innenfor langhusets fire vegger. Bruken av byggeskikk kan slik sees på som en måte å utrykke seg, på lik linje med muntlige og skriftlige overleveringer. Byggeskikken kan i vårt tilfelle være et svar på skillet mellom sentrums- og maktdannelsene i sør kontra den mer perifere rollen man fikk i nord (Deetz 1988: 222-227, Glassie 1975). Mitt utgangspunkt er at de symbolske aspektene ved byggeskikken kan ha vel så mye å si for hvorfor noen elementer vedvarte et sted og forandret seg et annet, som økologiske tilpassninger. De symbolske årsakene kan være langt vanskeligere å oppfatte enn de rent funksjonelle, men i vårt tilfelle er de naturmessige forholdene ikke så forskjellige fra nord til sør at de skal kunne være den eneste årsaken. Et vindhardt og fuktig klima eksisterer langs hele norskekysten, og kan være vel så hardt for et trehus på Jæren som i Nord-Norge. Det er fra Vestlandet kjent at man beskyttet den indre trekonstruksjonen med ytre bordkledning kalt vestlandspanel (horisontalt panel) fra 1600- til 1900-tallet (Christensen 1995: 70, <http://home.hib.no/mediesenter/haandverk/byggeskikk/default.htm>). I tillegg er heller ikke tilgangen på godt bygningstømmer langs kysten av Nord-Norge så fjernt som man kan tro. Fra fjordene og inn i landet langs hele kysten er store områder med skog, som kan frembringe mengder med godt bygningstømmer. På 1700- og 1800-tallet ble det for eksempel vanlig at laftehus ble bygd i Målselvdalen i Troms og Vefsndalen i Nordland og solgt til den mer skogfattige ytterkysten (Hage 2008a: 9). Landsdelens perifere rolle etter kongens og kirkens maktkonsolidering, kan også være med på å forklare en relativ mangel på handel og kontakt ut av landsdelen. Handel blir disse institusjonenes privilegium i Nord-Norge og det blir hovedsakelig gjennom kongens og kirkens representanter handel og kontakt blir opprettholdt. Nye ideer og gjenstander trenger dermed ikke like fort inn her som i sørlige deler av Norge hvor sentrumsdannelse skaper grobunn for handel og kontakter med omverden (Johnson 1989, 1996, Leone 1988: 235-237).

4.4 Trehusets introduksjon til Nord-Norge.

Når kom så trehuset til Nord-Norge, og hvordan skjedde dette? For å kunne si noe om dette må vi hente informasjon fra forskjellige kilder. Lokalitetene som er presentert i empiridelen, kan gi oss et bilde på skiftet i byggeskikken, men også andre lokaliteter som

ikke er behandlet i empirikapittelet, vil bli tatt med i beregningene. Her gjelder det spesielt Mjelvik kirkevær på Sandøya i Troms fylke som er utgravd og publisert av Povl Simonsen (1980), og Nord-Norges eneste by i middelalderen, Vågan på Austvågøy i Lofoten, Nordland fylke, som er utgravd og delvis publisert av Reidar Bertelsen. Ny forskning fra Salten i Nordland, hvor Arnstein Brekke har kartlagt og datert flere laftebygninger fra 1500- og 1600-tallet. Disse funnene gir ny informasjon om laftehuset introduksjon til Nord-Norge.

Med bakgrunn i flere kilder blir det av både Arne Lie Christensen (1995) og Jørn Henriksen (2008) hevdet at det blir importert laftete hus til Nord-Norge fra Trøndelag allerede fra 1500-tallet. Christensen skriver at embetsmenn og rike handelsmenn i Nord-Norge fikk fraktet trønderske laftehus nordover, men også tømmer fra innlandsbygdene nordpå ble brukt (Christensen 1995: 42 og 58). Henriksen bruker eldre skriftlige kilder fra 1500- og 1600-tallet for å dokumentere Finnmarks byggeskikk. For eksempel en anonym beretning fra ca 1570, trolig en prest fra et av kapellene langs kysten av Finnmark. Han forteller at det i noen år hadde seilt flere store skip langs kysten til Finnmark, som fraktet bygningstømmer, og at noe av befolkningen hadde begynt å bygge tømmerhus (Henriksen 2008: 169, Storm 1895:226). En annen kilde fra slutten av 1500-tallet er den nederlandske oppdageren Jan Huyghen van Linschoten (1563-1611) som i 1594, besøkte Vardø (utgitt 1601). Han beskriver byens bebyggelse som hovedsakelig å være bygget av bord, planker og stolper, slik skikken ellers var i Norge. De resterende byggene i byen beskriver han som halvt nedgravde hus. Innbyggerne i Vardø på denne tiden er ifølge Linschoten nordmenn og dansker (Henriksen 2008: 169, Petersen 1959:94).

I perioden 1951-53 ledet Povl Simonsen utgravninger av Mjelvik kirkevær og Værneset på Sandøya i Troms fylke (se kapittel 2.2). Bebyggelsen på kirkeværet oppstod som et kommersielt fiskevær på tidlig 1400-tall og varte til slutten av 1600-tallet/begynnelsen av 1700-tallet. Kirkeværet består av 48 tufter og tre suksessive kirkebygg, hvor 12 av tuftene og kirken er blitt avdekket under utgravningene. Byggeskikk som observeres her i den første perioden, ca 1400-1475 e.kr. ble av Simonsen tolket til å ha bestått av hus med vegger av stein, med lite jord og torv mellom steinene og en indre trevegg med panel. Fra slutten av 1400-tallet og begynnelsen av 1500-tallet observerer Simonsen en ny byggeskikk i Kirkeværet. De tykke steinmurene går ut av bruk og i stedet kommer det mindre steinrekker, som Simonsen tolker som syllsteiner for laftete hus (Ramberg 2005: 7, 9, 10, Simonsen 1980: 90, 102-104, 289, 1991: 223, 225, 227). Flere av

dateringene og byggeskikkens utseende ble trukket i tvil av Bjørn Ramberg (2005). Etter undersøkelser av to hus som av utseende og plassering skulle være hus fra den eldste fasen Simonsen observerte, samt nye dateringer av keramikk fra Simonsens undersøkelser, mener Ramberg at den første fasen varte helt til 1600-tallet og at husene ikke hadde hatt steinmurer, men at de var mye mer oppblandet med torv eller rene torvvegger. Introduksjonen av trehuset til kirkeværet blir av dermed av Ramberg trukket fram i tid til tiden mellom 1600 og 1650 e.kr (Ramberg 2005: 12-18 og 22-25)

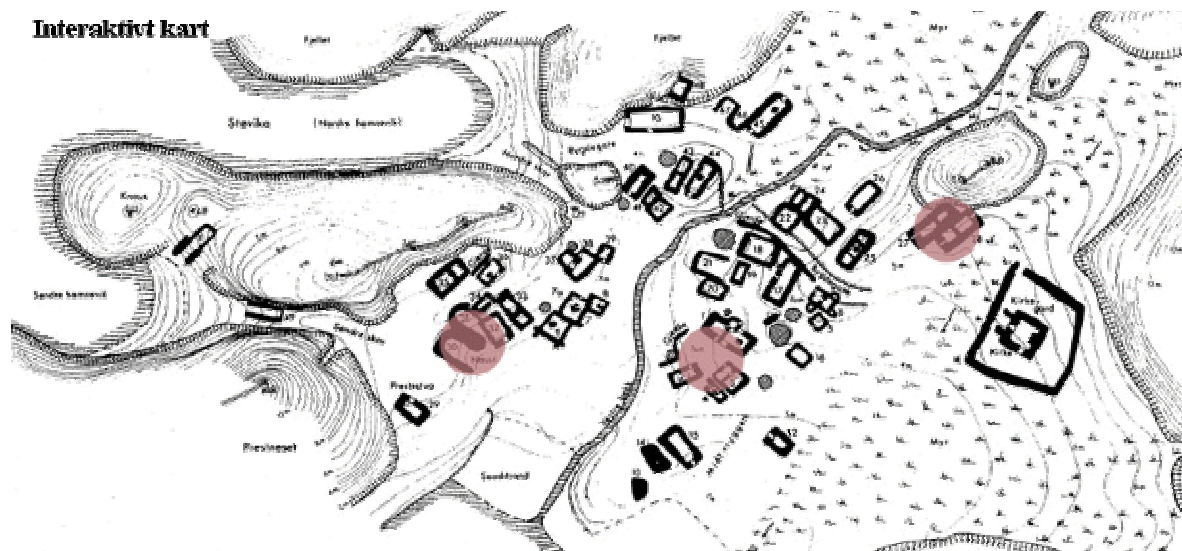

Fig. 4.1. Mjelvik kirkevær

(http://www.imv.uit.no/ommuseet/enheter/ark/forskning_Havner_sandoy.htm)

Vågan var Nord-Norges første og eneste by i middelalderen. På 1200- og 1300-tallet var det en småby i norsk målestokk, men mot slutten av middelalderen ble den et fiskevær (Bertelsen 1991b: 26). Etter utgravninger herfra 1985-86, ledet av Reidar Bertelsen, i det sentrale havneområdet ble det observert mange generasjoner med bygningsrester fra 1200-tallet til 1800-tallet. Byggeskikken herfra er på 1300- og 1400-tallet preget av de samme kjennetegnene som på landsbygda. Det var små enetasjes hus med sentralt åreildsted, ytre veger av gresstorv og noe stein. Flere av de utgravde bolighusene hadde trepanel på innsiden av torvveggene. På 1500-tallet mangler torvveggene helt fra de utgravde husa og de første sporene etter syllsteinsmurer dukker nå opp. Disse tyder på at det er trehus som har stått her, enten i reisverk, skjelterverk eller laft. (Bertelsen 1991a: 237-241)

De seneste årene har Arnstein Brekke (2007) avdekket et titalls laftehus eldre enn 1650 e.kr. (automatisk fredet) i Salten regionen. Hoveddelen av undersøkelsene er

foreløpig gjort i Skjerstad i Bodø kommune, Nordland fylke, hvor det er registrert 13 stående laftehus. Av disse 13 husene har alle vært endret og alle er blitt flyttet. Det ser ut til å være snakk om et ildhus, ei bu og elleve stabbur, der ildhuset tolkes av Brekke til å ha vært et mulig bolighus med åreildsted tidligere (Brekke 2007: 30-31). Disse funnene skulle kunne tyde på at vi alt på 1500-tallet har laftehus blant allmuens gårdsbygninger i Nord-Norge. Et usikkerhetsmoment er at ingen av husene er sikre bolighus, noe som kan bety at bolighuset har fortsatt å bli bygd i stavverk med en ytre mur av jord, torv og stein, og at det var uthusene som først ble bygd i lafteverk (Brekke 2007: 32). Om husene herfra har med laftehusets introduksjon til landsdelen, kan ikke sies med sikkerhet da liknende undersøkelser ikke er gjort andre steder i Nord-Norge.

Funnene fra Mjelvik kirkevær og Vågan er ikke nødvendigvis representative for den vanlige gårdsbebyggelsen i Nord-Norge, verken når det gjelder den tidlige bebyggelsen med jord, torv og stein som byggematerialer eller for når vi får et skifte til rene trehus. Vågan som tidlig nordnorsk bybebyggelse og senter for tørrfiskhandel i landsdelen har hatt kontakter til andre handelssteder og byer og har sannsynligvis utgjort et innovasjonsområde for nye skikker og ideer. Mjelvik kirkevær har som fiskevær og kirkested også utgjort en lokalitet med potensial for tidlige innovasjoner, men med bakgrunn i nyere undersøkelsen ser ikke trehusskikken å ha kommet hit tidligere enn andre steder i landsdelen. Salten regionen, som Brekke har undersøkt for forekomsten av stående laftehus, er derimot et område med gårdsbebyggelse vi må anta er ensartet med resten av landsdelens gårdsbebyggelse. Ut fra disse undersøkelsene og 1500-tallskildene nevnt i Henriksen (2008), ser det ut til at trehusbebyggelsen representert med laftehuset blir vanlig blant befolkningen i Nord-Norge på 1500- og 1600-tallet.

En undersøkelse som viser tegn på eksistensen av trehuset før 1500- og 1600-tallet, er utgravningene på Skålbunes, Bodø kommune i Nordland fylke, i 2006 og 2007. Her er det funnet spor etter et stolpebygd, treskipet, hus fra perioden 1000 til 1200 e.kr. (pers. med. Morten Olsen- feltleder ved utgravningene)

I det følgende vil jeg se på lokalitetene presentert i kapittel 3, for å se hva disse kan si om byggeskikken i Nord-Norge i middelalderen. Det er spesielt introduksjonen av trehuset på de ulike lokalitetene som er interessant, men jeg vil også se på hvordan huset bygd i jord, torv og stein opptrer og eventuelle endringer i denne byggeskikken. Lokalitetene Hunstad, Skutvik, Stauran, Saurbekken og Borg III inneholder alle bosetningsspor fra tiden før Svartedauden 1349 e.kr. Derfor vil jeg først se på disse

lokalitetene, da de ikke dekker over hele den aktuelle perioden. De resterende lokalitetene med en lenger bruksperiode blir behandlet til sist.

Fra Hunstad har vi bebyggelse som dekker tidsrommet 500- til 1200-tallet e.kr. Funnene av huskonstruksjoner består her av 5 langhus og 4 mindre kvadratiske hus. Det yngste huset her er et langhus som er datert til 1100-tallet. Huset har en veggrøft med veggstolper og en stolperække like innenfor veggrøften. Det er ikke kjent spor etter veggvoller herfra. I lagene under dette huset dukket det frem 3 mindre kvadratiske hus som ble datert til perioden 1000- til 1200-tallet. To av husene ble totalgravde. Det ene huset var nedgravd og hadde en veggrøft med stolpespor i alle hjørnene og mindre stolpehull på hver side. Veggene til dette huset har trolig vært en stavkonstruksjon med fyll av sleppverk. Dette huset er C14 datert til 904-1153 e.kr (T-11600: 1010+-70 BP). Det andre totalgravde huset er ikke nedgravd, men blir i likhet med det andre tolket som et trehus uten ytre torvmurer. Under de kvadratiske lagene dukket det frem fire langhus til, det ene etter det andre. Alle disse hadde mer eller mindre samme oppbygning, med veggrøfter med stolpehull og rester etter ytre torvvegger og torvtak. Byggeskikken på Hunstad har altså videreført langhuset inn i tidlige deler av middelalderen. Om det siste langhuset har hatt torvvegger er usikkert da ingen rester etter dem er funnet, men den ekstra stolperækken på innsiden av veggrøften, kan være et tegn på at man enten har trengt å isolere bedre eller at man har restaurert. Større behov for isolasjon kan tyde på at torvvegger ikke var brukt her. De kvadratiske husene er særlig interessante da en slik byggeskikk ikke tidligere er kjent fra denne tiden i Nord-Norge. Chruickshank tolker disse husene som tidlige nordnorske versjoner av grophuset som først ble vanlig her på 13- og 1400-tallet, men som var i bruk i Sør-Skandinavia på slutten av jernalderen (Chruickshank 1995, 2002: 30, 32). Grophus kan tyde på at vi ved denne gården har en tidlig oppsplitting av bebyggelsen i flere mindre hus (Brekke, Nordhagen og Lexau 2003: 39-40). Langhuset fra perioden etter, er derimot et element av den eldre byggeskikken, uten at det kan avskrives at samtidige småhus kan befinne seg utenfor det utgravde området.

Fra Skutvik kjennes det to hus, der begge har vært i bruk i middelalderen. Det yngste huset består av et tregulv som står i forbindelse med en steinmur, som har utgjort en del av husets vegg. Det andre huset består av rester etter et nevertak ovenpå to syllstokker, nedraste trevegger og et tregulv. Dette huset har vært et trehus med plankevegger reist på syllstokker, et indre tregulv og et tak av never og torv. Med bakgrunn i funnene kan det

eldste huset dateres til høymellomalderen. Lind betegner det eldste huset herfra som det eneste kjent trehuset fra middelalderen, som er kjent i Nord-Norge ved siden av Mjelvik.

Fra Stauran er det kjent fem forskjellige bygningsfaser fra yngre jernalder til høymiddelalderen. De tre yngste husene har vært langhus med ca like store proporsjoner, alle med tykke torvvegger. Det øverste var for det meste ødelagt av pløying. Fra det tredje huset ble det i tillegg til de ytre torvveggene observert en indre tømmerramme som har båret taket. Det samme huset hadde et anneks i tilknytning til boligdelen. Annekset var bygd i en lett trekonstruksjon, men Urbanczyk mener at de ytre veggene også her var av torv selv om de ikke kan observeres (Urbanczyk 1988-89). Dette bygget har trolig vært en smie, og sammen med alle de tre siste husenes forholdsvis store proporsjoner, kan den vise til en god økonomi på gården. Hus to ovenfra, er C14 datert til 1045-1225 e.kr. (T-10182: 870+-75 BP) mens det tredje huset er datert til 984-1149 e.kr. (T-10185: 1005+-50 BP) og 1042-1210 (T-10183: 900+-80). I den fjerde fasen (nest eldste) var et mindre rektangulært bygg med både bolig og fjøsdel. Dette huset hadde også ytre torvvegger, mens det innenfor disse var en grøft med stolpehull. I boligdelen var det i tillegg en ekstra rekke med stolpehull langs to av veggene utenfor vegggrøften. Om disse har vært for ekstra isolasjon eller en restaurasjon vites ikke. Dette huset er datert til 977-1163 e.kr. (T10186: 985+-90 BP) og 780-1151 e.kr. (T-10184: 1065+-140 BP). Fra den eldste fasen er det kun 8 stolpehull som vitner om en konstruksjon.

På Saurbekken er det observert fire bygningsfaser som strekker seg fra slutten av 900-tallet til midten av 1300-tallet. Den eldste bygningsfasen består av et hus (trolig langhus) med vegger av torv, indre veggstolper i vegggrøft og det som ser ut til å være horisontalt panel mellom stolpene. I tillegg er det observert indre takbærende stolper. Dette huset er datert ved hjelp av funn til 1000-tallet, i tillegg gir to C14 dateringer fra denne fasen dateringene 900-1175 e.kr. (T-1547: 990+-110 BP) og 104-1215 e.kr. (T-1546: 890+-70 BP). Den tredje bygningsfasen bestod av et jordgulv og restene av torvvegger. Dette huset er datert til 1100-tallet. Fra de to øverste husene er det bare jordgulv og ildsted som er funnet av bygningsrester. Bygningsrestene fra denne lokaliteten ser ut til å være fra det tradisjonelle langhuset med ytre vegger av torv og indre stavverk med trepanel. Gårdsbebyggelse her går ikke lenger enn til tiden for Svartedauden.

For lokaliteten Borg har jeg her valgt kun å se på det yngste huset herfra. Dette huset er datert til perioden 1000 til 1300 e.kr basert på flere C14 dateringer og funnene som er gjort her. Borg III huset er et stort langhus med ytre vegger av torv lik sine

forgjengere fra jernalderen. Det som skiller ut dette huset er at de takbærende stolpene nå er flyttet ut i veggene. Langhuset er delt inn i en bolig og en fjøsdel, og langs vestveggen av fjøsdelen er restene av et tilbygg som også har vært bygd med store mengder torv. Størrelsen på huset og funnenes karakter, tyder på at også dette huset tilhører økonomisk bedrestilet. Solli argumenterer for at Borg III huset har vært bygd i denne stilen for å markere gammel makt (Solli 2006: 292). Denne påstanden kan jeg si meg til dels enig i, men at denne byggeskikken skulle være forholdsvis sjelden i middelalderen, er jeg uenig i. Flere av de behandlede lokalitetene har inneholdt nettopp langhus med vegger av jord, torv og stein fra middelalderen, for eksempel Hunstad og Stauran.

De neste lokalitetene representerer gårdshaugbebyggelse som strekker seg over et lengre tidsrom, fra jernalder og middelalder til 1800- og 1900-tallet. Dermed dekker de hele den aktuelle tidsperioden for skiftet i byggeskikk.

Fra Grunnfarnes har utgravningene ikke truffet på gårdshaugens sentrale bebyggelse. Allikevel er det noen funn av steinmurer, treplanker og peler som kan henføres til huskonstruksjoner. Den yngste konstruksjonen ser ut til å være et tak av en mengde båtbord som trolig var i bruk tidligst på 1600-tallet (funn av kritt Piper og moderne saker). Lenger ned i lag 9 er det funn som tyder på at vi der har rester av et hus med trevegger hvilende på steinmurer. Dateringen av dette laget er gjort til 1100-1300-tallet, basert på funn av kleber og baksteheller. Samme datering er gjort for det underliggende lag 11, der det er funnet rester av større torvstykker som kan ha utgjort deler av vegger eller tak på et hus.

På Ulvøy er det meste av hovdefeltet som ble utgravd 1976/77 uten spor av huskonstruksjoner. Unntaket er den fjerdedelen som fikk navnet "hovdefelt IV". Her ble det funnet rester av brent leirklining i lag 2 og en del ubrent leire i lagene 2-4. Leirelaget blir av Olsen (1976/77) tolket som en mulig leirklint veggkonstruksjon. Under leirelaget ble det i lag 5 til 7, funnet en del trerester som kan være rester av veggkledning eller et nedrast tak. En C14 datering tatt fra bunnen av hovedfelt 1, 1055-1265 e.kr. (T-2352: 840+-70 BP), er samtidig eller litt eldre enn det eldste laget med trerester. Alle disse funnene er mulige rester av bygningselementer, uten at noen sikre huskonstruksjoner kan observeres her. Trekonstruksjonene som observeres i lagene 5-7, kan stamme fra en trekonstruksjon, men da lagene var mye omrotet og anleggsspor ser ut til å ha forsvunnet kan ikke tilstedeværelsen av ytre torvvegger avvises. Olsen ser på denne trekonstruksjonen som en indre panelkledning innefor en torvvegg, som er utvisket (Olsen 1976/77).

Bøgardutgravningene bestod av flere større profiler som ble lagt til sår i gårdshaugen. For det meste ble det påtruffet ganske mye gjødsel i disse grøftene. Av bygningsrester er det funnet flere tykke tømmerstokker (profil D-E) i samme lag som en steinsetting like ved (profil F-G). Tømmerstokkene og steinsettingen antas å være rester av et nedrast tømmerhus. En C14 datering tatt fra steinsettingen ga dateringen 1440-1619 e.kr. (T-4131: 400+-50 BP). I en annen profil (P-Q) påtraff man restene av et torvlag, over to tynne kulturlag. Dette er blitt tolket til muligens å være restene etter en torvvegg. Foruten noen få andre plankerester som ikke kunne tolkes noe nærmere, var det ingen andre bygningsrester. Funnene fra Bøgard tyder på at benyttelsen av rommet har vært svært stabil. Plasseringen av gårdenes bygninger og bruken av områdene rundt har vært den samme over mange århundrer. På Bøgard bestod noen områder av nesten bare møkk (opp til 2 meter dypt) mens andre områder inneholdt flere huskonstruksjoner over hverandre. Dette samme fenomenet kan sees fra flere av de andre lokalitetene som er behandlet her, slik som blant annet Stauran og Saurbekken.

Utgravningene i Alsvåg påtraff i likhet med de tre overnevnte lokalitetene få funn av huskonstruksjoner. I lag 2-4 ble det påtruffet spor etter trekonstruksjoner. Båtbord og en mengde never, tyder på at det er en takkonstruksjon, men plasseringen høyt oppe i stratigrafien og mangelen på baksteheler (vanlig i jernalder og middelalder) gjør at den trolig er etter-reformatorisk. Videre ned i lagene ble det påtruffet to forskjellige hellefelt, der det øverste har vært utendørs. Det nederste hellefeltet, som er datert til tiden yngre jernalder og middelalderen, har muligens vært tilknyttet en fjøsdel på grunn av mengden gjødsel funnet her. I det samme laget som det nederste hellefeltet er rester av det som kan være et tregulv. To C14 dateringer fra laget for de to nederste konstruksjonene er henholdsvis 1294-1397 e.kr. (T-9303: 620+-75 BP) og 1050-1260 e.kr. (T-9305: 855+-80 BP).

Fra Trondenes er det atskillige rester etter huskonstruksjoner. De fleste kan henføres til etter-reformatorisk tid, men også eldre hus er gravd frem. En gammelignende bygning med sentralt ildsted indre trevegger og en svak voll av stein rundt treveggen er datert til 1300-tallet. Nord for dette og litt dypere er et brannlag med forkullede stolper og bord som avgrenses i sør av steinsetting. Dette kan ha vært en nedbrent bygning av tre på steinmurer, men for lite er gravd frem av den til at dette er sikkert. Lenger nede, under gamlebygningen, er det funnet to tregulv over hverandre. Disse lagene har trolig utgjort en yngre og en eldre bruksperiode av en og samme bygning, av utgraveren kalt årestue.

Årestuen ser ut til å ha hatt indre tilegger og ytre torvvegger. Spor av en stolpe like nord for ildstedet i årestuen mener Ramstad ser ut til å ha vært en bærende stolpe for en mønsås. Det eldste gulvet er datert til 1200-tallet. I tillegg til de forskjellige konstruksjonene funnet under utgravningene, er det fra Trondenes kjent flere steinbygninger fra middelalderen. Deler av en kjellermur under den gamle prestegården, en jordkjeller på prestegården og murrester under kirkestuen, antas å være fra middelalderen.

Gårdshaugen på Soløy består av en mengde forskjellige lag med bygningsrester. Ut fra disse lagene er det utskilt rester fra tre forskjellige hus, alle datert til middelalderen. Det yngste huset består kun av gulvrester og et ildsted. To dateringer herfra gir 1299-1399 e.kr (T-4473: 610+-60 BP) og 1275-1395 e.kr (T-4474: 660+-80 BP). Under dette huset og sammenflettet med et tredje hus er restene av et eldre og et yngre gulv. Disse gulvene er avgrenset av en stolperække som trolig har tilhørt en veggkonstruksjon. Utenfor denne veggen er det spor etter en torvvegg, men det er uklart om den tilhører dette huset eller huset under. Nederst, og sammenflettet med det omtalt huset over, er restene av et hus med torv og nevertak. Torvveggen som er omtalt for det andre huset kan også stamme herfra. En C14 datering herfra gir 1185-1275 e.kr. (T-2991: 800+-60). Ett av husene herfra har altså sikkert hatt ytre vegg av torv, mens de andre er mer usikre. Hus to har spor av en trevegg, men om den har stått alene eller hatt en ytre mure er ikke mulig å påvise.

Utgravningene på Grunnfarnes, Ulvøya, Bøgard og Alsvåg mangler alle tydelige spor etter noen klare huskonstruksjoner. Fra Trondenes, Soløy, Hunstad, Stauran og Saurbekken har man derimot truffet på gårdenes sentrale bebyggelse. Skutvik er gravd i eksisterende sår i gårdshaugen og påtraff dermed ikke mange bygningsspor, mens Borg III dekket kun en bygningsfase.

Funnene som er gjort fra de forskjellige gårdshaugutgravningene, kan være ganske diffuse, men for meg tyder mye på at selv om bruken av rene trehus først ble vanlig på 1500- og 1600-tallet, som blir hevdet av Povl Simonsen (1980, 1991) og Reidar Bertelsen, var trehuset ikke ukjent i Nord-Norge tidligere i middelalderen. Rene trehus mener jeg, er dokumentert fra flere av de behandlede lokalitetene fra 1000- til 1400-tallet. Dette gjelder det mulige trehuset på Grunnfarnes datert til 1100-1300 e.kr., tømmerhuset fra Bøgard som er datert til 1400-tallet, det mulig nedbrente trehuset fra 1300-tallet på Trondenes, de kvadratiske husene på Hunstad fra perioden 1000- til 1200-tallet og mulig det yngste langhuset fra samme sted (1100-tallet), og trehuset fra høymellomalderen fra Skutvik. Tre

av disse kan jeg ikke med sikkerhet regne som trehus da funnforholdene var vanskelige, det er huset fra Grunnfarnes, huset fra Trondenes og langhuset fra Hunstad.

Rene trehus er altså kjent fra noen av lokalitetene, men det er allikevel hus med ytre vegger av jord, torv og stein og indre trevegger som dominerer materialet fra middelalderen. Trehuset har altså vært kjent i Nord-Norge i store deler av middelalderen. På tross av dette er det lite som tyder på at rene trehus har vært særlig vanlig. I tillegg er trolig flere av de omtalte trehusene fra de nevnte lokalitetene ikke bolighus. De kvadratiske husene fra Hunstad blir for eksempel tolket å være tidlige grophus med funksjon som badstue, kvinnehus eller arbeidsstue.

De tidlige tømmerhusene som er behandlet her, stammer ikke alle fra høystatus gårdene med god økonomi. Dette gjelder både Bøgard, Grunnfarnes og Skutvik. Gården på Trondenes har som kirkested, vært en gård med høy status, noe som blant annet synes av restene etter murte bygningsrester på gårdshaugen. Fra Hunstad tyder funnene, blant annet av det som trolig har vært toppen av en bispestav, på at de som bodde her, var økonomisk bedrestilte. Både Brekkes undersøkelser og funnene fra Vågan, tyder på at trearkitekturen blir vanligere på 1500-tallet, i hvert fall i enkelte deler av landsdelen. Dette ser ikke ut til å ha vært hovedsakelig hos det øvre sosiale sjikt først, slik det blant annet blir hevdet hos Arne Lie Christensen (1995: 42, 58) som mener at denne skikken først ble vanlig blant vanlige folk på 1700-tallet. Kanskje eliten har hatt et lite forsprang på Finnmarkskysten men ut fra tilstedeværelsen av trehus i flere av de her undersøkte lokalitetene som ikke var av de økonomisk bedrestilte og funnene fra Skjerstad i Salten ser allmuen ut til å ha ervervet seg slike hus nesten like tidlig som elite og bybefolkning (Vågan).

At Nord-Norge skal være veldig forskjellig fra store deler av Vestlandet har jeg vanskelig for å forstå. Flere funn av langhus fra Vestlandet og Sørlandet, som for eksempel to langhus fra Telemark og Hordaland, som Martens (1973: 19-20, 73-74) har undersøkt, viser bruken av denne byggeskikken også i disse delene av landet i middelalderen. Mengden av trehus som er oppdaget i senere tid kan forklares med introduksjonen av flateavdekkningsteknikken. Flateavdekkning er nesten ukjent i Nord-Norge, og kan være med på å forklare den relative mangelen på trehus fra middelalderen her. Denne teknikken er heller ikke særlig anvendelig på mange av de aktuelle lokalitetene i den nordlige landsdelen. Det er for eksempel problematisk å bruke flateavdekkning på kompliserte stratigrafier som en gårdshaug representerer. Samtidig kan det argumenteres for at trykket

på utbygginger ikke er like stort i nord, og dermed heller ikke behovet for utgravninger i storskala.

5 Konklusjon

Nord-Norges byggeskikk i jernalder og middelalder er forholdsvis lite undersøkt. Det som er gjort viser til en byggeskikk der det rene trehuset er blitt vanlig først på 1500- og 1600-tallet, og at det før dette, var hus med jord, torv og stein som byggemateriale i de ytre veggene som var det vanlige. Analysen som er utført her, av det tilgjengelige materialet fra en rekke gårdshauggravninger, tyder på at selv om trehuset ikke var vanlig tidligere i middelalderen, var det heller ikke en ukjent skikk i Nord-Norge. Flere av de behandlede lokalitetene viser tegn på tilstedeværelse av trehus uten ytre murer, allerede i tidlig og høymiddelalder. Jeg er av den meningen at man kan finne flere trehus fra den nordnorske middelalderen i framtiden, hvis gårdshaugene blir gjenstand for forsknings innsats og ikke kun redningsgravninger.

Da naturforutsetningene ikke er veldig forskjellige langs den norske vestkysten, skulle man forvente at heller ikke byggeskikken skulle skille seg nevneverdig fra nord til sør. Forklaringene på hvorfor Nord-Norge skiller seg fra resten av Norge i yngre jernalder og middelalderen kan, ved siden av de økologiske forklaringene, være sosiale og samfunnsmessige. Økonomisk dårligere betingelser, en perifer stilling i et nytt samfunn med nye maktinstitusjoner og en relativ mangel på kontakter ut over sine egne grenser. Jeg velger å se på den nordnorske byggeskikken som betinget av flere av disse årsakene og tror ikke at svaret kan finnes i en forklaring alene. Samtidig mener jeg at de funnene som er gjort av trehus i tidligere deler av middelalderen, taler for en flersidig byggeskikk, der det har eksistert, langhus og mindre rektangulære hus med ytre vegger av jord, torv og stein, sammen med langhus bygd kun i tre, som på Skålbunes, og små kvadratiske trehus, som på Hunstad (både nedgravde og ikke nedgravde).

Slutningen man kan trekke fra diskusjonen rundt de stratigrafiske lagenes utsagnsverdi, er at bildet er tvetydig. Problemet for den stratigrafiske analysen er mangelen på detaljerte stratigrafier fra sentrale deler av gårdshaugene. Hvis man kan få flere stratigrafiske undersøkelser fra de delene av gårdshaugene der den sentrale gårdsbebyggelse har stått over flere århundrer, med konstruksjonsspor fra både før- og etter-reformatorisk tid, kan man trolig si mer stratigrafiens utsagnsverdi for byggeskikken. Et ønske for framtiden vil derfor være at man får mer fokus på stratigrafien ved

utgravninger av lokaliteter med flere bruksfaser, som for eksempel gårdshaugene, og at man velger ut de stedene på lokalitetene som har den mest komplekse stratigrafien. Slik vil man kunne skaffe til veie et større materiale for undersøkelse av den nordnorske byggeskikken i middelalder og tidlig moderne tid.

Litteraturliste:

- Arnoldus-Huyzendveld, Antonia 1995. The passage of information from the sociocultural to the archaeological context. Aspects of applied soil science and sedimentology. I: Przemyslaw Urbanczyk (red.), *Theory and practice of archaeological research. Acquisition of field data at multi-strata sites II*, Warszawa. s. 25-68
- Berg, Evy 1997. Gård og grav på Rør i Rygge, Østfold. Dobbelprosjektet arkeologiske undersøkelser 1994-1996. *Varia 47. Universitetets oldsaksamling*. Oslo 1997.
- Bertelsen, Reidar 1973. *Gårdshaugene i Harstad kommune. Et bidrag til områdets økonomiske historie i middelalderen*. Magistergradsavhandling, Bergen.
- Bertelsen, Reidar 1985a. Fra den eldste tida til ca 1500 e.kr. *Lofoten og Vesterålens historie. Bind 1*. Stokmarknes
- Bertelsen, Reidar. 1985b. Nye dateringer av botnlag i gårdshauger. I: Ericka Engelstad og Inger Marie Holm-Olsen (red.) *Tromsø Museums rapportserie, kulturhistorie. Nr 5. Arkeologisk feltarbeid i Nord-Norge 1984*. s.95-99. Tromsø.
- Bertelsen, Reidar. 1986. *C14- prøve fra prøvestikk 1985*. Tromsø Museums topografisk arkiv. Upublisert.
- Bertelsen, Reidar. 1989. Gårdshaugene i Nord-Norge. Eksempler på Nordatlantiske teller. I: Christensen, Karen Marie Bojsen og Vilhjálmsen, Vilhjálmur Örn (red.). *Hikuin nr 15. Nordatlantisk arkæologi : vikingetid og middelalder. Bebyggelse og økonomi*. Forlaget Hukuin, Højbjerg.
- Bertelsen, Reidar. 1991. Endringer i fiskeværenes byggeskikk på 14-1500-tallet. *Foreningen til norske fortidsminnesmerkers bevaring. Årbok 1991. 145 årgang*. s.235-244. Oslo.
- Bertelsen, Reidar. 1991b. A north-east atlantic perspective. I: Gerald F. Bigelow(red.), *The north of the north atlantic. Acta archaeological vol 61 – 1990*. København. s. 22-28

- Bertelsen, Reidar. 1995. Norwegian settlement mounds. The development of stratigraphical excavation methods. I: Przemyslaw Urbanczyk (red.), *Theory and practice of archaeological research. Volume II. Acquisition of field data at multi-strata sites.* s. 213-226. Warszawa
- Bertelsen, Reidar 2001. Medieval civilization in arctic earthen huts. I: Brandt, J. Rasmus and Lars Karlsson (red.) *From huts to houses: transformations of ancient societies: proceedings of an international seminar organized by the Norwegian and Swedish Institutes in Rome, 21-24 september 1997. Acta ad archaeologiam et atrium historiam pertinentia 13.* s. 109-115. Paul Åströms förlag, Stockholm.
- Bertelsen, Reidar 2002. Saurbekken i Harstad. I: Povl Simonsen(red.) *Middelalderarkeologi mellom Salten og Senja. Tromsø kulturhistorie Nr. 35.* s. 15-20. Tromsø museum, Tromsø
- Bertelsen, Reidar og Lamb, Raymond 1995. Settlement mounds in the north atlantic. I: Bertelsen, Reidar (red.), *Sentrale temaer i nordnorsk mellomalderarkeologi.* Stensilserie B nr. 34. Tromsø. s. 41-55
- Bertelsen, Reidar og Mook, Reinhard, 2007. The possible advantage of living in turf houses on settlement mounds. *Acta Borealia, Nordic journal of circumpolar societies. Volume 24. No. 1. 2007.* s. 84-97.
- Bertelsen, Reidar og Urbanczyk, Przemyslaw 1985. The Soløy farm mound. Excavations and methods of stratigraphical analysis. *Tromsø, kulturhistorie nr. 4.* Tromsø museum, Tromsø.
- Brekke, Arnstein 2006. *500 år gammel bygning funnet i Misvær.* Pressemelding fra Bygningsvernprosjektet i Skjerstad, Kulturkontoret, Bodø kommune. 19.12.2006.
- Brekke, Arnstein. 2007. Jakten på det nordlandske. *Fortidsvern nr. 1/2007 (32. årgang).* s. 30-32. Foreningen, Oslo.

- Brekke, Nils Georg Nordhagen, Per J. og Lexau, Siri S. 2003. *Norsk arkitekturhistorie. Frå steinalder og bronsealder til det 21. hundreåret*. Samlaget, Oslo
- Brox, Arthur og Gerd Stamsø Munch. 1965. Gårdshauger og tuftegrupper. *Ottar. Nr 43*. Tromsø Museum, Tromsø
- Bugge, Gunnar og Nordberg-Schulz, Christian. 1990. *Stav og laft i Norge/ Early wooden architecture in Norway*. Norsk arkitekturforlag, Oslo
- Christensen, Arne Lie 1995. *Den norske byggeskikken. Hus og bolig på landsbygda fra middelaldere til vår egen tid*. Pax forlag, Oslo.
- Chruickshank, Marit 1995. *Rapport fra Hunstad utgravningene 1992/93*. Tromsø Museums topografisk arkiv. Upublisert
- Chruickshank, Marit 2002. Jern- og middelalderbosetning på Hunstad, Bodø k. Povl Simonsen (red.) *Middelalderarkeologi mellom Salten og Senja. Tromsø kulturhistorie Nr. 35*. s. 27-33. Tromsø
- Darvill, Timothy 2002. *The concise Oxford Dictionary of Archaeology*. Oxford University Press, Oxford.
- Deetz, James 1988. Material culture and colonial worldview. I: Mark P. Leone and Parker B. Potter, jr.(red.) *The recovery of meaning. Historical archaeology in the eastern united states. Anthropological Society of Washington Series*. s. 219-233 Smithsonian Institution Press, Washington
- Deetz, James 1996. *In small things forgotten. An archaeology of early American life*. Doubleday, New York.
- Fedele, Francesco 1995. Archaeological stratification and the logic of excavation. I: Przemyslaw Urbanczyk (red.) *Theory and practice of archaeological research. Acquisition of field data at multi-strata sites II*. s. 81-106. Warszawa

- Giddens, Anthony 1979. *Central problems in social theory. Action, structure and contradiction in social analysis*. Macmillan, London.
- Glassie, Henry 1975. *Folk housing in middle Virginia. A structural analysis of historic artefacts*. The University of Tennessee Press, Tennessee.
- Grieg, Sigurd 1934. *Jernaldershus på Lista*. Instituttet for sammenlignende kulturforskning Serie B: Skrifter XXVII. Aschehoug, Oslo
- Hage, Ingebjørg 2008a. Innledning.. I: Ingebjørg Hage, Elin Haugdal, Bodil Ruud og Sveinulf Hegstad (red.). *Arkitektur i Nord-Norge*. s. 4-13. Fagbokforlaget, Oslo.
- Hage, Ingebjørg. 2008b. Kystens bosetting og bebyggelse. I: Ingebjørg Hage, Elin Haugdal, Bodil Ruud og Sveinulf Hegstad (red.) *Arkitektur i Nord-Norge*.. 2008. S 131-161. Fagbokforlaget, Oslo
- Hagen, Anders 1953. *Studier i jernalderens gårdssamfunn*. Universitetets oldsaksamlings skrifter, bind IV. Universitetets oldsakssamling, Oslo.
- Hagen, Anders og Joys, Charles 1962. Forhistorien og Vikingtiden. I: Coldevin, Axel, Screiner, Johan og Dahl, Thorleif (red.), *Vårt folks historie Bind 1*. Aschehoug, Oslo
- Hagen, Anders 1967. *Norges oldtid*. Cappelen, Oslo
- Harris, Edward 1979. *Principles of archaeological stratigraphy*. Academic Press, London
- Harris, Edward 1989/1992. *Principles of archaeological stratigraphy*. Academic Press, London
- Hauglid, Roar 1980. *Laftekunst: Laftehusets opprinnelse og eldste historie*. Dreyers forlag, Oslo

- Helberg, Bjørn Hebba 1990. *Rapport fra Alsvåg utgravningene 1989*. Tromsø Museums topografisk arkiv. Upublisert.
- Helberg, Bjørn Hebba 2002. Middelaldergården på Alsvåg. Storgård med etnisk dualisme? I: Povl Simonsen (red.) *Middelalderarkeologi mellom Salten og Senja. Tromsø kulturhistorie Nr. 35*. s. 7-11. Tromsø
- Helliksen, Wenche 1997. Gård og utmark på Romerike 1100 f.kr.- 1400 e.kr. Gardermoprojektet. *Varia 45*. Universitetets Oldsaksamling, Oslo
- Henriksen, Jørn 2008. Mangeromstuffer på finnmarkskysten. I: Ingebjørg Hage, Elin Haugdal, Bodil Ruud og Sveinulf Hegstad (red.), *Arkitektur i Nord-Norge*. s. 163-201. Fagbokforlaget, Oslo
- Herschend, Frank og Mikkelsen, Dorthe Kaldal 2000. Borg I: 1. I: Gerd Stamsø Munch, Olav Sverre Johansen og Else Roesdahl (red.). *Borg in Lofoten. A chieftain's farm in north Norway*. 2003. s. 41-76. Tapir Academic Press, Trondheim.
- Hodder, Ian 1999. *The archaeological process. An introduction*. Blackwell, Oxford.
- Hodder, Ian 2005. Post-processual and interpretive archaeology. I: Colin Renfrew and Paul Bahn (red.), *Archaeology: the key concepts*. s. 207-212. Routledge, London.
- Hoffmann, Marta 1944. Jærhuset. *By og bygd. Norsk folkemuseums årbok 1944*. s. 55-157. Norsk folkemuseum, Oslo.
- Holm-Olsen, Inger Marie 1980. Gårdshaugs- stratigrafi: en diskusjon med utgangspunkt i Helgøyprosjektets undersøkelser. *Publikasjoner fra Helgøyprosjektet. Nr 4*. NAVF, Universitetet i Tromsø.
- Holm-Olsen, Inger Marie og Bertelsen, Reidar 1971/72. *Rapport fra Saurbekken utgravningene 1970 og 72*. Tromsø Museums topografisk arkiv. Upublisert

- Johansen, Olav Sverre 1990. Synspunkter på jernalderens jordbrukssamfunn i Nord-Norge. *Stensilserie B nr. 29*. Universitetet i Tromsø.
- Johansen, Olav Sverre 1979. Jernaldergårder i Nord-Norge. *Stensilserie B-historie nr. 13*. Institutt for samfunnsvitenskap, Universitetet i Tromsø
- Johansen, Olav Sverre og Munch, Gerd Stamsø 2003. Introduction and summary. I: Gerd Stamsø Munch, Olav Sverre Johansen, og Else Roesdahl (red.), *Borg in Lofoten: a chieftain's farm in North Norway*. Tapir Academic Press, Trondheim.
- Johnson, Matthew 1989. Conceptions of Agency in Archaeological Interpretation, *Journal of Anthropological Archaeology*. s. 189-211. Academic Press, London.
- Johnson, Matthew 1996. *An archaeology of capitalism*. Blackwell, Oxford.
- Komber, Jochen 1989. *Jernalderens gårdshus: en bygningsteknisk analyse*. AmS-varia/Arkeologisk Museum i Stavanger.
- Leone, Mark 1988. The Georgian order as the order of merchant capitalism an Annapolis, Maryland. I: Mark P. Leone and Parker B. Potter jr.(red.) *The recovery of meaning. Historical archaeology in the eastern United States*. s. 235-261. Smithsonian Academic Press, Washinton D.C.
- Lind, Keth 1988. *Rapport fra Skutvik utgravningene 1988*. Lagret i Tromsø Museums topografisk arkiv. Upublisert.
- Lind, Keth 2002. Gårdshauge på Skutvik, Hamarøy kommune. I: Povl Simonsen (red.) *Middelalderarkeologi mellom Salten og Senja. Tromura kulturhistorie Nr. 35*. s. 21-26. Tromsø.

- Løken, Trond, Pilø, Lars og Hemdorff, Olle 1996. Maskinell flateavdekking og utgravning av forhistoriske jordbruksboplasser. En metodisk innføring. I: Griffin, Kerstin (red.) *AMS- varia/ Arkeologisk museum i Stavanger*.
- Martens, Irmelin 1973. Gamle fjellgårder fra strøkene rundt Hardangervidda. *Særtrykk fra universitetets oldsaksamlings årbok 1970-71*. Oslo.
- Meskill, Lynn 2005. Social archaeology. I: Colin Renfrew and Paul Behn (red.), *Archaeology the key concepts*. s. 235-240. Routledge, London.
- Munch, Gerd Stamsø. 1962/63. *Rapport fra Grunnfarnes utgravningene 1962/63*. Tromsø Museums topografisk arkiv. Upublisert.
- Munch, Gerd Stamsø, Munch, Jens Storm og Simonsen, Povl 1965. Greipstad. *Ottar nr.46*. Tromsø
- Munch, Gerd Stamsø 1966. Gårdshauger i Nord-Norge. *Viking 1966*. Oslo. s. 25-59
- Munch, Jens Storm 1981. *Rapport fra Trondenenes*. Tromsø Museums topografisk arkiv. Upublisert.
- Myhre, Bjørn 1975. Gårdshusenes konstruksjon og funksjon i jernalderen. *Arkeologiske skrifter fra historisk museum, universitetet i Bergen. No. 2 – 1975*. s. 73-105.
- Myhre, Bjørn 1982a. Synspunkter på huskonstruksjon i sørvestnorske gårdshus fra jernalder og middelalder. I: Bjørn Myhre, Bjarne Stoklund og Per Gjærder (red.), *Vestnordisk byggeskikk gjennom to tusen år. Tradisjon og forandring fra romertid til det 19. århundre*. AMS skrifter 7: Arkeologisk Museum i Stavanger. s. 98-118
- Myhre, Bjørn 1982b. Bolighusets utvikling fra jernalder til middelalder i Sørvest-Norge. I: Bjørn Myhre, Bjarne Stoklund og Per Gjærder (red.), *Vestnordisk byggeskikk gjennom to tusen år. Tradisjon og forandring fra romertid til det 19. århundre*. AMS skrifter 7: Arkeologisk Museum i Stavanger. s. 195-217.

Myhre, Bjørn og Christensen, Arne Emil 1983. Laftehusets opprinnelse og eldste historie. *Foreningen til norske fortidsminnesmerkers bevaring. Årbok 1983, 137 årgang.* Oslo s. 165-172.

Näsman, Ulf og Else Roesdahl. 2003. Scandinavian and European perspectives – Borg I:1. I: Gerd Stamsø Munch, Olav Sverre Johansen og Else Roesdahl (red.), *Borg in Lofoten. A chieftain's farm in north Norway.* s. 283-299. Tapir Academic Press, Trondheim.

Olsen, Anne-Louise Haack 1976/77. *Rapport fra Ulvøy utgravningene 1976/77.* Lagret i Tromsø Museums topografisk arkiv. Upublisert.

Olsen, Bjørnar 1997. *Fra ting til tekst.* Universitetsforlaget, Oslo.

Petersen, Karl 1959. Linscotens besøk i Vardø. Oversatt av prost Karl Petersen. I: *Vardøhus Museum Årbok.* Vardøhus museumsforening, Vardø. s.91-96.

Petersen, Jan 1933. *Gamle gårdsanlegg i Rogaland. Fra forhistorisk tid til middelalder. Bind 1.* Instituttet for sammenlignende kulturforskning Serie B: Skrifter XXIII. Aschehoug, Oslo.

Petersen, Jan 1936. *Gamle gårdsanlegg i Rogaland. Fortsettelse: Utsira, Lyngaland, Håvodl, Birkelandstølen, Hanaland. Bind 2.* Instituttet for sammenlignende kulturforskning Serie B: Skrifter XXXI. Aschehoug, Oslo.

Ramberg, Bjørn 2005. *Kirkeværet på Sandøya i Tromsø. Stedets kulturelle og økonomiske kontekst i senmiddelalderen og tidlig nytid.* Hovedfagsoppgave i arkeologi, Universitetet i Tromsø.

Ramstad, Yngvar 1962-64. *Rapport fra Trondenes utgravningene 1962-64.* Redigert av Unn Omberg 1978. Tromsø Museums topografisk arkiv. Upublisert.

Schiffer, Mikal 2002. *Behavioral archaeology.* Percheron Press, New York.

- Simonsen, Povl 1980. *Fiskarbonden i Nord-Troms 1300-1700: belyst av tuftgravninger*. Publikasjoner fra Helgøyprosjektet. Universitetet i Tromsø.
- Simonsen, Povl 1991. Byggeskikk i Troms og Finnmark i middelalderen. *Foreningen til norske fortidsminnesmerkers bevaring. Årbok 1991, 145 årgang*. Oslo. s. 221-234
- Skjølvold, Arne 1970. To keltertids hustufter fra Ognå i Rogaland. I: Bjørn Hougen og Arne Skjølvold (red.), *Viking. Tidsskrift for norrøn arkeologi. Bind XXXIV..* S 47-71. Selskapet, Oslo.
- Solberg, Bergljot 2003. *Jernalderen i Norge. 500 før Kristus til 1030 etter Kristus*. Cappelen, Oslo
- Solli, Brit 2006. Kokegroper fra eldre jernalder og et langhus fra middelalderen på Borg i Lofoten. I: Håkon Glørstad, Birgitte Skar og Dagfinn Skre (red.) *Historien i forhistorien: festskrift til Einar Østmo på 60-års dagen*. Kulturhistorisk museum, Oslo.
- Stenberger, Mårten 1953. Byggnadsskicket under förhistorisk tid i Sverige, Norge och Finland. *Särtryck ur nordisk kultur XVII byggnadskultur 1953*.
- Stoklund, Bjarne 1969. *Bondegård og byggeskik før 1850*. Dansk historisk fællesforenings håndbøger. København.
- Stoklund, Bjarne. 1982. Tre modeller for studiet af vestnordisk byggeskik. I: Bjørn Myhre, Bjarne Stoklund og Per Gjærder (red.), *Vestnordisk byggeskikk gjennom to tusen år. Tradisjon og forandring fra romertid til det 19. århundre*. AMS skrifter 7: Arkeologisk Museum i Stavanger. s. 15-30
- Storli, Inger. 1982. *Rapport fra Bøgard utgravningene 1980/81*. Tromsø Museums topografisk arkiv. Upublisert.

Storm, Gustav 1895. Enn liden Vnderwißning om Findmarcken, och detz handell. I: *Norge og norske landsdele., forfattede i Norge i det 16de århundrede*. A. W. Brøggers forlag, Christiania.

Tunca, Önan. 1995. Archaeological stratigraphy: present survey of its development and the state of knowledge. I: Przemyslaw Urbanczyk (red.), *Theory and practice of archaeological research. Acquisition of field data at multi-strata sites II*. s. 17-24 Warszawa.

Urbanczyk, Przemyslaw. 1988-89. *Rapport fra Stauran utgravningene 1988/89*. Tromsø Museums topografisk arkiv. Upublisert.

Urbanczyk, Przemyslaw 1992. *Medieval arctic Norway*. Semper, Warszawa.

Urbanczyk, Przemyslaw. 1995. Postdepositional processes. I: Przemyslaw Urbanczyk (red.) *Theory and practice of archaeological research. Acquisition of field data at multi-strata sites II*. s. 69-79. Warszawa.

Urbanczyk, Przemyslaw. 2002. Stauran – A farm in the landscape. I: Povl Simonsen (red.), *Middelalderarkeologi mellom Salten og Senja. Tromsø kulturhistorie Nr. 35*. s. 34-40. Tromsø.

Østmo, Einar og Hedager, Lotte (red.) 2005. “*Norsk arkeologisk leksikon*”. Pax forlag, Oslo.

Internettider

Brekke, Arnstein. *Bygninger av nasjonal verdi funnet i Skjerstad og Salten*. <http://www.skjerstad.info/Bygninger%20av%20nasjonal%20verdi.pdf> (hentet 23.04.2008)

Byggeskikk: Produsert av [Mediesenteret, Høgskolen i Bergen](#), med støtte fra [Læringscenteret](#). <http://home.hib.no/mediesenter/haandverk/byggeskikk/default.htm> (hentet 22.08.2007).

OxCal kalibreringsprogram:

<http://c14.arch.ox.ac.uk/embed.php?File=oxcal.html> Klikket deretter på "Accessing the program- OxCal online" for hver enkel kalibrering (hentet 16.08.2007).

Interaktivt kart, Mjelvik kirkevær.

http://www.imv.uit.no/ommuseet/enheter/ark/forskning_Havner_sandoy.htm

APPENDIX A: KATALOG OVER LOKALITETENE

Grunntårnes

Lag	Dybde u. overflate	Omtrentlig datering	Daterbare funn	Bygningsdele/ beskrivelse	Innhold
1	0-21cm	Etter 1610 e.kr	Moderne saker, krittoper og glassert keramikk	Bygningsrester av fellets yngste konstruksjon (nedrast mur)	Gjøtsel
2	0-21 cm	Etter 1610 e.kr	Moderne saker, krittoper og glassert keramikk	Støpeleir, Bygningsrester av fellets yngste konstruksjon	Kompakt gjøttselag
3	21-66 cm	1600-1963	Glassert keramikk	Støpeleir, Bygningsrester av fellets yngste konstruksjon	Kompakt gjøttselag
4	21-66 cm	1600-1963	Stentøy og glassert keramikk	Støpeleir, mulig samme bygningsrester som lag 2-4.	Kompakt gjøttselag
5	21-66 cm	1300-1600	Skosåle, baksteheller og glassert keramikk	Støpeleir og stein mur	Kompakt gjøttselag
6	66-85 cm	1300-1600	Spiss skosåle, baksteheller og glassert keramikk	Støpeleir og stein mur	Kompakt gjøttselag
7	85-93 cm	1300-1600	Baksteheller	Støpeleir	Kompakt gjøttselag
8	92-103 cm	1100-1300	Skosåle, baksteheller og kleber	Bark, planker og Støper. helelegning (mulig gulv)	Kompakt gjøttselag
9	103-116 cm	1100-1300	Baksteheller og kleber	Stenvegg med plankelag i tilknytning. Mulig trehus.	Kompakt gjøttselag
10	116-128 cm	1100-1300	Dobbelkam, baksteheller og kleber	Stein og planker (konstruksjon)	Kompakt gjøttselag
11	128-146 cm	1100-1300	Baksteheller og kleber	Store torsklykter, steningganger og planker i tilknytning. Mulig hus med forvaktforvegger.	Kompakt gjøttselag
12	146-166 cm	1100-1300	Kniv og kleber	Støpeleir, planker og stein røys	Kompakt gjøttselag
13	166-180 cm	1000-1100. Tidlig middelalder, Veldodd	Kniv og kleber	Støpeleir og steinrøys.	Sneglehuslag
14	180-195 cm	1000-1100	Bennål	Stein røys.	Sneglehuslag
15	195-206 cm	Før 1000, Sen vikingtid.	Bennål	Stein røys.	Sneglehuslag
16	206-224 cm	Før 1000		Steninggning.	Sneglehuslag
17	224-225/230 cm	Før 1000		Iløstet.	Steril grunn

Ulvøy

Hovedfelt 4

Lag	Dybde u. overflate	Omtrentlig datering	Daterbare funn	Bygningsdele/ beskrivelse	Innhold
1				Moderne påfyldningslag	trekull
2				Leire, sammenhengende med lag 3 og 4. Brent leirklining med avtrykk av risfletting.	trekull, Grus, kvarts
3			Kleber	Sammenhengende leirepletter, mulig leirgulv	trekull
4		1177-1281 e.kr (T-3192) *	Kleber, keramikk og stentøy	Mulig leirkonstruksjon og treplank	trekull
5			Kleber	Mulig iløstet. Treplank (mulig trebygget konstruksjon)	Sort fettestrekullslag
6			Kleberskår	Massiv forkomst av leire i nordost. Trekonstruksjonen fra lag 5 fortsetter her.	Sort fettestlag
7		1055-1285 e.kr (T-2352) **		Plankerester. Leireforkomsten fortsetter fra lag 6.	trekull
8	Bunn: 80-100 cm			Undergrunn	

* 790+-70 BP. Dateringen er tatt i hovedfelt 2-3, lag 2. Dateringen er usikker da den ikke stemmer med stratigrafien.

** 840+-70 BP. Dateringen er tatt i hovedfelt 1, lag 7.

Bøgard Profil A-G og H-I

Lag	Dybde u. overflate	Omtrentlig datering	Daterbare funn	Bygningsdeler/beskrivelse	Innhold
1					
2			moderne avfall		Torv
3	ca. 0-200 cm	etter 1650 e.kr. (T-4013)*			Humus
4	ca. 0-200 cm				Gjødsel
5		1440-1619 e.kr. (T-4131)** 1490-1654 e.kr. (T-4011)*** 1150-1281 e.kr. (T-4012)****		Tykke tømmerstokker (D-E), steinsetting (F-G). Mulig tømmerhus mellom lag 4 og 5	Gjødsel Feit jord
28		Tidlig middelalder			like over steil grunn steril grunn

Profil P-Q

Lag	Dybde u. overflate	Omtrentlig datering	Daterbare funn	Bygningsdeler/beskrivelse	Innhold
	0-100 cm			Mye treverk og bygningsrester	Lite gjødsel
	100-130 cm	Ikke førreformatorisk		Påført masse	Steril sand
	ca. 130 cm			Mulig torvlag i den sterile sanden. Kan stamme fra torvkonstruksjon.	Torvlag i steril sand
	ca. 130 cm	tidlig middelalder		Kulturlag i steril sand. Øverste av to.	Kulturlag m. trekull
26		433-674 e.kr. (T-4181)*****		Kulturlag i steril sand. Nederste av to.	Kulturlag

* 130±40 BP. Tatt fra profil D-E

** 400±50 BP. Tatt fra profil F-G

*** 300±70 BP. Tatt fra profil D-E

**** 810±80 BP. Tatt fra profil F-G

***** 1450±120 BP.

Alsvåg

Lag	Lag tykkelse	Omtrentlig datering	Daterbare funn	Bygningsdeler/beskrivelse	Innhold
1	ca. 8 cm	Yngre enn 1600 e.kr.	Gul murstein	Trepånker i midten av feltet	Trekull
2	6-18 cm			Trekonstruksjon og en samling stein	Mødding materiale
3				Brendt tre i sør og øst, ubrendt treverk i nordvest.	Feit svart jord
4	1-3 cm			Brendt og ubrendt treverk, bl.a. båtbord (mulig dør og tak). Never midt i felt	Feit svart jord
5	1-4 cm		Båtnagler og trenagler	Større hellefelt (1 m bredt)	
6	4-20 cm			Helefeltet fortsetter fra laget over og utvides. Treverk i sør	Feit svart jord
7	5-10 cm		Keramik, treplugger, lær, skomateriale	Helefeltet fortsetter fra lagene overmed to trepårer på hver side (mulig gjerde)	Feit jord, Gjødse
8		Seinmiddelalder	lær, sko, tekstiler	De fire stolpene, fra laget over, fortsetter her. To stolper kommer til.	Kompakt gjødse
9	6-15 cm		Bakstehelle, Keramik, lær, skomateriale	Trepårer	Feit svart jord
10	4-12 cm	Høy middelalder	Bakstehelle, Keramik, lær, skomateriale	Hellelag i øst. Felt med treverk (mulig gulv) og trepårer	Mødding og gjødse
11	15-30 cm	Middelalder	Baksteheller, Treløkk, sko, tekstiler	Hellefeltet fortsetter fra laget over og utvides. Trekonstruksjon fortsetter fra laget over.	Kompakt gjødse
12	8-20 cm	1294-1397, 1050-1260 e.kr	Baksteheller, bryne, Vevsverd av hvalbein	Trepårer i nord. Hellefeltet er borte. Flere store steiner.	Kompakt gjødse
13	50-60 cm	Jernalder til middelalder	Baksteheller, båtnagler, lærmateriale	Noen nye trepårer kommer til.	Kompakt gjødse
14	ca. 30 cm	Jernalder til middelalder	Baksteheller, kleber, keramik, skiferbryne, sko		Kompakt gjødse
15	4-14 cm		Baksteheller, skomateriale		Sand og leire
16	ca. 4 cm		Mulig småvilt felle		Gjødse
17		1021-1155 e.kr (T-9304) **			Utvaskningslag
18					Steril grunn

* 1294-1397 e.kr. (T-9303: 620+-75 BP) og 1050-1260 e.kr. (T-9305: 855+-80 BP)

** 960+-65 BP. Tatt fra lag 17 og 18.

Trondenes

Lag	Dybde u. overflate	Omtrentlig datering	Daterbare funn	Bygningsdele/ beskrivelse	Innhold
	0-100 cm	1600 e.kr. Til nåtid 1600-tallet 16-1700 tallet Middelalder 1300-årene	Krittoper og keramikk II skilling 1691 e.kr Kam, spinnehjul, vevtyngde og beinpil	Diverse murer, hellelegninger, tregulv og andre trekonstruksjoner (flere bygningsperioder). Hellelagt gårds plass Trapp med fem trinn, trevegger på hver side. Ned til 2 kjellergulv. Gammekonstruksjon med lav lodrett trevegg inne og svak jordvoll utenfor. Mulig nedbrent trebygning med steinmur litt nord for gammen Tregulv i årestue. Tregulv fra samme årestue som over (mulig stavkonstruksjon). Ytre torv og sand forhøyning	Tørre jordlag m. grus Gjødsel Sandlag

Soløy

Lag	Dybde u. overflate	Omtrentlig datering	Daterbare funn	Bygningsdeler/beskrivelse	Innhold
1		ca 1800 e.kr	Krittoper, keramikk, glass		
2		Etter 1537 e.kr	Krittoper, keramikk, glass		
3		Etter 1537 e.kr	Keramikk	Stolpehull	
4		Midten av 1600-tallet.	Krittoper (hollandske).	Gårdsplass	
5		Etter 1537 e.kr		Mødding	
6		Etter 1537 e.kr		Bygningsrester	
7		Etter 1537 e.kr			
10				Mødding	
13				Gårdsplass	
14				Ildsted. Hus 2	
15				Ildsted. Hus 2	
16				Gulv. Hus 2	
17				Gulv. Hus 2	
18			Kleberstein	Ildsted. Hus 2	
19				Gulv. Hus 2	
21				Gulv. Hus 2	
23		1299-1399 e.kr. (T-4473)*		Ildsted. Hus 2	
24				Steinunderlag for ildsted. Hus 2	
25				Steinunderlag for ildsted. Hus 2	
26				Steinunderlag for ildsted. Hus 2	
27				Gulv. Hus 2	
28		1275-1395 e.kr. (T-4474)**		Utendørsområde, samtidig med hus 3	
30				Yngre gulv. Hus 3	
31				Eldre gulv. Hus 3	
32				Avfallsgrøp. Hus 3	
33				Utjevnede lag. Hus 3	
34				Utjevnede lag. Hus 3	
35				Torvtak. Hus 1	
36				Vegg. Hus 1	
37				Mulig torvvegg. Hus 1	
38				Bart tak. Hus 1	
41				En rad med tre stolpehull (ytre vegg). Tilhører hus 1, eventuelt hus 3	
45				Vegg fundament. Hus 1	
48				Hegg fundament. Hus 1	
49				Konstruksjonslag. Hus 1	
50					
58	ca 1 meter dypt	ca 1100 e.kr			

* 610±60 BP

** 660±80 BP

Hunstad

Lag	Dybde u. overflate	Omtrentlig datering	Daterbare funn	Bygningsdeler/beskrivelse	Innhold
	0-20 cm	1200-tallet. 1056-1275 e.kr. (T-11598)* 1100-tallet	Klebergryter, baksteheller, keramikk, beinkammer slagg Kleber, baksteheller, beinnål, bispestav (1000-tall) Båtnagler, kvernstein fragmenter Beinkamer, skiferbryner, jernkniver beinkam, spinnehjul, vevlodd av keramikk klebergryte fragmenter, skiferbryner, spinnehjul	De øverste lagene var omrotet pga. pløying Avfallsgrøp/føngrop (1/2 m dyp nedgravning). Bygningsfase 5. Ildsted nordøst for avfallsgrøp. Bygningsfase 5. Hus D. Langhus. Veggrøfter med stolper. Bygningsfase 4. Anneks vest for hus D. trolig av båtbord (båtnagler). Bygningsfase 4. Rest av nedrast torvegg of tak (trolig fra hus D). Mulig gulvlag. Mellomfase Hus A (kvadratisk, nedgravd), ildsted i hjørnet. Mulig stavkonstruksjon. Bygningsfase 3 Hus B (kvadratisk, ikke nedgravd, med tregulv). Ingen torvegger. Bygningsfase 3. Hus C (kvadratisk, ikke nedgravd). Bygningsfase 3. Hus E. Fragmentert (kun to korte grøfter). Bygningsfase 2 Hus F. Langhus trolig med torvegger og torvtak. Bygningsfase 2 Ubebodd periode. Bygningsfase 2 Rester av torvegger og tak. Bygningsfase 2 Hus G. Langhus. Bygningsfase 1 Hus H. Langhus, med veggrøft. Bygningsfase 1 Kullgroper. Bygningsfase 1	
	ca. 1 meter dyp	1000-1100-tallet 784-1019 e.kr (T-11602)*** 875-1025, 778-983 e.kr.**** 433-592 e.kr (T-11604)*****	Kvernstein, bryner, kleber, perler, spinnehjul Sølvpennning (Olav Kyrre: 1065-1080 e.kr.)		brunaktig kulturlag

* 825+80 BP. Tatt fra stolpehull

** 1010+70 BP. Tatt fra ildsted

*** 1105+80 BP. Tatt fra ildsted, trolig brukt i både hus G og H

**** 875-1025 e.kr. (T-11601: 1085+75 BP). 778-983 e.kr. (T-11603: 1150+95 BP). Tatt fra to veggrøfter

***** 1535+70 BP. Tatt fra kullgropp

Skutvik

Lag	Dybde u. overflate	Omtrentlig datering	Daterbare funn	Bygningsdel/er/beskrivelse	Innhold
1		Seinmiddelalderen	Klebersteinskår, keramikkkår, skiferbryne	Fraflyttet.	Brunsvart humus
2a			Brendt leire.	Steinseting	Svart humuslag
2b			Bryner, ildflint, gjenstander i jern		Brunsort jord
4			Spinnerhjul, keramikkkår, beinkam	Steinseting fortsetter fra 2a (i nord-sydlig retning). Hus 1	Mørkt humuslag
4a		Middelalder	Beinkam, kleberskår, bryner, vevlodd, glassperle	Treplanker under overliggende steinseting. Hus 1	Svart jord
4b					Svart sandholdig jord
5				Tynt lag (strøssel)	Lys grå sand
5a		Høymiddelalderen		Nevertak. Hus 2	
5b		Høymiddelalderen	Ildflint, kleberskår, keramikkkår, beinkam.	Planker og bjelker/tømmerstokker. Trehus på søylostokker. Hus 2	
6			Bryne og fistesøkk	Grop med fyll. Plankonstruksjon (3 nord-sør gående planker, og 2 øst-vest gående)	Mørk rødbrun jord
7				Hull i midten av ruten.	Svart trekullslag
8				Hullet fortsatte fra laget over og nytt kommer til. Trolig etter trær.	Brun fet jord
9					Svart lag med trekull
10				Steril grunn	Orangeaktig sand
11				Gårdens eableringsfase.	Steril grunn

Stauran

Lag	Dybde u. overflate	Omtrentlig datering	Daterbare funn	Bygningsdeler/beskrivelse	Innhold
	ca 1 meter dypt	1045-1225 e.kr (T-10182)* 984-1149, 1042-1210 e.kr.** 977-1163, 780-1151 e.kr.*** 900-1153, 993-1155 e.kr.****	Kvernstein i vegg, 99 slagglumper i anekset Kleber, 2 kvernsteiner, ensidig kam, båtragl	Hus 5. Torhus av samme størrelse som hus 3 og 4 (ødelagt av pløyning). Fase 3c Hus 4. Torhus, ikke stort som hus 3 og 5, men uten tilbygg. Fase 3b. Hus 3. Torhus, med indre tømmerarme (takbærende). Et mindre tilbygg (smie). Fase 3 a Hus 2. Lite rektangulært bygg med fjøs og boligdel. Tykke torvegger i boligdelen. Fase 2. Hus 1: 8 stolpehull (rektangulær konstruksjon). 16 kullgroper. Fase 1	

* 870±75 BP. Tatt fra torvlag

** 984-1149 e.kr. (T-10185: 1005±50 BP), tatt fra tilbygget. 1042-1210 e.kr. (T-10183: 900±80 BP), tatt fra stolpehull.

*** 977-1163 e.kr. (T-10186: 985±90 BP), tatt fra stolpehull. 780-1151 e.kr. (T-10184: 1065±140 BP), tatt fra grøft.

**** 900-1153 e.kr. (T-10187: 1015±75 BP), tatt fra stolpehull. 993-1155 e.kr. (T-10181: 980±75 BP), tatt fra kullgrup.

Saurbekken

Lag	Dybde u. overflate	Omtrentlig datering	Daterbare funn	Bygningsdeler/beskrivelse	Innhold
	0-20 cm	1200-1300-tallet 1200-tallet 1100-tallet 900-1175, 1044-1215 e.kr.*	Grønglasert keramikk (Nord-Engelsk)	Pløyelag. Mulig fase 5 Ildsted og rester av jordgulv. Fase 4 Ildsted og rester av jordgulv. Rester av hellelegning. Mødding i Sørøst. Fase 3 Rester av torvegg og jordgulv. Mødding. Fase 2 Hus konstruksjon: jordgulv, takbærende stolper, torvegger, vegggrøft med veggstolper og mulig panel. Fase 1.	

* 900-1175 e.kr. (T-1547: 990±110 BP), tre fra stolpe. 1044-1215 e.kr. (T-1546: 890±70 BP), Treull fra jordgulv.

APPENDIX B: Profiltegninger

Alle profiltegninger hentet fra kartarkiv på Tromsø Museum

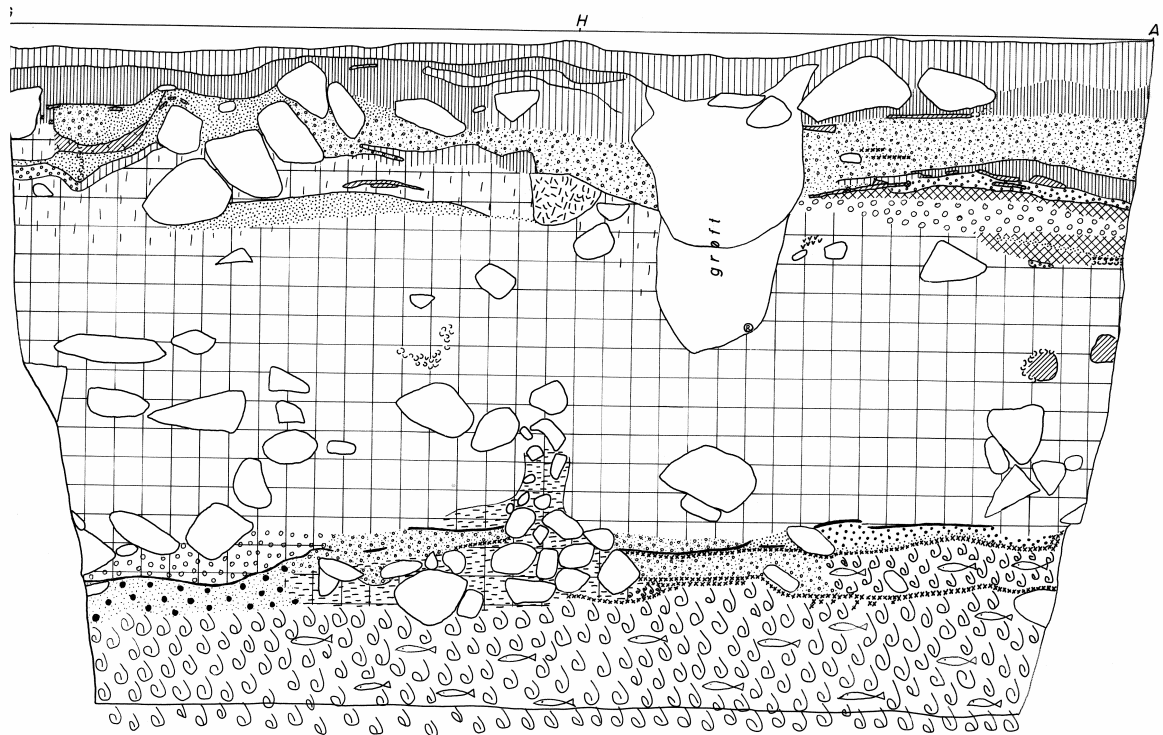

Fig. B.1. Profiltegning mot vest, over Grunnfarnes, Torsken

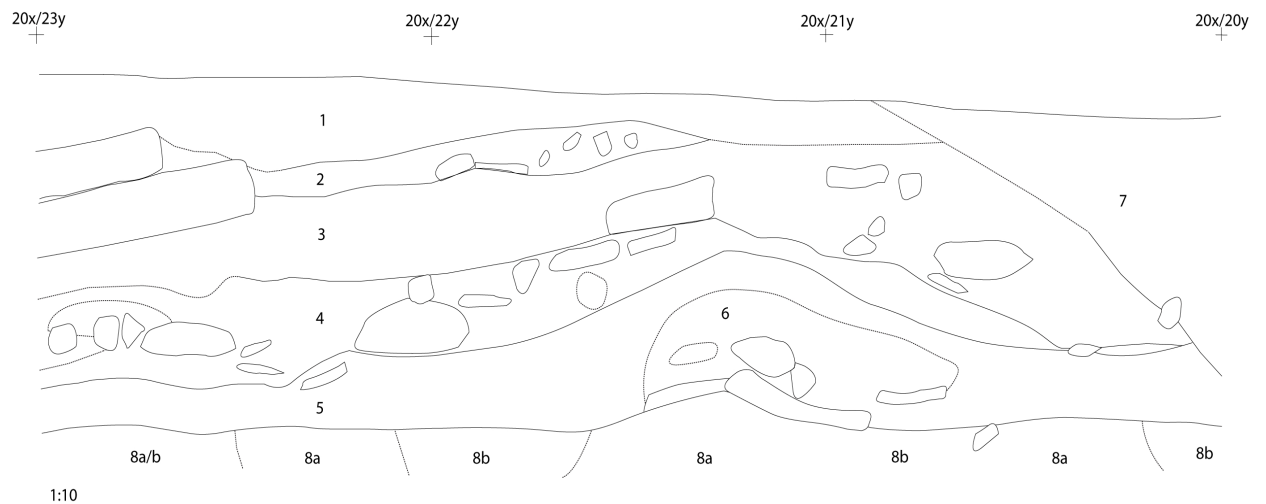

Fig. B.2. Hovedfelt 4 profiltegning, mot vest av Ulvøy, Hadsel.

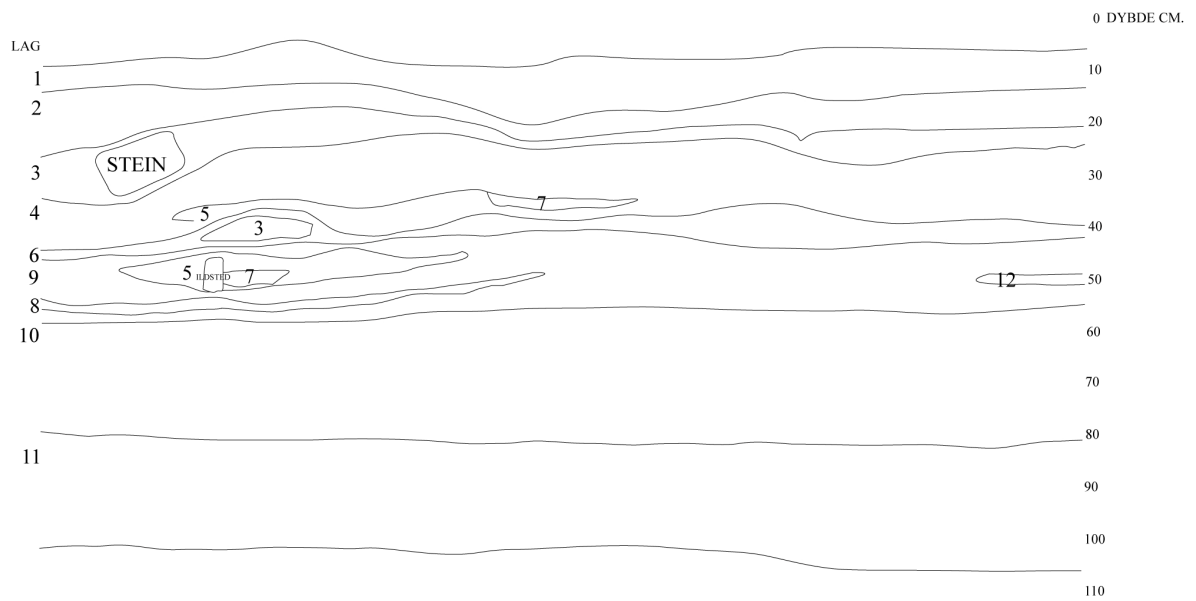

Fig. B.3. Profiltegning, utdrag av profil P-Q, fra Bøgard, Andøya.

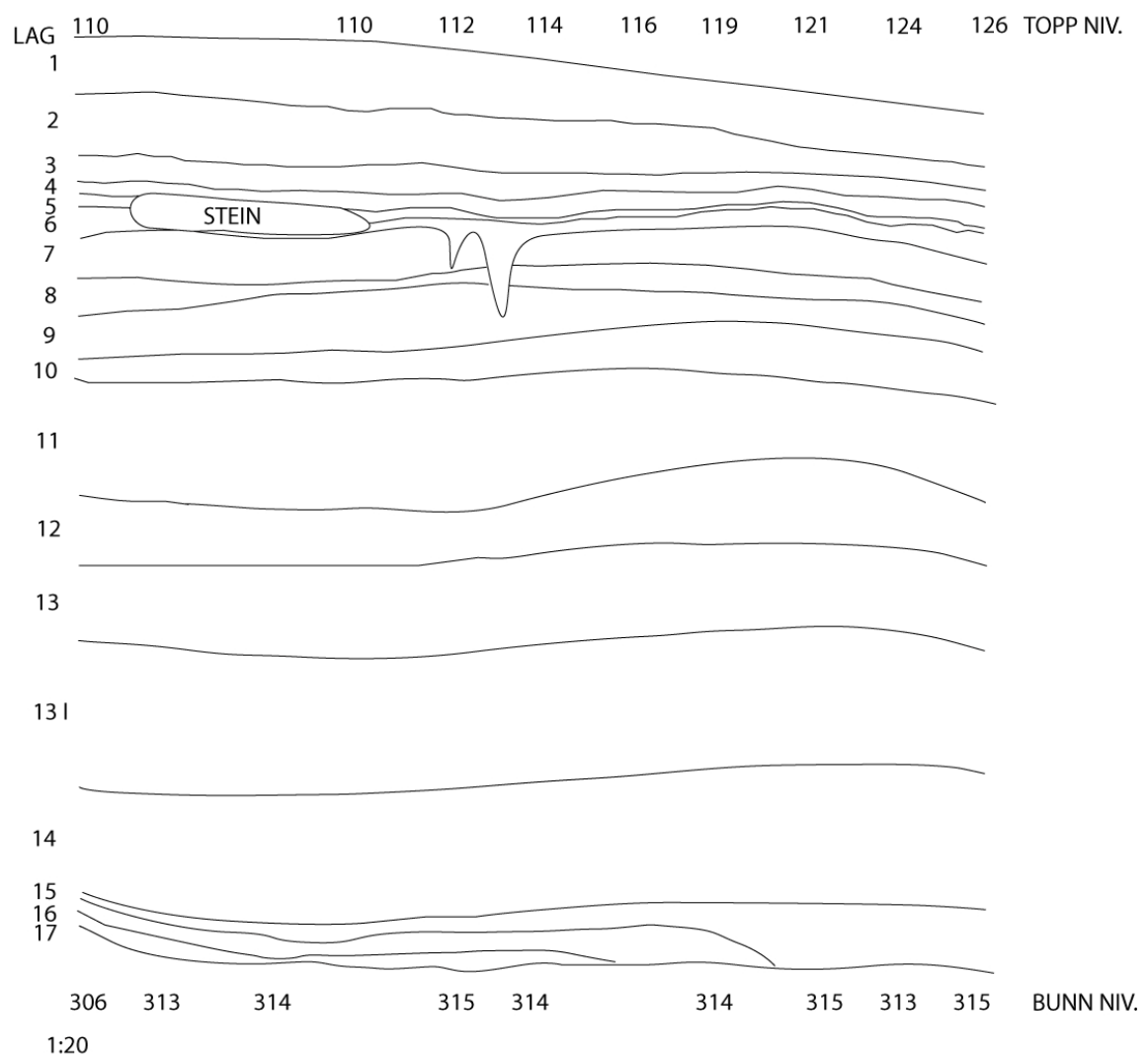

Fig. B.4. Profiltegning fra Alsvåg, Øksnes.

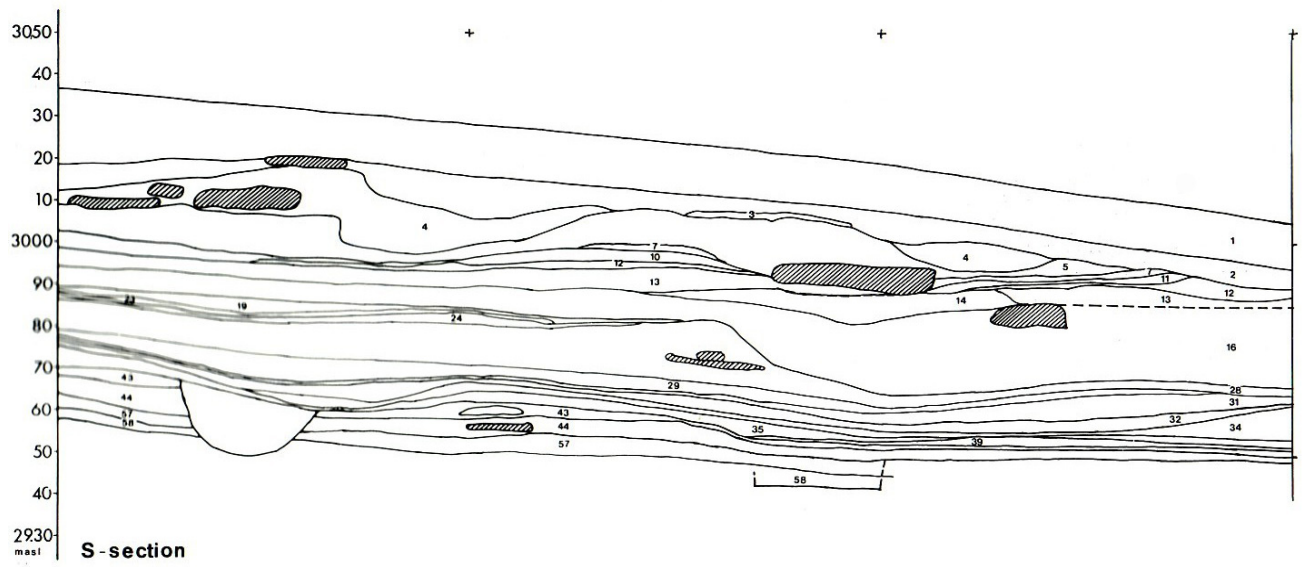

Fig B.5. Profiltegning mot sør, fra Soløy, Lavangen.